

УНИВЕРЗИТЕТ У ПРИШТИНИ СА ПРИВРЕМЕНИМ
СЕДИШТЕМ У КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Зорица В. Сорак

ЕЛЕМЕНТИ КОМПОЗИЦИЈЕ У
ПИСМЕНИМ ЗАДАЦИМА УЧЕНИКА
ДРУГОГ ЦИКЛУСА ОБАВЕЗНОГ
ОБРАЗОВАЊА

докторска дисертација

Косовска Митровица

2025

УНИВЕРЗИТЕТ У ПРИШТИНИ СА ПРИВРЕМЕНИМ
СЕДИШТЕМ У КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Зорица В. Сорак

ЕЛЕМЕНТИ КОМПОЗИЦИЈЕ У
ПИСМЕНИМ ЗАДАЦИМА УЧЕНИКА
ДРУГОГ ЦИКЛУСА ОБАВЕЗНОГ
ОБРАЗОВАЊА

докторска дисертација

Косовска Митровица

2025

ПОДАЦИ О МЕНТОРУ И ЧЛАНОВИМА КОМИСИЈЕ

Ментор:

Др Јелена Михајловић, редовни професор, ужа научна област: Савремени српски језик, Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Филозофски факултет.

Чланови комисије:

Датум одбране:

Бескрајно захвална својој породици на подршци и инспирацији.

ЕЛЕМЕНТИ КОМПОЗИЦИЈЕ У ПИСМЕНИМ ЗАДАЦИМА УЧЕНИКА ДРУГОГ ЦИКЛУСА ОБАВЕЗНОГ ОБРАЗОВАЊА

Резиме: Опште међупредметне компетенције ученика подразумевају да ученик ефикасно комуницира на матерњем језику усмено и писано. Писмено изражавање на матерњем језику се изучава на часовима језичке културе у свих осам разреда обавезног образовања. Формални писмени задаци су ученички текстови који настају у току наставе и показатељи су репрезентативне писмености ученика.

Писмени задатак би требало да буде написан у складу са свим захтевима композиционог јединства и да у својој структури има три обавезна елемента: увод, разраду и закључак. Да би прикупљени материјал о теми о којој се пише био на одговарајући начин распоређен, потребно је ученике благовремено упутити у израду плана композиције писменог задатка.

У раду смо се кроз пет поглавља (Увод, Преглед досадашњих теоријских разматрања о писменим задацима, Истраживање наставне праксе и анализа резултата, Предлози за унапређење наставне праксе и Закључак) бавили композицијом у писменим задацима ученика другог циклуса у три основне школе у Републици Србији. Предмет истраживања рада су били писмени задаци, композиција у писменим задацима и план композиције, тако да смо прецизно одредили те појове, затим смо описали обавезне и најучесталије облике изражавања у писменим задацима, пратили смо заступљеност садржаја о композицији писмених задатака у акредитованим уџбеницима од петог до осмог разреда основне школе. У раду је представљено истраживање реализовао у наставној пракси које је обухватало анализу 480 писмених задатака из основних школа „Станислав Сремчевић“, Крагујевац, „Свети Сава“, Косовска Митровица и „Петефи бригада“, Кула. У завршном делу рада дати су предлози за унапређење наставне праксе на часовима припреме за писмени задатак и путем специјализованих вежбанки.

Природа теме је захтевала методолошки плурализам, те смо примењивали анализу педагошке теорије и педагошке документације, дескриптивну и компаративну методу, као и методе анализе и синтезе.

Основна хипотеза од које смо кренули је гласила да су у писменим задацима ученика другог циклуса обавезног образовања ретко присутни сви елементи композиције, најчешће је то само формално навођење свих елемената композиције и поштовање композиционог јединства без суштинске повезаности између делова текста.

Одступања у писању и функционалности композиционих целина у писменим задацима ученика другог циклуса обавезног образовања има, а најфреквентнији су недостаци у писању функционалног увода и закључка.

Добром припремом и сталним упућивањем ученика од стране наставника на израду задатака и вежби за израду плана композиције, могућа су боља ученичка постигнућа у овој области и достизање дефинисаних стандарда. Одобрени уџбеници би требало одговарајућим садржајима да прате захтеве за израду писменог задатка, те да описују и дају примере за обавезујуће облике изражавања у писменим задацима. Пожељно би било да се у наставну праксу уведу нови облици изражавања и функционалних стилова те да све то прати коришћење специјализованих вежбанки.

Кључне речи: Језичка култура, писмено изражавање, писмени задатак, композиција, план композиције, облици изражавања.

Научна област: Српски језик.

Ужа научна област: Методика наставе српског језика и књижевности, Лингвистика текста.

УДК број: 371.3::811.163.41 (043.3)

371.275:373.34 (043.3)

ELEMENTS OF COMPOSITION IN THE WRITTEN ASSIGNMENTS OF STUDENTS IN THE SECOND CYCLE OF MANDATORY EDUCATION

Summary: General cross-curricular competences of students imply that the student communicates effectively in the mother tongue, both orally and in writing. Written expression in the mother tongue is studied in language culture classes in all eight grades of compulsory education. Formal written assignments are student texts that are created during classes and are indicators of the student's representative literacy.

A written assignment should be written in accordance with all the requirements of compositional unity and have three mandatory elements in its structure: introduction, elaboration and conclusion. In order for the collected material on the topic being written to be appropriately arranged, it is necessary to instruct students in a timely manner in the development of a composition plan for the written assignment.

In this work, we have dealt with composition in written assignments of second-cycle students in three primary schools in the Republic of Serbia through five chapters (Introduction, Review of previous theoretical considerations on written assignments, Research on teaching practice and analysis of results, Proposals for improving teaching practice and Conclusion). The subject of the research were written assignments, composition in written assignments and composition plan, so we precisely defined these terms, then we described the mandatory and most frequent forms of expression in written assignments, we monitored the presence of content on the composition of written assignments in accredited textbooks from the fifth to the eighth grade of primary school. The research presented in the paper was implemented in teaching practice, which included the analysis of 480 written assignments from the elementary schools „Stanislav Sremcevic“, Kragujevac, „Sveti Sava“, Kosovska Mitrovica and „Petefi Brigadier“, Kula. The final part of the paper provides suggestions for improving teaching practice in written assignment preparation classes and through specialized workbooks.

The nature of the topic required methodological pluralism, so we applied the analysis of pedagogical theory and pedagogical documentation, the descriptive and comparative method, as well as the methods of analysis and synthesis.

The basic hypothesis from which we started was that in the written assignments of students in the second cycle of compulsory education, all elements of composition are rarely present, most often it is only a formal listing of all elements of composition and respect for compositional unity without essential connections between parts of the text.

There are deviations in the writing and functionality of compositional units in the written assignments of students in the second cycle of compulsory education, and the most frequent are shortcomings in writing a functional introduction and conclusion.

With good preparation and constant guidance of students by teachers on the preparation of assignments and exercises for the preparation of a composition plan, better student achievements in this area and the achievement of defined standards are possible. Approved textbooks should include appropriate content to accompany the requirements for the preparation of a written assignment, and should describe and provide examples of mandatory forms of expression in written assignments. It would be desirable to introduce new forms of expression and functional styles into teaching practice, and for all of this to be accompanied by the use of specialized workbooks.

Keywords: Language culture, written expression, written assignment, composition, composition plan, forms of expression.

Scientific field: Serbian language.

Narrow scientific field: Methodology of teaching Serbian language and literature, Linguistics of text.

UDC number: 371.3::811.163.41 (043.3)

371.275:373.34 (043.3)

ЭЛЕМЕНТЫ СОЧЕТАНИЯ В ПИСЬМЕННЫХ ЗАДАНИЯХ УЧАЩИХСЯ ВТОРОГО ЦИКЛА ОБЯЗАТЕЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Резюме: Общие междисциплинарные компетенции учащихся подразумевают, что учащийся эффективно общается на своем родном языке как устно, так и письменно. Письменное выражение на родном языке изучается на уроках культуры языка во всех восьми классах обязательного образования. Официальные письменные задания — это тексты учащихся, которые создаются во время занятий и являются показателями репрезентативной грамотности учащихся.

Письменная работа должна быть написана с соблюдением всех требований композиционного единства и иметь в своей структуре три обязательных элемента: введение, обоснование и заключение. Для того чтобы собранный материал по теме письма был оформлен соответствующим образом, необходимо своевременно поручить студентам составить план сочинения для письменного задания.

В данной статье мы рассмотрели сочинение в письменных заданиях учащихся второго цикла в трех начальных школах Республики Сербии в пяти главах (Введение, Обзор предыдущих теоретических соображений по письменным заданиям, Исследование практики преподавания и анализ результатов, Предложения по улучшению практики преподавания и Заключение). Предметом исследования работы были письменные задания, сочинение в письменных заданиях и план сочинения, поэтому мы точно определили эти термины, затем описали обязательные и наиболее частотные формы выражения в письменных заданиях, а также провели мониторинг наличия контента по сочинению письменных заданий в аккредитованных учебниках для пятого-восьмых классов начальной школы. Представленное в статье исследование было внедрено в педагогическую практику, которая включала анализ 480 письменных заданий из начальных школ „Станислав Сремчевич“, Крагуевац, „Свети Сава“, Косовска-Митровица и „Бригада Петефи“, Кула. В заключительной части статьи приводятся предложения по совершенствованию практики преподавания на занятиях по подготовке к письменным заданиям и с помощью специализированных рабочих тетрадей.

Характер темы требовал методологического плюрализма, поэтому нами был применен анализ педагогической теории и педагогической документации, описательно-сравнительный метод, а также методы анализа и синтеза.

Основная гипотеза, от которой мы отталкивались, заключалась в том, что в письменных работах учащихся второго цикла обязательного образования редко присутствуют все элементы сочинения; Чаще всего это лишь формальное перечисление всех элементов композиции и соблюдение композиционного единства без какой-либо существенной связи между частями текста.

В письменных работах для учащихся второго цикла обязательного образования наблюдаются отклонения в написании и функциональности композиционных единиц, а наиболее часто встречаются недостатки в написании функционального введения и заключения.

При хорошей подготовке и постоянном руководстве со стороны преподавателей по разработке заданий и упражнений для создания плана сочинения возможны лучшие достижения учащихся в этой области и достижение определенных стандартов. Утвержденные учебники должны предоставлять соответствующее содержание, сопровождающее требования к письменным заданиям, а также описывать и приводить примеры обязательных форм выражения в письменных заданиях. Было бы желательно внедрять в педагогическую практику новые формы выражения и функциональные стили, и все это сопровождать использованием специализированных рабочих тетрадей.

Ключевые слова: Языковая культура, письменное выражение, письменное задание, сочинение, план сочинения, формы выражения.

Научное направление: сербский язык.

Узкая научная область: Методика преподавания сербского языка и литературы, Лингвистика текста.

УДК: 371.3::811.163.41 (043.3)

371.275:373.34 (043.3)

САДРЖАЈ

0. УВОД.....	1
0.1. Приступ теми.....	1
0.2. Предмет и задаци научног истраживања	8
0.3. Циљеви и методологија израде рада	11
0.4. Хипотезе и очекивани резултати	14
I ПРЕГЛЕД ДОСАДАШЊИХ ТЕОРИЈСКИХ РАЗМАТРАЊА О ПИСМЕНИМ ЗАДАЦИМА	16
1.1. Писмени задатак (појам).....	16
1.2. Елементи композиције у писменим задацима из Српског језика и књижевности....	21
1.2.1. План композиције писменог задатка	24
1.2.2. О композицији писмених задатака у Образовним стандардима постигнућа и исходима наставе.....	29
1.2.3. О композицији писмених задатака у уџбеницима граматике за други циклус обавезног образовања	38
1.3. Облици изражавања у писменим задацима	57
II ИСТРАЖИВАЊЕ НАСТАВНЕ ПРАКСЕ И АНАЛИЗА РЕЗУЛТАТА.....	70
2.1. Методе и технике у истраживању	70
2.2. Резултати истраживања	71
2.2.1. Облици изражавања у писменим задацима ученика.....	71
2.2.2. Структурне целине у писменим задацима	108
2.2.3. Кохезивне везе остварене лексичким понављањем тематске речи у писменим задацима ученика	163
2.2.4. Уочавање међусобне повезаности параграфа (конектори и маркери)	180
III ПРЕДЛОЗИ ЗА УНАПРЕЂИВАЊЕ НАСТАВНЕ ПРАКСЕ	187
3.1. Методички приступи настави писменог изражавања.....	187
3.1.1. Образац за методичку писану припрему за час припреме за израду писменог задатка у петом разреду	191
3.1.2. Образац за методичку писану припрему за час припреме за израду писменог задатка у шестом разреду	196
3.1.3. Образац за методичку писану припрему за час припреме за израду писменог задатка у седмом разреду	200
3.1.4. Образац за методичку писану припрему за час припреме за израду писменог задатка у осмом разреду	205

3.2. Специјализоване вежбанке за израду писмених задатака из Српског језика и књижевности у основној школи	213
3.2.1. Специјализована вежбанка за израду писмених задатака из Српског језика и књижевности у петом разреду	216
3.2.2. Специјализована вежбанка за израду писмених задатака из Српског језика и књижевности у шестом разреду	226
3.2.3. Специјализована вежбанка за израду писмених задатака из Српског језика и књижевности у седмом разреду	236
3.2.4. Специјализована вежбанка за израду писмених задатака из Српског језика и књижевности у осмом разреду	248
IV ЗАКЉУЧАК	259
ЛИТЕРАТУРА	272
БИОГРАФИЈА	278

0. УВОД

0.1. Приступ теми

Комуникацијом људи остварују своју потребу да буду информисани и да информишу друге. То чине слушањем, говорењем, размењивањем мишљења, дописивањем. Најмоћније и најсавршеније средство у комуникацији је језик у свим својим видовима примене, различитим кодовима, слојевима и структуралним елементима. „Друштвена комуникација путем језика има два главна вида: *изражавање и саопштавање*. Језик нам омогућује да обликујемо и изразимо своје мисли, као и своја осећања, жеље, наде, стрепње – све што чини део нашег духовног живота“ (Bugarski 2009, 27). Језик, заправо, човека и чини човеком. Лехман комуникацију дефинише као процес, „Комуникација је процес размене информација и споразумевање између појединаца помоћу заједничког система симбола, знакова и понашања“ (Lehman, DuFrene 2015, 2), док Марковић сматра да је „комуникација перманентан процес који подразумева слање – одашиљање и примање (пријем) информација, вербалну и невербалну компоненту у општењу, а основни циљ је размена идеја“ (Marković 2008, 13). Тај заједнички систем симбола представља језик.

Вештинама комуникације бавили су се мислиоци још у античким временима (Аристотел и Марко Фабије Квинтилијан), а данас процес комуникације проучава научна дисциплина комуникологија. Поред комуникологије, вербална комуникација данас се изучава у оквиру више наука: лингвистике (прагматика, теорија говорних чинова, функционална стилистика), фонологије, реторике, граматике, и то са теоријског, практичног и емпиријског аспекта. Научна сазнања су довела до успостављања језичке културе, то јест до усвајања језичких норми које воде до квалитетне комуникације. Научна дисциплина која се посебно бави изучавањем језичке културе је лингвистика језичке културе. „Лингвистика језичке културе има теоријско-методолошку и апликативну страну (ту је пре свега методика наставе језичке културе, медијска популаризација језичке културе), али ни у првом ни у другом случају није оштро разграничена од других лингвистичких дисциплина од којих се разликује пре свега предметом као и системом појмова који улазе у њену теоријску основу, док се на методолошком плану ту примењују

комбинације различитих метода у зависности од конкретног проблема који се испитује“ (Николић 2010, 26). Мишљења и интересовања научника и истраживача у вези са језичком културом су се временом мењала, надограђивала, прожимала сазнањима до којих се долазило у различитим научним дисциплинама. У савременом друштву лингвистика језичке културе све више добија на значају.

„Овај појам (језичка култура), који данас треба схватити у једном широком смислу, садржи неколико компоненти. Пре свега, ту је традиционално схваћена култура говора, у смислу инсистирања на поштовању књижевних норми матерњег језика у говору и писању, те на неговању кохерентног, логичког и економичног изражавања“ (Bugarski 2009, 252). Језичка култура, заправо, представља људски живот, друштвено наслеђе и чврсто је уткана у свеопшти појам културе. „Језичка култура појединца је степен његовог знања језика, односно владања језиком као стожером одређене културе и степен његове способности да та знања примени у остваривању културних потреба“ (Николић 2010, 15).

Данас се о појму *језичка култура* може говорити из две перспективе – једна се односи на појединца и то колико успешно влада правилима стандардизованог књижевног језика и примењује их у свом говору и писаној комуникацији; друга се односи на научну област лингвистике којом се настоји доћи до нормирања говора, да појединац стекне знања за правилну употребу језика и развије говорне вештине тако да уме да изабере језичке варијанте најпримереније говорној ситуацији. „При усвајању културе матерњег језика човек има четири крупна оријентира: (све)укупност норми књижевног језика, (све)укупност етичких одређења свога народа, (све)укупност циљева и околности комуникације, и, на крају, националну представу о лепоти самог језика (језички, етички, комуникативни и естетски фактори језичке културе). У сваком конкретном случају говорник треба да има у виду сва четири оријентира, а потом треба да изабере језичке јединице и правилно их сједини“ (Николић 2010, 16). Језичка култура представља комплексан појам, па и њено дефинисање захтева интердисциплинарни приступ. „Због огромне разуђености и комплексности подручја које покрива, с правом можемо закључити да је веома тешко прецизно, јасно и концизно дефинисати појам језичке културе. У начелу, најједноставнија дефиниција би свакако обухватила две области и то:

област која се бави нормирањем језика и област која се бави кодификацијом говорног понашања“ (Јањић 2023, 170).

Језичка култура се остварује усменим и писменим изражавањем, говором и језиком. У значењу појмова *говор* и *језик* постоје сличности и разлике. То су две категорије које се не могу тумачити као синоними. „Док је језик систем знакова којима се људи споразумевају, говор је индивидуално коришћење језика – то је звучна манифестација језика или, то је звучна реализација језика човека као појединца. Говор је, дакле, гласовна комуникација, изговарање речи и реченица, то је језик у пракси или, како каже један лингвиста, језик у акцији“ (Милатовић 2007, 5).

У комуникацији људи користе језик у два облика, усменом и писменом. Следећи историјски развој човека као друштвеног бића, закључујемо да је усмено коришћење језика био први и дуго једини употребљаван облик језика у споразумевању људи, а тек након дужег временског периода човек почиње да комуницира и да се споразумева са другим људима и путем писменог изражавања. *Усмено изражавање* се манифестује путем говора (репродукција говорних садржаја) и слушања (слашање и разумевање репродукованих говорних садржаја). За овај облик језичког општења кажемо да је човеку дат рођењем и да је то једна од примарних способности човека. *Писмено изражавање* се остварује писањем различитих текстова којима је претходило читање различитих врста књижевних и некњижевних текстова са разумевањем. Овај начин коришћења језика је секундарно стечена вештина коју прате знања о језичким нормама. Посебности усменог и писменог изражавања се огледају у: бржем преношењу порука усменим изражавањем, усмено изражавање је ефикасније, усмени говор је чешћи (75%, па и више, свакодневне комуникације чини усмено изражавање), стилови усменог и писменог изражавања су различити, усмено изражавање се остварује у одређеној ситуацији и постаје део ње, док писмено изражавање то није, усмено изражавање је слојевито, а писмено линеарно, код писменог изражавања је могуће отклонити мисаоне грешке пре и у току писања, док код усменог изражавања то није могуће, у току писменог изражавања читаоци не могу да утичу на формирање мисли оног ко пише, усмено изражавање је природно, писмено изражавање вештачко (Милатовић 2010, 7). „Разлика између усменог и писаног говора је у томе што су

јединице усменог говора одјенуте звуком или гласом, а писане графичким знацима, словима“ (Васиљевић 2023, 11).

Рад на језичкој култури, усменом и писменом изражавању, требало би да буде приоритет у развоју сваког друштва јер само језички културан појединац може успешно да одговори свим захтевима савременог доба у којем живимо, радимо и стварамо. Томе првенствено доприноси изучавање матерњег језика, који у нашем образовном систему има приоритетно место. “Настава матерњег језика у школском систему је, свакако, најзначајнија. Она треба да развије, обогати и прошири језичке способности ученика у комуникацији како би се он успешно уклопио у своје окружење и остварио своју личност. Ниједан школски предмет нема толику васпитну и образовну вредност. Учењем матерњег језика ученици се припремају за културну језичку комуникацију, да схватају и тумаче језичке појаве и да своја језичка знања примењују приликом говорења, писања и читања, као и за културни дијалог и језичку толеранцију“ (Петровачки 2008, 9). Школски предмет Српски језик и књижевност је подједнако важан у образовном као и у васпитном раду са ученицима. „Српски језик и књижевност као наставни предмет заузима једно од најважнијих, ако не и најважније место у процесу васпитања и образовања ученика. Настава матерњег језика и књижевности у основној школи најшира је наставно-васпитна област. Матерњи језик не треба посматрати као затворен школски предмет, већ као образовно-васпитно подручје које својим садржајима често обједињује неке од суштинских елемената онога што називамо општим образовањем у раду с ученицима основне школе. Значај и улога овога предмета у развијању духовног живота појединаца се данас, у годинама убрзаног друштвеног и технолошког напретка, још више истичу јер су важне компоненте у формирању здраве личности ученика“ (Михајловић 2024, 32). У настави српског као матерњег језика изучавају се тематске области књижевност, граматика и језичка култура. „Важност и значај језичке културе за појединца је препознат давно у нашој стручној и методичкој литератури. Језичка култура или култура изражавања једна је од трију области на којима почива настава матерњег, односно српског језика у основним и средњим школама у Републици Србији, и са наставном граматике и правописа, наставом стилистике и наставом књижевности стоји у комплементарном односу, а и са осталим предметима је у тесној вези“ (Капларевић 2020, 3). Три тематске

области у настави Српског језика и књижевности – књижевност, граматика и језичка култура су у сталном и суштинском прожимању. „Развијање културе изражавања ученика један је од примарних циљева наставе српског језика и књижевности. Иако су садржаји језичког изражавања у наставном програму посебно дефинисани, не сме се заборавити на важност свеопштег прожимања трију конституентских подручја Српског језика и књижевности – граматике, књижевности и културе изражавања“ (Михајловић 2024, 113). Писмено изражавање на матерњем језику изучава се на часовима језичке културе у свих осам разреда основне школе. Више наших истраживача и методичара се бавило проблемима наставе писменог изражавања ученика (Димитријевић 1962, Росандић 1974, Лалевић 1978, Живковић 1985, Николић 1992, Маринковић 2000, Илић 2006, Јањић 2007, Капларевић 2020, Томић 2022), али је мали број њих истраживао писмене задатке ученика као самосталне стваралачке радове у којима је анализирана композиција текста.

„Према дефиницији Унеска, писменост је основно људско право, али и чинилац доживотног образовања. Писменост има неколико фундаменталних улога у побољшању живота појединаца и заједнице“ (Томић 2022, 5). Данашње поимање појма *писменост* се не схвата уско – као способност појединца да прочита написано и напише своје мисли и идеје. Поред основне алфабетске или графичке писмености (способност читања и писања), постоји и функционална, читалачка, информациона, информатичка, медијска, дигитална, визуелна и друштвена писменост. Све врсте писмености су у вези са писменим изражавањем у савременом друштву и школи.

Писмено изражавање, тема којом се бавимо у овом раду, је веома актуелно и све чешће привлачи пажњу како наставника, тако и истраживача теорије књижевности, наратолога, чак и медија и јавности код нас. Повезано је са циљевима образовања, стандардима постигнућа, као и са компетенцијама које ученици другог циклуса обавезног образовања развијају током школовања.

Један од кључних циљева образовања у Републици Србији јесте развој ученичких компетенција за комуникацију на матерњем језику, усмену и писану. „Питање компетенција у образовању тренутно представља актуелну тему на глобалном и на националном нивоу. Разлог томе лежи у карактеристикама

савременог друштва које од појединца очекује висок ниво знања, способност решавања проблема, смисао за сарадњу и рад у тиму и одговоран однос према себи и околини. Од савременог човека се тражи да стручно, активно, одговорно и компетентно испуњава захтеве и решава проблеме и савремено образовање мора поред академских и стручних знања и вештина да обезбеди појединцу и развој кључних компетенција“ (Капларевић 2020, 16).

Наставничке компетенције су код нас први пут јасно дефинисане у *Стандардима компетенција за професију наставника и њиховог професионалног развоја* 2011. године (Стандарди компетенција, 2011). Подељене су у четири области: *Компетенције за наставну област, предмет и методiku наставе; Компетенције за поучавање и учење; Компетенције за подршку развоју личности ученика и Компетенције за комуникацију и сарадњу.*

Ученичке компетенције су први пут дефинисане у *Закону о основама образовања и васпитања* 2017. године (Службени гласник РС 2017) и у реформским корацима који су следили после, у изменама концепата наставних програма; јасно су умрежене са образовним стандардима постигнућа и исходима наставе и учења. У овом законском акту дат је појам *кључних компетенција* за целоживотно учење које представљају *скуп интегрисаних знања и ставова* који су потребни сваком појединцу за лично испуњење и развој, укључивање у друштвени живот и запошљавање (ЗОСОВ 2017, члан 11.).

„Кључне компетенције за целоживотно учење су:

- 1) комуникација на матерњем језику: способност изражавања и тумачења концепата, мисли, осећања, чињеница и мишљења у усменој или писаној форми;
- 2) комуникација на страном језику: способност изражавања и тумачења концепата, мисли, осећања, чињеница и мишљења у усменој или писаној форми укључујући вештине посредовања сумирањем, тумачењем, превођењем, парафразирањем и на друге начине, као и интеркултурално разумевање;
- 3) математичке, научне и технолошке компетенције: основно нумеричко резонување, разумевање света природе, способност примене знања и технологије за људске потребе (медицина, транспорт, комуникације и др.);
- 4) дигитална компетенција: самопоуздано и критичко коришћење информационих и комуникационих технологија за рад, одмор и комуникацију;
- 5) учење учења: способност да се ефективно управља сопственим учењем: планирање, управљање временом и информацијама, способност да се превазиђу

препреке како би се успешно учило, коришћење претходних знања и вештина, примена знања и вештина у различитим ситуацијама, индивидуално и/или у групи;

6) друштвене и грађанске компетенције: способност да се ефикасно и конструктивно учествује у друштвеном и радном животу и да се ангажују у активном и демократском учешћу, посебно у све разноврснијим заједницама;

7) осећај за иницијативу и предузетништво: способност да се идеје претворе у акцију кроз креативност, иновативност и преузимање ризика, као и способност за планирање и управљање пројектима;

8) културолошка освешћеност и изражавање: способност да се схвати значај креативних идеја, искустава и емоција у различитим медијима – музика, књижевност, плес, ликовна уметност и друго. Компетенције из става 1. овог члана, осим оквира традиционалних школских предмета, обухватају и ангажују школска знања на припреми ученика да буду конкурентни и функционални у садашњем и будућем образовном и професионалном простору и да компетентно и активно остварују своје грађанске улоге“ (Закон о основама образовања и васпитања 2017, 8).

Поред кључних ученичких компетенција, истим законским актом су дефинисане и *међупредметне компетенције* које проистичу из кључних. „Опште међупредметне компетенције заснивају се на кључним компетенцијама, развијају се кроз наставу свих предмета, примењиве су у различитим ситуацијама и контекстима при решавању различитих проблема и задатака, неопходне су свим ученицима за лично остварење и развој, као и укључивање у друштвене токове и запошљавање и чине основу за целоживотно учење“ (Капларевић 2020, 18).

Једна од општих међупредметних компетенција, *Комуникација*, подразумева да „ученик комуницира на сврсисходан и конструктиван начин у приватном, јавном и образовном контексту. Прилагођава начин и средства комуникације карактеристичним ситуацијама. Користи на одговарајући и креативан начин језик и стил комуникације специфичне за различите научне, техничке и уметничке дисциплине“ (Милчић, Сорак 2020, 14).

За развој међупредметних компетенција код ученика важни су садржаји свих наставних предмета и стручна оспособљеност свих наставника. Ипак, за компетенцију *Комуникација* највећа је одговорност на предмету Српски језик и књижевност. Програми наставе и учења српског језика и књижевности подељени су на три области: *Књижевност*, *Језик* и *Језичка култура*. Садржајима из области језичке културе код ученика се развија култура усменог и писменог изражавања. Искуства из праксе, нажалост, показују да се у основним и средњим школама време

предвиђено за обраду, увежбавање и утврђивање садржаја из области језичке културе уступа садржајима из области језика и књижевности (Капларевић 2020, 1). Отуда честе констатације да ученици показују све нижа постигнућа, као и компетенције у области језичке културе, посебно у области писменог изражавања (превасходно на писменим задацима).

Узроци ниских постигнућа ученика у изради писмених задатака уочавају се у наставној пракси у којој се поклања мало пажње обучавању ученика у изради плана композиције писменог задатка, а не постоје ни посебно прилагођене свеске/вежбанке за израду писмених задатака из српског језика и књижевности, које би ученицима свакако олакшале овај вид активности у настави.

0.2. Предмет и задаци научног истраживања

Полазећи од чињенице да је квалитетна настава у оквиру које се развијају компетенције из области језичке културе право сваког појединца јер га оне битно одређују у друштвеном окружењу, посебно на тржишту рада, предмет овог истраживања сматрамо веома значајним и актуелним. Писмени задаци су огледало ученичке језичке културе и компетенција у писменом изражавању, а посредно писмени задаци дају и ширу слику о ученичким знањима и способностима. Изражавајући се писмено, ученици имају на располагању само речи и типизирани правописне знаке, па је потребно посебно умеће, које се стиче током образовног процеса, да изразе своје мисли, осећања, идеје и ставове. „Писање се испољава у своја три облика:

- као почетно писање: савлађивање технике писања у раном школовању;
- као начин свакодневног комуницирања, као свакодневна животна потреба;
- као стваралачко или креативно писање“ (Милатовић 2007, 82).

Сва ова три поменута облика су у посредној вези са израдом писмених задатака. Значај писмених задатака је велик како у самом развоју и вежбању технике писменог изражавања, тако и у праћењу остварености образовних стандарда и исхода и развијености компетенција ученика. Писмени задаци су својеврсна „улазница“ у свет писане комуникације јер се путем њих развија и процењује способност ученика за комуникацију на матерњем језику. Ови задаци

осликавају читав процес писања, уз стално мисаоно ангажовање оног ко пише. Та мисаона активност се посебно огледа у распоређивању мисли (диспозиција) и спајању свих мисли у једну целину (композиција). Суштина фазе компоновања је у томе „да се свакој мисли нађе ваљано место тако да оне претходне и оне потоње идеје буду добро повезане“ (Томић 2022, 68). Уколико ученичке мисли остану разасуте без логичке повезаности у писменом задатку, такав рад се не може означити као успешан јер ће остати нејасан ономе ко га чита и процењује.

Како је истраживање у овоме раду усмерено ка појмовима *писмени задатак* и *композиција у писменом задатку*, оно припада области савременог српског језика, односно методици наставе српског језика и језичке културе (писмено изражавање). Међутим, има и тачака дотицања са још неким сродним лингвистичким дисциплинама.

У раду ћемо прецизно одредити појам *писмени задатак*, наводећи сва досадашња релевантна истраживања и важеће законске акте Републике Србије којима се он одређује; бавићемо се и тумачењем и одређивањем појма *композиција*. Дајући преглед дефиниција и одредница наших теоретичара књижевности и лингвиста језичке културе који се преко стотину година баве истраживањем ове теме, од Радмила Димитријевића (1962), Миодрага С. Лалевића (1978), Драгише Живковића (1985), Вука Милатовића (2007), до Марине Николић (2010) и Светлана Томић (2022), појаснићемо шта тачно представља композиција књижевног дела уопште, те и композиција писменог задатка/састава. Бавићемо се и појмом *план композиције* и његовим методичким значајем, с посебним освртом на функционалност сваког од елемената садржаних у таквом плану.

У посебном одељку биће описани обавезни и најучесталији облици изражавања у писменим задацима (приповедање, описивање, извештавање, исправљање). У *Стандардима постигнућа*, кровном документу који је обавезујући за све основне школе у Републици Србији, за наставни предмет *Српски језик и књижевност*, за крај обавезног образовања, пратићемо заступљеност појма *композиција писменог задатка*. Истражићемо да ли се у пракси уводе различити облици изражавања у писменим задацима из разреда у разред, како је прописано у програмима наставе и учења, те да ли и колико има одступања од прописаног.

Рад ће бити употпуњен истраживањем реализованим у наставној пракси, којим се обухвата анализа композиције писмених задатака на корпусу од 480 састава ученика следећих основних школа: ОШ „Станислав Сремчевић“, Крагујевац, ОШ „Петефи бригада“, Кула и ОШ „Свети Сава“, Косовска Митровица, писаних у 120 вежбанки.

Табела 1. Број ученичких вежбанки по разредима и школама

Разред	ОШ „Станислав Сремчевић“ Крагујевац	ОШ „Петефи бригада“ Кула	ОШ „Свети Сава“ Косовска Митровица
Пети	5	23	5
Шести	10	/	17
Седми	10	10	10
Осми	20	/	10
Укупно	45	33	42

Значајно место у раду биће посвећено анализи начина, метода и техника којима наставник може да упозна ученике са елементима плана композиције, те са мотивацијом ученика да израде план пре почетка писања писменог задатка у вежбанци. Сматрајући изузетно важном употребу одговарајућих уџбеника у процесу учења и наставе, истражићемо заступљеност садржаја у вези са планом композиције писменог задатка у свим тренутно одобреним и актуелним школским уџбеницима, са предлогом за унапређивање њиховог квалитета.

Посебан одељак у раду чиниће модели методичких приступа часовима припреме за израду писменог задатка, као и предлози за унапређивање овог вида наставе. Предложићемо и концепт специјализованих вежбанки за израду писмених задатака из српског језика и књижевности за све разреде другог циклуса обавезног образовања. Специјализоване вежбанке ће садржати упутства ученицима за израду писмених задатака у различитим облицима изражавања, као и коректорске знаке. Странице ће бити прилагођене издвајањем простора за писање писменог задатка,

простора за писање исправке писменог задатка и простора за повратне информације које даје наставник.

У завршном поглављу рада биће сажети резултати до којих се истраживањем наведеног корпуса дошло, те дати предлози образовних политика за унапређивање области језичке културе – писмено изражавање: композиција у писменим задацима.

0.3. Циљеви и методологија израде рада

Реализацијом наставе школског предмета Српски језик и књижевност у другом циклусу обавезног образовања остварује се велики број исхода и развија компетенција писмености код ученика што подразумева ефективно коришћење говора, читање и писање уз примену граматичких правила и правописа, правилну усмену и писану комуникацију, проналазак релевантних информација, али и критички однос према њима и служење аргументацијом. Од посебног значаја је праћење и вредновање ученичких компетенција у домену писаног изражавања. У праћењу и вредновању писаног изражавања ученика повратне информације које добијају од наставника (усмене или као писани коментари) су драгоцене за ученичку мотивацију, развој самопоштовања и самопроцену постигнућа у процесу учења. „Вредновање ученичких радова, а посебно повратна информација наставника којом наставник указује на оно што је добро и оно што је лоше у једном ученичком раду, има мотивишућу улогу на ученика. У том смислу велику важност у вредновању културе писменог изражавања има формативно оцењивање које, подразумева усмеравање ученика на одређене циљеве, садржаје и подстицање ученика на наредне кораке, уз континуирано праћење напредовања ученика и редовно бележење“ (Капларевић 2020, 101).

У извешају о ПИСА тестирању у нашој земљи из 2018. године, између осталог, наведен је и следећи закључак: „Забрињавајуће је и да 44% ученика није имало задатак да напише текст о ономе што су прочитали, што представља задатак за који бисмо очекивали да је чест у настави српског језика“ (Виденовић, Чапрић 2020, 146). Изостанак задатака у којима би ученици описали шта су прочитали је препрека у развоју компетенција у домену писаног изражавања, као и изостанак

могућности да раде различите задатке који подразумевају примену техника писменог изражавања. Изостајање израде поменутог типа задатака, доводи и до тога да ученици не добијају повратне информације од наставника које би биле још један корак у процесу учења. Читалачка писменост наших ученика на ПИСА тестирању 2018. године је достигла скор од 439 бодова. Упоредјујући резултате које су постигли ученици из Србије и ученици из ОЕЦД земаља и земаља ЕУ, може да се закључи да ученици из Србије имају нижа посигнућа што негде одговара годину и по дужем школовању наших ученика да би достигли постигнућа својих вршњака у ОЕЦД и ЕУ. „У овом тренутку ПИСА представља најобухватнији покушај мерења оних компетенција за које се претпоставља да ће бити потребне у савременом свету и на тржишту рада. Евалуационе студије показују да скор на ПИСА тесту јесте предиктор успеха у академском домену, као и успеха на тржишту рада те да су компетенције наших ученика знатно ниже од оних из других земаља“ (Виденовић, Чапрић 2020, 161). Наши ученици су у групи ризичних и сумња се да ће моћи да одговоре на изазове савременог света. Достижу тек основни ниво компетенција у области налажења потребних информација, формулисања главне идеје, интерпретације података и закључивања на основу њих. Набројане области у којима ученици показују ниске компетенције у непосредној су вези са наставним предметом Српски језик и књижевност и са тематском области *Језичка култура* – писмено изражавање. Тако смо дошли на идеју да истражујући писмене задатке и композицију у њима која се постиже поступком инвенције, обрадом прикупљених материјала (података) и доношењем неког закључка, укажемо на значај резумевања композиције у писменом задатку и његову повезаност са функционалном писмености ученика. Такође, ови резултати су нас инспирисали да промишљамо о могућим начинима подршке и усмеравања наших ученика како би развили своје потенцијале у области писменог изражавања и тако били спремнији на живот у будућности.

„Функционална писменост се односи на способност тачне и ваљане употребе језика (говорење, слушање, писање), као и на способност разумевања сложеног текста код радно способних људи, а то значи – оних који су завршили обавезно образовање“ (Томић 2022, 2). Она се темељи на критичком размишљању и повезана је са процесом писања у коме настаје писмени задатак. Логичка веза

између речи у реченици, између реченица у пасусу и на крају између пасуса у тексту је основ композиционог јединства. Оспособљавање ученика за писање писменог задатка који има добру композицију је уједно и процес којим ученике учимо премисама критичког и креативног размишљања, функционалној писмености и животу у савременом свету.

Основни циљ овог истраживања јесте да се утврди у којој су мери присутни елементи композиције у писменим задацима ученика другог циклуса обавезног образовања, те да се утврде одступања и најфреквентнији недостаци у композиционом јединству у писменим задацима како би се уз извесне сугестије и упутства благовремено отклонили. Присуство свих композиционих елемената у писменим задацима је један од стандарда постигнућа ученика за крај обавезног образовања, те стога сматрамо да је важно испитати у којој мери су достигнути (основни, средњи или напредни ниво), као и предложити методе и технике у раду са ученицима које ће допринети побољшању у примени овог захтева.

Један од циљева научног истраживања је и да се докаже значај увођења ученика у припрему и примену плана композиције писменог задатка јер се управо на овом плану заснива његово ваљано композиционо јединство. Без плана се не може успешно реализовати нити један посао или процес, па тако без добро припремљеног плана композиције писменог задатка нема ни добро урађеног ученичког рада – писменог задатка. Ученици приликом израде писмених задатака писаних без претходно сачињеног плана композиције углавном не одговоре захтевима постављене теме, не остварују комуникативну функцију са читаоцем и не оставарују унутрашње јединство у садржају, па састави остају неразумљиви и недоречени. У изради плана важно је ученике оспособити да сав прикупљен материјал распореде у целине које се надовезују једна на другу и обављају своју функцију.

С обзиром на то да очекујемо да ће резултати истраживања које је спроведено у трима основним школама у Републици Србији показати да у ученичким писменим задацима нису увек присутни сви елементи композиције, још један од циљева овога рада јесте да пратимо и анализирамо начин на који ученици одговарају захтевима постављене теме путем увода, разраде и закључка и то како

повезују одељке унутар задатка, те да им помогнемо да отклоне извесне грешке у раду и боље се припреме за израду писмених задатака.

Природа теме којом ћемо се бавити захтева примену методолошког плурализма, те ћемо током рада примењивати следеће методе: методу анализе педагошке теорије и педагошке документације, дескриптивну и компаративну методу, као и методе анализе и синтезе.

Методом анализе педагошке теорије и педагошке документације ћемо одредити место писменим задацима у програмима наставе и учења у другом циклусу обавезног образовања, глобалним и оперативним плановима рада наставника, те записницима са стручног већа наставника који предају *Српски језик и књижевност*. Овом методом ћемо истражити и писмене задатке ученика, као и заступљеност садржаја у вези са композицијом у писменом задатку у уџбеницима за школски предмет *Српски језик и књижевност*.

Дескриптивном методом ћемо описати теоријске претпоставке и досадашња истраживања о композицији, плану за композицију и писменим задацима ученика из *Српског језика и књижевности*.

Компаративном методом ћемо испратити заступљеност композиционих елеменат по разредима, као и садржаје у вези са израдом плана за композицију, композиције и упутства за израду писменог задатка у одобреним уџбеницима.

0.4. Хипотезе и очекивани резултати

У истраживање смо кренули од основне хипотезе да су у писменим задацима ученика другог циклуса обавезног образовања ретко присутни сви елементи композиције; најчешће је то само формално навођење свих елемената композиције и поштовање композиционог јединства без суштинске повезаности између делова текста.

На основу ове темељне хипотезе претпостављамо и следеће:

– садржаји актуелних уџбеника не нуде наставне садржаје о техникама писања писменог задатка;

- у писменим задацима ученици примењују све облике изражавања који су прописани исходима;
- већина ученика у наративним, дескриптивним и аргументативним текстовима у форми писменог задатка само формално поштује композиционо јединство;
- добро осмишљеним методичким активностима, примерима, задацима и вежбањима могу да се побољшају ученичка постигнућа у домену писменог изражавања.

Резултати истраживања које је спроведено у трима основним школама требало би да покажу да се у практичној настави писмености недовољно пажње поклања припреми ученика за израду писмених задатака и вежбању технике писања, што резултира писменим саставима у којима најчешће нису присутни сви елементи композиције. Ученици су оспособљени да одговоре на теме које подразумевају примену различитих облика изражавања (нарације, дескрипције, извештавања, репортаже, расправе) тако што издвајају основне композиционе целине текста – увод, разраду и закључак, међутим, унутар ових делова текста најчешће нема даље разраде композиције, у чему би се ученицима могло помоћи указивањем на значај израде плана.

I ПРЕГЛЕД ДОСАДАШЊИХ ТЕОРИЈСКИХ РАЗМАТРАЊА О ПИСМЕНИМ ЗАДАЦИМА

1.1. Писмени задатак (појам)

Савремена настава српског језика и књижевности у другом циклусу обавезног образовања реализује се кроз три предметне области: *Књижевност*, *Језик и Језичка култура*. Наставна област *Језичка култура* је изузетно важна, јер се кроз њене садржаје и задатке – подобласти (говорење и писање) остварује основни циљ предмета (Капларевић 2020, 11).

У предметној области *Језичка култура*, при реализацији садржаја програма, предвиђени су различити облици писменог изражавања: препричавање, писање, описивање; техника израде писменог састава; састављање обавештења, вести, извештаја; састављање кохерентног писаног текста у складу са задатом темом наративног и дескриптивног типа, писање једноставног аргументативног текста, коришћење техничког и сугестивног описа у писменом изражавању, писање електронских порука, састављање текста репортажног типа. Садржаји се реализују путем вежбања, домаћих задатака – писаних састава и школских писмених задатака.

У настави Српског језика и књижевности писмени задаци ученика основне школе другог циклуса образовања заузимају веома значајно место, како по броју часова планираних за реализацију, тако и по својој комплексности која омогућава наставнику да прати и проверава усвојеност правописних и граматичких знања, знања из књижевности, стилистике, познавање лексике матерњег језика и примену елемената композиције у задатку. То писмене задатке чини једним од најсигурнијих начина провере колико су постављени циљеви за одређени узраст – образовни, васпитни и функционални – и достигнути.

Улога наставника у развоју ученичких компетенција за писану комуникацију на матерњем језику је веома значајна, методички захтевна и временски дуготрајна. „У веома важне послове наставника матерњег језика и књижевности при развијању писмености ученика спада и увођење ученика у

правилно примењивање принципа компоновања састава као целине, а исто тако и делова састава: параграфа и реченица“ (Dimitrijević 1962, 45). Добра писменост се стиче читањем дела узорних писаца; писменост се учи. Други важан услов за развијање писмености је – план. Без јасног плана нема ни јасне концепције састава, лако се одступи од главне теме, а писмени задатак остане недовршен (Stevanović 1980, 31).

Како сваку целину обликују њени делови, тако и текст или дискурс чине мање јединице – „реченице, фразе, изричаји, смисаоне јединице и говорни чинови“ (Велчић 1987, 11). У комуникацији се реченице повезују смисленим везама. Уколико реченице остану неповезане, онда нема текста, тада говоримо о псеудотексту. Текст можемо дефинисати и као језичку јединицу ширу од реченице која представља целину одређену различитим врстама зависности између њених делова. У тексту је језик уобличен у стању спознатљивости и језик се никада не остварује у другом облику осим као текст (Glovacki Bernardi 1990, 15). Де Богранде и Дреслер (2010, 14) текст дефинишу као „комуникацијски догађај који испуњава седам критеријума текстуалности: кохезију, кохеренцију, интенционалност, прихватљивост, информативност, ситуативност и интертекстуалност“. Текст јесте надреченично јединство у коме су сви конститутивни делови логички повезани. „Текст није граматичка јединица и не дефинира га се према величини. Треба га прије свега проматрати као семантичку јединицу, и, иако је повезан с реченичном разином, дефинира га се према реализацији – текст се, дакле, не састоји од реченица, него је остварен реченицама“ (Podboj 2010, 47).

Школски писмени задатак је текст који настаје писменим изражавањем ученика и подразумева да ученик поседује развијену компетенцију за комуникацију на матерњем језику. Компетенција за комуникацију на матерњем језику подразумева „способност изражавања и тумачења концепата, мисли, осећања, чињеница и мишљења у усменој и писаној форми“ (ЗОСОВ 2017, 5). Развој ове ученичке компетенције је подједнако важан за све школске предмете, примењује се у свим сегментима школског и живота уопште, а методички се развија само на часовима српског језика и књижевности. „Настава матерњег језика посматра се као процес савладавања писмености и стицања вештине писменог изражавања у коме

је развој ученичке писмености дугорочни процес који захтева низ подстицаја“ (Токин 2019, 84). Ученици могу унапређивати ову компетенцију до стваралачих и креативних нивоа.

Процес описмењавања почиње овладавањем почетним читањем и писањем. Ученици се описмењавају, схватају појам гласа и слова, реченицу разумеју као јасну мисао исказану или записану речима, усвајају правописна и граматичка правила. Логично је да се на ова сазнања постепено надовезује и разумевање појма *текст* и законитости по којима он настаје, уочавају се стилске и лексичке карактеристике различитих врста текстова, стиче способност примене различитих облика изражавања у тексту те различитих језичкостилских средстава у насталим текстовима. Писањем се ученици обучавају у томе да исказују своје мисли, ставове, осећања, расположења.

Када је реч о изради званичног школског задатака у оквиру писменог изражавања, у литератури и пракси могу се чути два термина – *писани* и *писмени задатак*. Ова два појма имају међусобне сличности, али нису синонимни. *Писани задатак* је сваки задатак који ученик уради служећи се писмом, а не говором. То могу да буду различити облици писмених вежби: препричавање, диктати, писање састава по датим речима, писање кратких одговора, писмене вежбе, контролни тестови (Stevanović 1980, 57–74). „Под термином писани задатак треба подразумевати сваки задатак у писаној (не у усменој) форми, што не мора бити само састав (може да буде језичка правописна вјежба, диктат, дио преписаног текста и слично). Писани задатак је првенствено у функцији учења и оспособљавања ученика за писање конкретног састава – обрада одређене теме, затим у функцији отклањања уочених грешака у претходном раду (језичких, стилских, интерпретативних грешака)“ (Vidović 2010, 2).

Писмени задаци су, пак, ученички текстови који настају у учионици током наставног процеса. То су обавезни и формални писани састави које раде сви ученици у школи. „Ученици писмене саставе раде у школи и код куће, а повремено и као званичне писмене задатке (обично по четири у току школске године). Према томе, већина састава је у служби систематичне обуке, док су само званични писмени задаци претежно у контролној функцији“ (Николић 1992, 531). Када пише

школски писмени задатак, ученик представља себе у дометима језичке културе – писменог изражавања. „Школски писмени задаци су репрезентативни састави којима у одређеним периодима у току школске године хоћемо да видимо какве ефекте даје укупна настава културе изражавања, а посебно настава писмености. Отуда школски писмени задаци имају посебно место у овој настави – они су репрезентанти ученичке писмености“ (Илић 2006, 616). С. Маринковић (2000, 128) за писмене задатке каже: „Они би требало да буду круна систематског рада на развијању писмене културе“, а писмена култура подразумева више елемената. „Писмени задатак је одређен формом (одредба облика), али је и ознака квалитета ваљане писмености, тј. писменост вишег ранга. То је, у ствари, врста писменог састава с конкретним захтјевом у смислу укупног писменог оспособљавања ученика, а не само форме писања“ (Видовић 2010, 2).

Писмени задаци треба да покажу резултат свеукупног рада ученика и наставника у свим трима областима овог школског предмета: књижевности, језику и језичкој култури. „Писмене задатке можемо сматрати веродостојним трагом кориговања и иновирања праксе; сваки писмени задатак представља и аутопортрет ученика који га пише и наставника који га на путу писмености води“ (Ђорђевић 2017, 77). У писменим задацима се уочавају функционална знања ученика из више области, између осталог и примена знања о композицији.

Број обавезних писмених задатака утврђује се Правилником о плану и програму наставе и учења за сваки разред појединачно у првом и другом циклусу обавезног образовања. Актуелним правилницима прописана је обавезна реализација првог писменог задатка у четвртном разреду – два у току школске године, један у првом, други у другом полугодишту. Школски писмени задаци се не израђују у трећем разреду, што је новина у односу на претходни правилник,¹ по коме су се у трећем разреду реализовала два писмена задатка. У другом циклусу (пети, шести, седми и осми разред) обавезна је реализација четири писмена задатка, по два у сваком полугодишту. За реализацију писменог задатка предвиђени су: један час израде, један час за анализу задатака (колективни исправак) и један час за

¹ Програм наставе и учења за трећи разред основног образовања и васпитања (Просветни гласник 5/2019) Овај правилник се први пут примењује од школске 2020/21. године, тако да од наведене школске године ученици трећег разреда основне школе не раде писмени задатак.

писање побољшане верзије задатка (индивидуални исправак писменог задатка), што је на нивоу школске године 12 часова. У обама циклусима време предвиђено за израду писменог задатка је 45 минута или један школски час. Наведене податке илуструју следеће табеле:

Табела 2. Преглед броја часова по предметним областима школског предмета Српски језик и књижевност у другом циклусу обавезног образовања

Разред	Књижевност	Језик	Језичка култура
Пети	70	70	40
Шести	54	52	38
Седми	54	52	38
Осми	52	50	34

Табела 3. Преглед броја часова по разредима предвиђен за реализацију писмених задатака школског предмета Српски језик и књижевност у другом циклусу обавезног образовања

Разред	Укупно часова за предметну област Језичка култура	Број часова на годишњем нивоу за реализацију писмених задатака (1 час за реализацију, 1 за анализу, 1 за писање побољшане верзије задатка)
Пети	40	12
Шести	38	12
Седми	38	12
Осми	34	12

У наставној пракси се изводи час посвећен припреми за реализацију писменог задатка, који се у оперативним плановима и дневним припремама насловљава као *Припрема за израду писменог задатка*. Увидом у предлоге дневних припрема издавача чији су уџбеници одобрени и користе се у основним школама у Републици Србији уочена је двојака пракса: код неких припрема је час пре израде

школског писменог задатка планиран као *Анализа домаћег задатка на задату тему* (Чукановић 2021), а код неких као *Припрема за школски писмени задатак*².

Сврха или циљ израде писменог задатка је праћење, провера и вредновање ученичких постигнућа. „Сврха писменог задатка јесте да провјерава у којој мјери су ученици савладали елементе теорије писмености и колико познају граматичка, правописна и стилска правила и начела, односно у којој мјери су оспособљени да самостално и у формалним и естетским захтјевима обраде задату тему (задати проблем)“ (Vidović 2010, 2). У зависности од теме, од ученика се очекује да у писменом задатку креативним стваралачким радом покажу своја знања и вештине писменог изражавања. „Израда писменог задатка у школи јесте проверавање оспособљености ученика да свој унутрашњи, мисаони свет изрази средствима стандардног језика“ (Стокић 1997, 70).

1.2. Елементи композиције у писменим задацима из Српског језика и књижевности

Композиција писмених задатака

Сваки писани текст или књижевно дело, да би било разумљиво читаоцима, требало би да чини једну јасну и заокружену целину. Умеће писања и писменог изражавања огледа се у „слагању“ делова (речи и реченица) у надреченично јединство. Начин на који је сачињено књижевно дело, поступак повезивања делова у целину, представља његову композицију. „Конкретније речено – то је компоновање, састављање или усклађивање теме, мотива, ситуација, догађаја и ликова у целину књижевног дела“ (Радуловић 2013, 103). Често се у литератури уз појам *композиција* помиње и појам *диспозиција*; *диспозиција* значи распоређивање прикупљене грађе (мисли, идеје, осећања, ставови), а *композиција* њихово спајање у целину“ (Томић 2022, 68). Поштовање композиционог јединства је данас обавезан корак у структурирању текстова, како књижевних тако и некњижевних. „Композиција је начин на који се делови или елементи писаног састава распоређују

² Издавачка кућа Герундијум, доступно на <http://www.gerundijum.rs/nastavnici/index.php>.

у јединствену целину. То је изналагање редоследа излагања материјала или грађе. Подела рада на увод, разраду и закључак је класична и школска композициона структура која је и до данашњег дана остала незаменљива. Управо зато што је та композиција свеопшта, универзална, за све облике писања и обрађивања тема, сем за књижевно стваралаштво, мада некада и писци поштују такву поделу материјала или грађе, данас је широко распрострањена“ (Милатовић 2007, 103).

Композиција једног писаног текста може бити једноставна или сложена (у односу на број сцена, ситуација, епизода које се описују) и унутрашња и спољашња (у односу на то шта се посматра – мотиви, тема, фабула и ликови или распоред текста у одељке и поглавља). „Композиција је начин на који се различити елементи књижевног дела (мотиви, теме, ликови, догађаји, епизоде, појаве) повезују у јединствену целину“ (Станковић Шошо 2010, 125). За свеукупну композицију једног састава важан је и редослед којим описујемо појединости у догађајима (да ли читалац може да пропрати описани след дешавања), важно је и којим редом износимо детаље у описивању, а исто тако је важан и редослед изношења доказа код расправљачког текста. „Композицијом дела називамо редослед догађаја битних за радњу, затим распоред свих појединости и делова као и њихову међусобну повезаност“ (Мићић Димовска, Бељански 2010, 110).

Писање само по себи, без циља, реда, јасно дефинисаног предмета и плана нема сврху. „Писати о нечему – то значи развијати своје мисли о постављеној теми тако да се предмет о коме је реч или прикаже, или објасни, или докаже. Али било да хоћемо да постигнемо једно, или друго, или треће, потребно је пре свега знати тачно циљ коме тежимо и пут којим ћемо се кретати до тог циља. Потребан нам је неки компас, водич, путовођа, који ће нам показивати прави пут у томе и осигурати нас од странпутица и напорних, али узалудних лутања. Потребан нам је план нашег мисаоног кретања, тј. план нашег писаног састава, којим постижемо правилну композицију тога састава, тј. правилан распоред делова нашег излагања“ (Živković 1985, 15). Композиција састава ће бити нарушена ако излагање није сређено и систематизовано, ако одговори нису потпуни и ако нисмо одговорили захтевима постављене теме.

Поред јединства свих делова текста у њиховој усмерености ка изабраној теми, важно је да у писменом задатку буде присутна и прогресија изложених идеја, то јест да свака наредна мисао буде по нечему нова и развијајућа у односу на тему о којој се пише. Од изузетног значаја је да се у писменом задатку равномерно распореде садржаји о одређеним мислима/идејама у складу са њиховом важношћу за целокупну обраду изабране теме. Ови захтеви представљају срж композиције у писаном саставу.

Ако говоримо о композицији ученичких састава – школских писмених задатака, онда ту треба пратити начин на који ученици одговарају захтевима постављене теме путем увода, разраде и закључка и како повезују пасусе унутар тих одељака. У зависности од задате теме школског писменог задатка, ученици ће бити у прилици да повезују кључне мотиве, ликове о којима пишу, догађаје које желе да представе. Писмени задатак подразумева међусобну усклађеност и повезаност свих целина (увод, разрада и закључак, као и одељака унутар ових целина). „Композиција подразумијева како је садржина задатка изложена; да ли су јасно изложени сви композициони елементи у уводном дијелу, у разради, и на крају, у закључку; каква је сразмјера композиционох цјелина, како су повезани параграфи итд.“ (Vidović 2010, 6).

Образовни циљеви часова писменог изражавања између осталог одређују да ученици савладају технику израде писменог састава и приликом тога се посебно инсистира на композицији писменог задатка. Од ученика очекујемо да језик којим пишу писмени задатак буде јасан, реченице правилно обликоване, разумљиве и међусобно повезане, са потпуним значењем, тј. да то буду заокружене мисаоне целине. Коришћене синтаксичке конструкције би требало да буду разноврсне, а фонд речи који се користи да буде богат.

У својој основи композиција ученичког писаног састава/писменог задатка по правилу има три целине – увод, разраду и закључак. У првом делу, који није дуг (од једне до неколико реченица), саопштава се тема писања и главна мисао. У разради се тема разматра са више аспеката, темељно, са доста детаља. Закључак је кратак и требало би да носи став о теми о којој се писало (Stevanović 1980, 36).

1.2.1. План композиције писменог задатка

Ученички писмени задаци неретко не задовољавају критеријуме за добро осмишљеном композицијом, па се ученицима препоручује да пре записивања текста у вежбанку (свеску) приступе изради плана композиције. Овај корак је од изузетне важности. Прво је потребно систематично анализирати тему (захтеви теме, циљ писања, садржај и форма писменог састава), затим приступити прикупљању грађе или материјала за писање и на крају израдити план композиције конкретног писаног састава. „За сваки писани састав постоје три основна начела којих се треба држати приликом израде плана: 1) начело јединства, 2) начело прогресије и 3) начело равномерности“ (Živković 1985, 26). Начело јединства остварујемо тако што ће цео рад, а не само неки његови делови, бити усмерен на тему; начело прогресије се остварује новим мислима и идејама о теми које степенасто излажемо у тексту/саставу; начелом равномерности постижемо заступљеност праве мере у описивању неке идеје или мисли у складу с тим колико је она актуелна и значајна за дату тему.

Иако су изречени давних дана, ставови Радмила Димитријевића о композицији текста (1962, 45–67) су и даље актуелни. Димитријевић, говорећи о начелима компоновања у писаном саставу, наводи шест принципа, и то: „принцип јединства, принцип одабирања, принцип складности, принцип пропорције, принцип изразитости и принцип разноврсности“ (Dimitrijević 1962, 45). Димитријевић сматра да се ови принципи заснивају на законитостима процеса људског мишљења и да су неопходни у писаном изражавању. Принцип јединства је важан за разумевање саме теме од стране читалаца. „Јединство састава као целине обезбеђује се ако писац, пишући свој састав, пази на јединство циља, јединство мисли, јединство излагања и јединство тона или осећања. Остварење та четири јединства води остварењу јединства састава у целини“ (Димитријевић 1962, 46). Сређивање нађених појединости и детаља у вези са темом састава у један логичан ред постиже се принципом хармоније или складности. Приликом избора појединости о којима ћемо писати већ успостављамо хармонију или складност у грађи која ће бити обрађена и претворена у писани састав. „Повезаност мора да постоји не само између теме и појединости него и између самих појединости које

су одабране за састав“ (1962, 55). Принцип пропорције је такође важан и примењује се у писменим задацима, јер свакој прикупљеној појединости из грађе треба одредити простор и меру у којој ће бити описана у саставу. Колико је важна дата појединост за опис теме, толико јој се простора и места даје. „Принцип пропорције се примењује на читав састав, а, исто тако и на његове делове: параграф и реченицу“ (1962, 60). За мотивацију читалаца за стварањем писаних састава неопходно је применити и принцип разноврсности. „Треба само развити код ученика осећање за живост, за покрет, за пријатност коју промене доносе“ (1962, 66).

Припремање ученика за израду писменог задатка се може одвијати у ширем и ужем смислу. У ширем смислу припрема за писање састава или писменог задатка је низ активности које могу да допринесу развоју писмености: ангажовање у секцијама, дебатним клубовима, клубу читалаца, учествовање у школским приредбама и књижевним вечерима, учешће на различитим књижевним конкурсима, пројектна настава, посете установама културе. У ужем смислу припрема за писмени задатак подразумева одговарајуће вежбе и сазнања у вези са правописом, стилистиком, композицијом и лексиком писменог задатка. Наставник даје упутства ученику да припреми материјал из кога ће бити дефинисана тема, а могуће је и да наставник прво да тему, а ученик онда приступа прикупљању грађе на основу које ће писати састав. „Прикупљање тематске грађе може да буде занимљива етапа у изради писаног састава ако се ученик привикне да бележи све оне појединости које му се наметну у датом тренутку, а које су у вези са темом“ (Вучковић 1988, 179).

На часу израде писменог задатка наставник прво појашњава захтеве теме и даје основне смернице и упутства за писање рада; то је први корак у анализи теме. Ученик се у даљем процесу израде писменог задатка удубљује у тему, проналази њен смисао, кључне тачке и све оно што је потребно написати да би се одговорило на постављени задатак. Када се одреде предмет (о чему говоримо) и тежиште теме (шта говоримо), неће бити странпутица у писању рада.³

³ На пример, у теми *Зимска разгледница* предмет ће бити зима, не неко друго годишње доба, а тежиште теме ће се огледати у описивању зиме, зимских пејзажа. Ова тема ће захтевати форму дескриптивног (описног) текста/састава.

У следећем кораку ученици ће издвојити што више чињеница у вези са темом о којој пишу. У зависности од предмета и тежишта теме и форме текста користиће и своја чула, размишљање, осећања и машту. Најважније је забележити што више података, детаља, чињеница и доказа. Ученици, данас, у пракси све чешће прескачу овај корак и журе да што пре запишу реченице у свеску за писмене задатке.

Имајући у виду три поменута основна начела при изради плана композиције (начело јединства, прогресије и равномерности), након прикупљања грађе односно материјала у вези са одређеном темом приступа се његовој изради. Прикупљени материјал се разврстава у три главне целине: увод, разраду и закључак.

„Увод је почетни део неког текста, који треба да припреми читаоце за тему која се обрађује“ (Томић 2022, 98). Уводом почиње сваки састав; овај део би требало да заинтересује и мотивише читаоца да прочита текст који следи, њиме се читалац у кратким цртама „уводи“ у тему и тежиште састава. „Код увода понајвише може доћи до изражаја пишчева инвентивност, јер се ту оставља веома широко поље самом писцу да изабере начин на који ће прићи теми и заинтересовати читаоца за њу“ (Živković 1985, 28). Ученицима је увек најтеже да започну састав и напишу увод. Увод се у писменим задацима пише у једном пасусу. „У првом делу саопштава се сама тема, основна мисао, даје кратко тумачење, и овај део може бити од једне, две или три реченице“ (Stevanović 1980, 36).

Разрада је средишњи део писаног састава. У овом делу се искористи највећи део прикупљеног материјала, дају се исцрпни одговори на тежиште задате теме. „Тежиште теме представља при томе главну идеју писаног рада, а мисли и подаци забележени у прикупљеном материјалу служе нам као изведене идеје за развијање и доказивање главне идеје“ (Živković 1985, 33). Овај део састава је најобимнији, па би требало да буде написан у више пасуса. Подразумева навођење појединости, навођење доказа, појашњавање веза узрока и последица. „Ту се тема размотри темељито, са свих потребних аспеката, са што више података. Овде долази потпун одговор на оно што тражи одређени задатак“ (Stevanović 1980, 36).

„Закључак је последња етапа у сваком писаном саставу. За њега се, као и за увод, не прави никакав детаљан план, већ се у плану за читав писмени састав, у одељку под закључак, само нотира главна мисао или главне мисли закључка“ (Živković 1985, 45). Закључком завршавамо састав, то је сажет део којим се износи синтетизована главна мисао или суд о датој теми. „Закључак је кратак: као и увод по својој форми, и ту се износи став према оном што захтева тема, даје се кратак критички осврт, властито мишљење, обично у „црно-белој“ техници, да ли је нешто добро или није и слично“ (Stevanović 1980, 36).

Вучковић (1988, 180–181) о изради плана писаног састава каже да је најсложенији захтев у припремној фази за писање задатка. У плану не морају да се нађу све забележене појединости и детаљи, већ само они најважнији и најзначајнији за одговор на задату тему. Можемо разликовати више врста планова: општи план, детаљни план и концепт или скицу. „План израде одређеног рада неки називају методолошки пројекат, концепт или само скица. „План је, у ствари, „распоред градива у писаном саставу“ (Милатовић 2007, 102). Обично план израде писменог задатка повезујемо са неким нацртом који сачињавамо пре самог записивања текста. То је радни документ на коме су дозвољене, чак и пожељне, измене и допуне јер представља наше промишљање о теми и о могућностима распоређивања грађе у мање и веће целине. Неко прави план у линеарном облику, али није реткост ни да се план представља и различитим графичким мапама. „У изради плана важно је одвојити неколико главних мисли и око њих груписати појединости. И главне мисли и њихове појединости распоређују се према логичком или хронолошком следу“ (Томић 2022, 70). План за писање састава или писменог задатка или план композиције је предуслов за настајање писменог задатка чији ће садржај бити логично изложен, у коме ће свака засебна мисао бити описана као део целине и чији садржај читалац може са разумевањем да прати у облику у ком је написан. „У сваком саставу треба да се оствари јединство садржаја и облика. То се постиже сталним истицањем главне мисли и складним развијањем свих делова састава који са свих страна осветљавају главну мисао“ (Стевановић 1982, 237).

У наставној пракси присутна је појава да наставници не упућују ученике ни на часу припреме за израду писменог задатка, ни на часу када се пише писмени

затак на израду плана за композицију. „Можемо констатовати да је и данас мало оних наставника који у оквиру часова писменог изражавања обучавају своје ученике да праве план писања својих радова и да не постоји планско и систематично обучавање и увежбавање плана писања састава“ (Капларевић 2020, 88). План за израду композиције по изради би требало још једном проверити, па почети са писањем.

За формалну композицију писменог задатка је важно да се јасно види писање главних делова састава у засебним целинама. Те целине би требало да представљају описане замисли, једна целина – једна мисао. „Пасус је тематска целина од неколико реченица која започиње новим редом“ (Радуловић 2013, 153). Обим, број и структуру параграфа одређује и тема о којој се пише, као и узраст онога ко пише. Ученици су веома често несигурни где су границе између параграфа или пасуса. „Параграф је визуелно одвојен део текста који развија само једну мисао или говори о само једној ствари“ (Томić 2022, 107). Све реченице у једном параграфу требало би да чине један логички след и целину. „Параграф је, дакле, једна мала целина, али је исто тако постављен да се лако уклапа у једну ширу целину, у тему састава... У параграфу главна мисао мора увек бити у првом плану у првој реченици. Остале реченице „објашњавају“, образлажу са више аргумената и чињеница ту главну замисао. Трбало би дакле да прва реченица „надјача“, ту је поента параграфа. Некад то може бити и последња реченица, али су то ређи случајеви“ (Stevanović 1980, 38). Графички се нови пасус у писању наглашава увлачењем у првом наредном реду. У вежбама за писање писменог задатка не постоји јасно одређен простор за писање ученичког текста, новог реда којим се започиње нови пасус, као ни део за писање наставникових напомена. Ученици у току писања задатка паушално одмеравају простор за увлачење новог пасуса са „два прста“.

У првом циклусу обавезног образовања ученици пишу краће писмене задатке који се састоје од једне замисли, па је и број параграфа/пасуса у разрази обично само један. У другом циклусу очекивано је да ученици развијају задату тему кроз више замисли, па самим тим и да је представе кроз више параграфа/пасуса. Обликовање, повезивање и остваривање веза између параграфа/пасуса представља умеће писаног изражавања и временом се стиче и развија. Логичка веза између

пасуса се успоставља „...одређивањем главне теме и јасном поделом на неколико мањих подтема“ (Tomić 2022, 111).

1.2.2. О композицији писмених задатака у Образовним стандардима постигнућа и исходима наставе

Стандарди представљају скуп норми на основу којих се врши процена квалитета у систему образовања и васпитања. Тренутно су у области образовања актуелни следећи стандарди: *Стандарди постигнућа ученика, Стандарди квалитета рада установе, Стандарди квалитета уџбеника, Стандарди компетенција наставника, васпитача и стручних сарадника и Стандарди компетенција директора.*

Стандарди постигнућа ученика представљају меру остварености исхода и меру развијености компетенција и дефинишу се за крај образовног циклуса. Дефинисани су следећи стандарди постигнућа: образовни стандарди за крај првог циклуса обавезног образовања и васпитања, образовни стандарди за крај обавезног образовања, општи стандарди постигнућа у делу општеобразовних предмета за крај средњег образовања и општи стандарди постигнућа за основно образовање одраслих. Образовни стандарди су дати низом исказа који описују знања и вештине које очекујемо да ученик покаже на одређеном нивоу постигнућа на крају сваког нивоа образовања.

Образовни стандарди за крај обавезног образовања је стратешки важан документ који је настао на пројекту Министарства просвете и спорта Републике Србије *Развој школства у Републици Србији* и његове пројектне компоненте *Развој стандарда и вредновање*, коју је реализовао Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања 2010. године.

„Образовни стандарди су искази о темељним знањима, вештинама и умењима које ученици треба да стекну до одређеног нивоа у образовању. Стандарди артикулишу најважније захтеве школског учења и наставе и исказују их као исходе видљиве у понашању и расуђивању ученика. Основна карактеристика образовних стандарда је то што су дефинисани у терминима мерљивог понашања ученика. Засновани су на емпиријским подацима, а степен њихове остварености

може се, из године у годину, емпиријски проверавати. На основу тих провера и пратећих анализа, у интервалима од 4 до 5 година, стандарде је потребно ревидирати. Успостављање и унапређење стандарда је континуиран процес, тесно повезан са променама положаја и улоге образовања у друштву“ (Образовни стандарди за крај обавезног образовања 2010, 5).

Исте године, 2010, усвојени су и стандарди постигнућа за неколико школских предмета, међу њима и за Српски језик и књижевност.

Стандарди су у овом документу дефинисани на три нивоа постигнућа: основном, средњем и напредном. Нивои се разликују по тежини захтева, обиму знања, когнитивној комплексности. Развијали су их стручњаци на основу процена за наставни предмет стручњака образовних наука и стручњака за научну дисциплину и на основу резултата емпиријских провера стварних постигнућа ученика осмог разреда.

Главни кораци у развоју образовних стандарда су: *Дефинисање кључних знања, вештина и умећа, Дефинисање компетенција и нивоа, Израда задатака и тестова, Пробно испитивање на узорку ученика, Анализа резултата и израда дескриптора и задатака за све области, Главно испитивање, Обрада и анализа резултата и израда коначне верзије предлога стандарда*. Стандарди су корисни за праћење, самовредновање и екстерно вредновање рада установа; путоказ су ка објективном и у сврху даљег учења усмереном школском оцењивању, посредно утичу на избор наставних садржаја, примене метода и техника на часу (Образовни стандарди за крај обавезног образовања 2010, 6–8).

Обавезни стандарди постигнућа ученика на крају другог циклуса обавезног образовања за школски предмет *Српски језик и књижевност* се достижу током читавог циклуса. Ученичка знања, вештине и ставови се могу пратити на три нивоа: основном, средњем и напредном. Стандарди ученичких постигнућа за крај обавезног образовања за предмет *Српски језик и књижевност*, област *Писано изражавање*, који се односе на композицију писменог задатка/састава су:

„Основни ниво:

CJ.1.2.3. саставља једноставан експозиторни, наративни и дескриптивни текст и уме да га организује у смислене целине (уводни, средишњи и завршни део текста);

Средњи ниво:

CJ.2.2.1. саставља експозиторни, наративни и дескриптивни текст, који је целовит и кохерентан;

Напредни ниво:

CJ.3.2.1. организује текст у логичне и правилно распоређене пасусе, одређује прикладан наслов тексту и поднаслов деловима текста;

CJ.3.2.2. саставља аргументативни текст“ (Образовни стандарди за крај обавезног образовања 2010, 10–18).

Из ових индикатора видимо да се, заправо, путем писмених задатака најбоље може пратити достизање одређених стандарда од стране ученика. На завршном испиту за ученике осмог разреда се у оквиру теста за српски језик и књижевност од ученика захтева да напишу краћи есеј на одређену тему/питање и на тај начин се проверава, између осталог, да ли су ови стандарди остварени.

Пример задатка есејистичког типа са завршног испита школске 2018/19. године:

Сада ћеш решавати 18, 19. и 20. задатак тако што ћеш у неколико реченица одговорити на захтеве.

Прочитај одломак из драме *Бој на Косову* Љубомира Симовића. Док читаш, обрати пажњу на то шта Милица говори о српској властели.

МИЛИЦА:

Прича се да је турска војска тако велика да се чује два сата пре него што се види!

ЛАЗАР:

Пред турском најездом, Срби из свих земаља

Склањају главу овде, у Моравску Србију!

Она је наше последње уточиште!

Ми са Мораве бежати немамо куда!

Ми друге земље, до ове на Морави, немамо!

А ову, коју имамо, ваља нам бранити!

МИЛИЦА:

А с ким ћеш да је браниш?

ЛАЗАР:

Бранићу је, ако треба, и сам!

МИЛИЦА:

Сам немаш снаге,

А над снагама других немаш власти!

Погледај како се Србија поцепала!

Погледај шта раде српски великаши!

Пре би због власти пристали да се потурче,

Него да ударе с тобом по Турцима!

Шта да сабереш, кад се све расипа?

Обичан челник, као да је цар,

Склапа уговоре са другим државама!

Цареву царину наплаћује царев коњушар!

Кесарош купује новац са својим ликом!

Свако жели да буде неки краљ,

Да на празну главу стави круну!

Нек је мала ко напрстак, ал' нек је круна!

[...]

Свако село је постало престоница!

[...]

Данас је више краљева него сељака!

[...]

И ти са том саможивом, и властољубивом,

И празноглавом гомилом скоројевића,
Којој је више стало до своје круне,
До своје плехане круне, него до земље,
Зар ти с њима мислиш сутра пред Мурата?

ЛАЗАР:

А шта друго да радим? Да се покорим?

МИЛИЦА:

Зашто ниси пробао да преговараш?

ЛАЗАР:

Онај ко је потегао онолику војску,
И ко је превалио онолики пут,
Више не може да преговара о миру!

[...]

То што си говорила о српској властели...

МИЛИЦА:

Да нећеш да кажеш да сам претерала?

ЛАЗАР:

Нажалост, ниси!...Они не виде
Да се овде не ради само о Турцима!
Нити само о границама и крунама!

МИЛИЦА:

Плашим се, Лазаре, да ни ја не разумем...
Шта то на Косову треба да се докаже?
Да нас Бог није заборавио?

Ил' да ми нисмо заборавили Бога?

ЛАЗАР:

Пењући се, или силазећи, не знам,
Али сада смо стигли на Косово!

А Косово је раскрсница и вага!

МИЛИЦА:

Каква раскрсница? Каква вага?

ЛАЗАР:

Косово је вага на којој се мери

Хоће ли нас бити, или неће!

Какву функцију у обликовању Лазаревог лика имају Миличине речи о српској властели?

Напиши одговор који је:

18. целовит и заснован на тексту;

19. састављен од јасних, разумљивих и граматички исправних реченица;

20. у складу с правописним правилима српског језика.⁴

Нови програми наставе и учења који су у примени од школске 2018/19. године у петом разреду, школске 2019/20. у шестом, школске 2020/21. у седмом и школске 2021/22. у осмом разреду представљају реформисана документа и у формалном и у садржајном смислу. За све школске предмете је дата иста форма програма наставе и учења коју чине преглед исхода који се остварују у одређеном разреду, те предметне тематске области и садржаји путем којих се остварују исходи у настави. У новим програмима наставе и учења који су оријентисани на исходе важан је резултат који постиже ученик, а не обрада садржаја. Ученици и наставници су потпуно окренути резултатима учења, јер је преко њих почео да се мери и квалитет рада наставника. Нови програми су оријентисани на процес и исходе учења ради развијања функционалних знања. Тако исходи постају очекивани резултати процеса учења формулисани јасним исказима шта се од ученика очекује да зна, разуме и да је способан да покаже, односно уради након завршеног одговарајућег нивоа образовања. Напред поменути *Образовни стандарди постигнућа* увођењем исхода постају мера остварености исхода. Остварени исходи током процеса учења воде развијању компетенција. Развијене компетенције омогућавају појединцу да

⁴ Из теста на завршном испиту, наставни предмет Српски језик, школска 2018/19, доступно на http://ceo.edu.rs/wp-content/uploads/publikacije/zavrzni/ZI-2019/ZI-2019_Maternji-jezik%20-%20PDF/ZI-2019_Srpski-jezik_Test.pdf

активно и ефикасно делује у новим, непознатим ситуацијама, односно да решава проблеме. Исходи су формално дефинисани једнообразно за све предмете у свим разредима: почињу уводном фразом „по завршетку разреда ученик ће бити у стању да:“, следи радња или активност исказана глаголом, па објекат и услов.⁵

У актуелним програмима наставе и учења за предмет Српски језик и књижевност, у предметној области *Језичка култура*, пронашли смо неколико исхода у вези са композицијом у писменим задацима:

Пети разред: „Користи различите облике казивања: дескрипцију (портрет и пејзаж), приповедање у 1. и 3. лицу, дијалог; издваја делове текста (наслов, пасусе) и организује га у смислене целине (уводни, средишњи и завршни део текста); саставља говорни или писани текст о доживљају књижевног дела и на теме из свакодневног живота и света маште“ (Правилник о програму наставе и учења за пети и шести разред основног образовања и васпитања, 2018, 4).

Шести разред: „Употребљава различите облике усменог и писменог изражавања: препричавање различитих типова текстова, без сажимања и са сажимањем, причање (о догађајима и доживљајима) и описивање; саставља обавештење, вест и кратки извештај“ (Правилник о програму наставе и учења за пети и шести разред основног образовања и васпитања, 2018, 195).

Седми разред: „Састави кохерентан писани текст у складу са задатом темом наративног и дескриптивног типа; напише једноставнији аргументативни текст позивајући се на чињенице; користи технички и сугестивни опис у изражавању; састави текст репортажног типа (искуствени или функционални)“ (Правилник о програму наставе и учења за седми разред основног образовања и васпитања, 2019, 7). Актуелни програм за седми разред реализује се од школске 2020/21. године.

Осми разред: „Напише приказ, расправу и краћи есеј; разликује делове текста и књиге – укључујући индекс, појмовник, библиографију – и уме да је користи; повезује информације и идеје изнесене у тексту, уочава јасно исказане односе и изводи закључак заснован на тексту“ (Правилник о програму наставе и учења за

⁵ Пример из програма наставе и учења за пети разред: „По завршетку разреда ученик ће бити у стању да говори јасно поштујући књижевнојезичку норму.“

осми разред основног образовања и васпитања, 2019, 63). Нови програм за осми разред ступио је на снагу од школске 2021/22. године.

У децембру 2024. усвојен је нови *Правилник о стандардима образовних постигнућа за крај првог циклуса основног образовања и за крај основног образовања*⁶ који утврђује стандарде образовних постигнућа за предмет Српски језик и књижевност. Претходни правилник престаје да важи даном ступања на снагу новог, а у члану 3. се наводи да актуелни „наставни планови и програми, односно планови наставе и учења донети на основу општих стандарда и постигнућа из прописа из члана 2. овог правилника, примењују се до доношења нових прописа о плановима и програмима наставе и учења у складу са стандардима образовних постигнућа, прописаних овим правилником“ (Правилник о стандардима образовних постигнућа за крај првог циклуса основног образовања и за крај основног образовања, 2024, 2). У изради овог документа су учествовале стручне радне групе Завода за вредновање квалитета образовања и васпитања, пројекта ИПА 2015 (Пројекат Државна Матура) и пројекта ИПА 2016 (RediS 2030) за све предмете, осим стандарда за Математику за 2. и 3. образовни циклус које је припремило Друштво математичара Србије. У документу је дефинисана Општа предметна компетенција (ОПК) и три Специфичне предметне компетенције на основном, средњем и напредном нивоу, као и Исходи за крај образовног циклуса (ИОЦ).

У ОПК у вези са темом нашег рада препознајемо следећу одредницу: „Ученици говоре и пишу користећи оба писма, дајући предност ћирилици, у различитим комуникативним ситуацијама и дигиталном окружењу, примењујући књижевно-језичку и правописну норму“ (Правилник о стандардима образовних постигнућа за крај првог циклуса основног образовања и за крај основног образовања, 2024, 23).

На основном новоу у СПК2 наводи се да ученици: „Састављају једноставан говорни или писани текст о доживљају књижевног дела, као и темама из свакодневног живота и света маште“ (2024, 24).

ИОЦ за крај основног образовања прописују:

⁶ Службени гласник РС, број 104/25.

„ - СРП.ОО.О.2.6. Сажимају и препричавају прозни текст разликујући главно од споредног; интерпретирају текст (описују ликове, поступке, изводе закључке...); СПК3. - СРП.ОО.О.3.3. Пишу примењујући различите форме казивања и различите функционалне стилове;

- СРП.ОО.О.3.12. Састављају једноставнији говорни и писани текст према задатом критеријуму, одговорно се односећи према питањима везаним за интелектуалну својину“ (Правилник о стандардима образовних постигнућа за крај првог циклуса основног образовања и за крај основног образовања, 2024, 24-27).

У области СПК2 на средњем нивоу издајемо, у вези са темом коју пратимо, захтев да ученици: „Састављају логичан и структуриран сложенији говорни и писани текст“, а у области СПК3: „Ученици негују сопствени говор и састављају сложеније писане текстове о различитим темама поштујући језичку норму“ (Правилник о стандардима образовних постигнућа за крај првог циклуса основног образовања и за крај основног образовања, 2024, 28-29).

У ИОЦ за средњи ниво уочавамо следеће исказе који се односе на знања и компетенције ученика у вези са темом коју истражујемо:

„- СРП.ОО.С.2.9. – Организује говорни и писани текст (осмишљавају и преобликују план, структурирају и преуређују садржај), повезују делове у складну говорну или писану целину;

- СРП.ОО.С.3.8. састављају говорне или писане текстове на основу наученог, основне и секундарне литературе, умеју да цитирају и/или парафразирају туђе текстове“ (Правилник о стандардима образовних постигнућа за крај првог циклуса основног образовања и за крај основног образовања, 2024, 30-31).

Образовни стандарди на напредном нивоу у области СПК1 прописују да ученици „Владају усменим и писаним облицим потребним за школовање, грађанску и социјалну укљученост“ (Правилник о стандардима образовних постигнућа за крај првог циклуса основног образовања и за крај основног образовања, 2024, 32). На овом нивоу смо уочили следеће ИОЦ везане за писмено изражавање ученика:

„- СРП.ОО.Н.2.5. Састављају различите типове текстова (бирају одговарајуће елементе функционалних стилова и форме казивања) испољавајући оригиналност и креативност;

- СРП.ОО.Н.3.8. Читајући и пишући проширују своје видике и развијају свој мисаони и емоционални свет, уз спремност да преузму одговорност за изборе и одлуке који утичу на лични живот и живот заједнице“ (Правилник о стандардима образовних постигнућа за крај првог циклуса основног образовања и за крај основног образовања, 2024, 34-35).

Закључујемо да су нови образовни стандарди из Српског језика и књижевности опширнији и захтевнији у области писменог изражавања ученика на крају завршене основне школе. На основном нивоу захтеви се раслојавају и иду до стварања текстова по задатим критеријумима уз поштовање интелектуалне својине. На средњем нивоу текстови које стварају ученици је потребно да буду логични и структурирани, а по захтевима су сложенији, Такође, на овом нивоу се уводи захтев да ученици знају да цитирају и парафразирају у писаним текстовима које стварају. Напредни ниво подразумева употребу различитих функционалних стилова и форми казивања уз стављање акцента на оригиналност и креативност ученичких текстова.

1.2.3. О композицији писмених задатака у уџбеницима граматике за други циклус обавезног образовања

Улога и значај уџбеника у образовању ученика су неспорни. Уџбеник представља основно дидактичко средство у процесу учења и перманентно се одржава у различитим друштвено-економским системима. У развијенијим друштвима поред уџбеника користе се и други материјали и дидактички ресурси. Код нас је још увек уџбеник најважнији ресурс у учењу: ослања се на школски програм и прати га, ученицима је неопходан, а често је и једино дидактичко средство путем кога уче. „Уџбеником се може сматрати свако наставно средство (или комбинација наставних средстава) које садржи систематизована знања из неке области која је дидактички тако обликована за одређени ниво образовања и одређени узраст ученика да имају развојно-формативну улогу и учествују у изградњи ученичких знања“ (Ивић и други 2012, 30). Уџбеници прате званичне

наставне планове и програме прописане од стране надлежних институција. „С важећим наставним програмом морају бити усклађени и уџбеници који се користе у наставном процесу изучавања језика и књижевности“ (Михајловић 2024, 11). За већину наставних предмета постоје уџбеници (уџбенички комплети) о чијем се квалитету стара Завод за унапређивање образовања и васпитања Београд на основу дефинисаних стандарда квалитета уџбеника (квалитета садржаја уџбеника, квалитета дидактичког обликовања тих садржаја, квалитета језика и медијских карактеристика уџбеника). „Бројна истраживања јасно показују континуирани значај уџбеника у образовању упркос новој технолошкој или ICT ери (енгл. ICT скраћеница од *information and communication technologies*, информационо-комуникационе технологије) и потенцијалима које учење у online окружењу носи“ (Пешикан 2017, 7).

Уџбеник својим садржајем даје основни систем појмова из неке научне области. Садржај уџбеника је дидактички увек тако обликован да сазнања која нуди буду разумљива ученику коме је намењен; само у том случају уџбеник остварује своју функцију у наставном процесу. Садржај уџбеника мора да буде усклађен са садржајима програма наставе и учења, мора да доприноси достизању образовних стандарда и развијању компетенција ученика, да је заснован на прихваћеним научним теоријама, чињеницама, актуелним подацима и савременим достигнућима, те да све то прати савремена дидактичка апаратура. Такође, требало би да подстиче свестрани развој ученика и омогући им самостално учење.

Правилник о стандардима квалитета уџбеника⁷ и упутство о њиховој употреби прописују пет области стандарда са јасним показатељима квалитета, и то:

Стандард 1 – Садржај уџбеника је релевантан за остваривање наставног плана и програма.

Стандард 2 – Уџбеник подстиче развој ученика и омогућава самостално учење

Стандард 3 – Уџбеник је обликован у складу са дидактичко-методичким захтевима.

⁷ Службени гласник РС, бр. 42/2016 од 22. 4. 2016. године.

Стандард 4 – Језик уџбеника је одговарајући и функционалан.

Стандард 5 – Ликовно-графичка и техничка опремљеност уџбеника омогућавају његово једноставно коришћење (Правилник о стандардима квалитета уџбеника, 2016, 1–2).

Актуелни уџбеници

Један од стандарда који мора да испуњава савремени уџбеник је релевантност за остваривање прописаног наставног плана и програма (Правилник о квалитету уџбеника и упутство о његовој употреби, 2016, 2). Истраживањем које је требало да покаже да ли у одобреним уџбеницима за предмет *Српски језик и књижевност* постоје садржаји који се односе на једну од области језичке културе – писмене задатке и композицију писмених задатака обухватили смо основношколске уџбенике – граматике за српски језик од петог до осмог разреда основне школе одобрене од стране Завода за унапређивање образовања и васпитања Београд за школску 2021/22. годину.

Коришћена је метода анализе садржаја, а јединицу анализе представљали су наставни садржаји који се односе на развој језичке културе ученика који похађају основну школу. Корпус чине сви одобрени уџбеници граматике српског језика у другом циклусу основног образовања издавачких кућа Бигз школство, Вулкан издаваштво, Герундијум, Едука, Завод за уџбенике, Клет, Креативи центар, Нови Логос.

Уџбеници за пети разред

Увидом у Програм наставе и учења наставног предмета Српски језик и књижевност за пети разред (Правилник о плану наставе и учења, 2017) у тематској области *Језичка култура* наведени су следећи исходи који су у вези са писменим изражавањем и темом коју пратимо (композиција у писменим задацима): „...користи различите облике казивања: дескрипцију (портрет и пејзаж), приповедање у 1. и 3. лицу, дијалог; издваја делове текста (наслов, пасусе) и организује га у смислене целине (уводни, средишњи и завршни део текста); саставља говорни или писани текст о доживљају књижевног дела и на теме из свакодневног живота и света маште“. Препоручени наставни садржаји путем

којих се остварују поменути исходи су: „Препричавање, причање, описивање – уочавање разлике између говорног и писаног језика [...] техника израде писменог састава (тежиште теме, избор и распоред грађе, основни елементи композиције и груписање грађе према композиционим етапама); пасус као ужа тематска целина и његове композицијско-стилске функције“ (Правилник о програму наставе и учења за пети и шести разред основног образовања и васпитања, 2018, 4).

Наведени исходи су у различитим уџбеницима различито интерпретирани, заступљени су на различите начине и не у истом обиму у садржајима. У неким уџбеницима је остављено више простора за самостално учење, а у неким дато више примера за садржаје и појмове који су нови, као и прегледних резимеа и подсетника.

Уџбеник граматике издавачке куће **БИГЗ школство** (Ђукановић 2018) је подељен на три тематске целине, од којих је једна *Језичка култура*. У овој теми се не помиње појам *писмени задатак*, као ни појам *композиција писменог задатка*. Такође, нема било каквог упутства за израду писменог задатка или писаног састава. У оквиру културе писменог изражавања наишли смо само на појашњење појма *писани језик*.

Уџбеник *С речи на дела – Граматика српског језика за пети разред основне школе* издавачке куће **БИГЗ школство** (Новокмет и други 2019) подељен је на области *Граматика*, *Правопис*, *Правилан изговор* и *Језичка култура*. У оквиру *Језичке културе* налази се садржај под називом *Техника израде писменог задатка* у коме се ученицима препоручује да обавезно пре почетка писања писменог састава направе план писања, да састав почиње уводом у једном пасусу који је занимљив и информативан; следи разрада која може да има неколико пасуса и у којој се пише о конкретној теми; важно је да постоји повезаност између пасуса; треба наводити конкретне примере и детаље у вези са темом, реченице не би требало да буду предугачке и требало би да буду смислене; састав се завршава закључком у једном пасусу у коме се излаже суштина теме. Аутори овог уџбеника још саветују да се реченице не почињу на исти начин, да се избегава писање поштапалица, вулгарних речи и жаргонизама. Пише се читко, уз поштовање граматичких правила, а реченице би требало да буду јасне и прецизне. Пре предаје задатка, састав је

неопходно прочитати барем једном. Лекцију чини и пример састава на тему *Школска клупа*, као и додатна вежбања. У овом тематском делу уџбеника налазе се и садржаји који појашњавају препричавање и описивање као начине писања.

Уџбеник издавачке куће **Вулкан издаваштво** *Граматика, српски језик и књижевност за пети разред основне школе* (Милићевић, Ракоњац Николов 2018) је подељен на три тематске целине. Једна целина је насловљена као *Језичка култура* и у њој су заступљени садржаји у вези са израдом писменог задатка. У лекцији *Техника израде писменог задатка* кратко се ученицима напомиње да је потребно да пре писања рада направе план и наглашено је које композиционе делове треба да има писмени задатак (увод и закључак у једном пасусу, разрада у више пасуса). Дат је и пример доброг писменог задатка на тему *Ово је моја бајка* (Милићевић, Ракоњац Николов 2018, 178–179). У овој граматичкој целини налазе се и садржаји који се посредно односе на израду писменог задатка, а то су лекције насловљене са *Препричавање, причање, описивање*, где се описују ови облици изражавања уз обавезно сачињавање плана писања.

Издавачка кућа **Вулкан** има још један одобрен уџбеник за пети разред – *Граматика 5 – Српски језик за пети разред основне школе* (Милошевић 2018). У овом уџбенику наставни садржаји су подељени на једанаест тематских целина од којих је последња *Језичка култура* са лекцијама *Писмо, Вест, Препричавање, Богаћење речника и Правилан изговор*. У лекцији *Препричавање* налази се садржај који је у вези са темом коју пратимо. Дато је кратко упутство за препричавање са појашњењем појмова *сажето препричавање, опширно препричавање, објективно препричавање, субјективно препричавање, писмено препричавање и усмено препричавање*. За *писмено препричавање* се наглашава да мора да постоји план препричавања који подразумева увод, разраду и закључак. У уџбенику не постоји лекција *Техника израде писменог задатка*.

Уџбеник граматике за пети разред који издаје **Герундијум** – *Похвала језику* (Вукић и други 2018) подељен је на четири поглавља, од којих је последње *Култура писане и говорне речи*. У овој наставној теми налази се неколико лекција које се односе на израду писмених задатака, и то: *Препричавање, Описивање и Писање писмених састава*. У лекцији о препричавању се кроз пример наводи приповедање

у трећем лицу, препознају се целине у одломку, главни лик, место дешавања радње и време дешавања радње. Такође, образлажу се карактеристике писменог и усменог препричавања, као и сажетог и опширног препричавања. У лекцији *Описивање* на примеру одломка из романа *Рани јади* Данила Киша ученицима се појашњава овај начин писања. Објашњено је значење појмова *портрет* и *пејзаж*, као и *објективно* и *субјективно описивање*. У лекцији *Писање писмених састава* путем првог вежбања се ученицима говори о значају читања, познавања великог броја речи, као и њиховог правилног изговарања и писања. У другом вежбању се говори о битним садржајима за писање састава, а посебно се истиче план писања (увод, разрада, закључак), поштовање правописних и граматичких правила и неодступање од главне теме. У наставку су дати примери за израду плана писменог састава на теме *Опис личности* – портрет и *Опис природе* – пејзаж.

Издавачка кућа **Едука** потписује граматику за пети разред под насловом *Жубор језика – Српски језик и језичка култура* (Журић, Ангеловски 2018). У овом уџбенику постоји деветнаест целина, а тему *Језичка култура* проналазимо у пет целина (*Приповедање, Описивање, Богаћење речника, Описивање једноставног радног поступка и промена гледишта* и *Писмо*). Лекција *Језичка култура – Приповедање* веома је богата садржајима: *Препричавање кратких текстова, Препричавање динамичних сцена из епског дела, филма или телевизијске емисије, Техника израде писменог састава, Приче о догађајима и описивање доживљаја – према сачињеном плану, Приповедање о измишљеном догађају*. У лекцији *Техника израде писменог састава* ученицима се саветује да запишу све асоцијације којих се сете док читају тему, да би требало да осмисле о чему ће писати и начин на који ће писати, какву атмосферу желе да прикажу и постигну, а пре писања је изузетно важно да се направи план у облику кратких реченица – теза. План може да се направи и путем питања. Кроз више краћих лекција појашњено је и описивање као начин писања (опис лика – портрет, опис природе – пејзаж, опис простора – ентеријер и екстеријер). Једна од лекција у уџбенику је и *Описивање једноставног радног поступка и промена гледишта*.

Завод за уџбенике је издао уџбеник *Српски језик и језичка култура за пети разред основне школе* (Вуловић 2018). Овај уџбеник је подељен на седам тематских

области од којих у целинама *Језичка култура* (*Писање писма, Електронско писмо, Препричавање*) и *Чудесан свет речи и израза* (*Израда писменог састава*) налазимо садржаје које пратимо у нашем истраживању. У лекцији *Израда писменог састава* ученицима је дат пример добро урађеног писаног састава на тему *Један доживљај са распуста*. Реченице су груписане у пасусе који су штампани различитим бојама, након чега је појашњен појам *пасуса*. Даље се наводи да је и за писање састава неопходно урадити план, а делови плана треба да садрже увод, разраду (ток радње, врхунац радње) и завршетак (крај). Објашњава се да се у уводу најављује оно о чему ће се писати; разрада садржи ток радње, описивање, врхунац радње, па је и најдужи део писменог састава; у завршетку састава се нешто закључује или занимљиво дописује. Наглашено је да треба водити рачуна и о томе да „...су реченице у писменом саставу јасне, лепо груписане у пасусе. У пасусима се прати редослед догађаја или описивања, па су и они међусобно повезани у писменом саставу“ (Вуловић 2018, 156).

Издавачка кућа **Креативни центар** је издала уџбеник *Српски језик за пети разред* (Маринковић 2018). У овом уџбенику садржаји су подељени у два дела – *Граматику* и *Језичку културу*. У тематској целини *Језичка култура* налази се више садржаја који се односе на писмено изражавање, и то следеће лекције: *Препричавање, Причање, Описивање (пејзаж, портрет, ентеријер)* и *Писмени састав*. У лекцији *Писмени састав* дато је занимљиво упутство за писање на започету тему *Лик Милоша Војиновића*:

1. Припрема: Гледај тему и размисли, па записуј прве мисли.
2. Израда плана: Прве мисли греју длан, од њих правиш краћи план.
3. Увод: Добро је да увод крене од питања ил дилеме, од проблема или шале, загонетке неке мале.
4. Разрада: У разради се размишља, свуд загледа, срце слуша. Тражиш доказ, чињенице, узроке и последице.
5. Закључак: У закључку закључујеш, предлажеш и поручујеш.

Овакав пример и налози које би ученици требало да прате доприносе већој мотивацији ученика, развоју креативности и стваралаштва јер је језик којим је писано близак узрасту ученика петог разреда.

Уџбеник издавачке куће **Клет** *Српски језик – Граматика за пети разред основне школе* (Ломпар 2018) подељен је на четири области (*Граматика, Правилан изговор, Правопис и Језичка култура*). У области *Језичка култура* у посредној вези са израдом писменог задатка је лекција *Препричавање*, у којој се ученицима појашњава појам препричавања, као и врсте препричавања (писмено и усмено, сажето и опширно, објективно и субјективно). У уџбенику нема садржаја у вези са техником израде писменог задатка.

У уџбенику издавачке куће **Нови Логос** *Језичко благо – Граматика за пети разред основне школе* (Слијепчевић и други 2018) садржаји су представљени у четири целине, а последња целина носи назив *Језичка култура*. У оквиру те целине постоје лекције насловљене као: *Уочавање разлике између говорног и писаног језика, Препричавање и Описивање*.

Други уџбеник исте издавачке куће *Дар речи – Граматика за пети разред основне школе* (Станковић Шошо, Сувајџић 2018) подељен је на пет тематских целина, од којих је последња насловљена као *Језичка култура*. У том делу уџбеника заступљени су следећи садржаји који се односе на израду писменог задатка: *Препричавање, Описивање (дескрипција), Писање састава*. У лекцији *Писање састава* назначено је да састав има три целине – увод, разраду и закључак, и сва три дела су детаљније појашњена. За увод се наводи следеће: „У уводном делу састава се наговештава садржај о коме ће се писати. У зависности од теме, наговештава се неки занимљив детаљ или се назначи неки догађај о коме ће се писати. Увод се најчешће састоји од једног пасуса (започиње се новим редом, увучено у односу на остали текст)“ (Срдић 2018, 158). О разради стоји: „Разрада представља главни део писменог састава. У њој се може казивати о једном или више догађаја, могу се описивати ситуације, догађаји, јунаци, предели, у зависности од теме. Како је она обимнија од увода и закључка, сама радња и њен ток приказују се у неколико одељака (пасуса)“ (Срдић 2018, 158). О закључку се каже: „У закључку се најчешће износи завршно запажање о догађају који је

назначен темом састава. Добро је да се у њему још једном осврнеш на задати наслов и истакнеш, бар једном реченицом, важност и посебност догађаја који је описан“ (Срдић 2018, 159).

Анализом свих одобрених уџбеника граматике за пети разред да се закључити да нису у свима њима подједнако заступљени наставни садржаји који се односи на технику израде писменог састава (тежиште теме, избор и распоред грађе, основни елементи композиције и груписање грађе према композиционим етапама). У једном од два понуђена уџбеника у издању **БИГЗ школства – Граматика: српски језик и књижевност за пети разред основне школе** (Ђукановић 2018), у уџбеницима издавачких кућа **Вулкан – Граматика 5 – Српски језик за пети разред основне школе** (Милошевић 2018), **Клет – Српски језик – Граматика за пети разред основне школе** (Ломпар 2018) и **Нови Логос – Језичко благо – Граматика за пети разред основне школе** (Слијепчевић и други 2018) нема садржаја који су у вези са техником израде писменог задатка. У појединим уџбеницима је дат садржај намењен репродуктивном учењу, а у одређеном броју уџбеника налазимо више садржаја које, поред образложења аутора, чине и примери којима се поткрепљују наводи. Такве примере налазимо у граматицама *С речи на дела – Граматика српског језика за пети разред основне школе* (Новокмет и други 2019), *Граматика, српски језик и књижевност за пети разред основне школе* (Милићевић, Ракоњац Николов 2018), *Похвала језику* (Вукић и други 2018), *Српски језик и језичка култура за пети разред основне школе* (Вуловић 2018). Када су у питању *Стандарди квалитета садржаја уџбеника* у вези са техникама израде писмених састава, они нису испоштовани ни у једном одобреном уџбенику, што директно утиче на остваривање исхода учења планираних за пети разред када је ова тематска целина у питању.

Уџбеници за шести разред

Увидом у Програм наставе и учења школског предмета Српски језик и књижевност за шести разред (Правилник о плану наставе и учења, 2017) уочили смо да у тематској области *Језичка култура* има исхода који су у вези са писменим изражавањем и темом коју пратимо (композиција у писменим задацима): „Употребљава различите облике усменог и писменог изражавања: препричавање различитих типова текстова, без сажимања и са сажимањем, причање (о

догађајима и доживљајима) и описивање; саставља обавештење, вест и кратки извештај.“ Ови исходи се остварују реализацијом следећих наставних садржаја: „...богаћење речника: лексичко семантичке вежбе (избегавање сувишних речи и туђица; фигуративна значења речи, проналажење изостављених реченичких делова); стилске вежбе; писмене вежбе и домаћи задаци; четири писмена задатка).

Уџбеник граматике за шести разред издавача **БИГЗ школство** *С речи на дела – Граматика, српски језик и књижевност за шести разред основне школе* (Станковић и други 2019) подељен је на десет различитих тематских области, а последња је насловљена као *Језичка култура*. У том делу нема садржаја који се односе на технику израде писменог задатка и његову композицију.

Вулкан издаваштво потписује уџбеник *Граматика 6 – Српски језик и књижевност за шести разред основне школе* (Милићевић, Ракоњац Николов 2019), који је подељен на шест тематских области, од којих је последња *Правопис и језичка култура*. У тој тематској целини не налазе се садржаји који се директно односе на израду писмених задатака и њихову композицију. Уочена су само стилска вежбања.

Издавачка кућа **Герундијум** је добила одобрење за уџбеник *Изазов речи, уџбеник српског језика за шести разред основне школе* (Вукић и други 2019). Наставни садржаји су у овом уџбенику подељени у поглавља *Језик* и *Језичка култура*. Као ни у претходним, ни у овом уџбенику нема наставних садржаја у којима се помињу појмови *писмени задатак* и *композиција писменог задатка*; садржаји који су у посредној вези са ова два појма и доприносе квалитетнијој изради писменог задатка су *Богаћење речника*, *Избацивање сувишних речи* и *упрошћавање преопширних израза*, *Сликовито казивање*.

Јелена Журић и Јелена Ангеловски су ауторке уџбеника *Говор и језик, српски језик и књижевност за шести разред основне школе* издавачке куће **Едука**. Он је сачињен од седам целина од којих је последња *Језичка култура*. У овом делу уџбеника налази се појашњење појмова *нарација* и *дескрипција* као облика писања састава, објашњење *хронолошког* и *ретроспективног* приповедања, *портрета*,

описивања *екстеријера* и *ентеријера*, као и описивања *статичких* и *динамичких* појава у природи. У уџбенику су дате и стилске вежбе.

Завод за уџбенике је објавио уџбеник *Српски језик и језичка култура за шести разред основне школе* (Вуловић, Рудњанин 2019). Овај уџбеник је подељен на девет поглавља, а осмо поглавље је *Језичка култура*. Наставни садржаји из овог дела уџбеника се односе на писање *службеног писма*, појашњење и писање *вести*, *извештаја* и *обавештења*, *препричавања* (*хронолошко* и *ретроспективно*), *описивања унутрашњег* и *спољашњег простора*, *описивања ситуација* и богаћења речника. Сви набројани садржаји су у посредној вези са темом коју истражујемо и могу утицати на квалитет израде писмених задатака уколико је задата тема у вези са неким од поменутих појмова. Међутим, нема ближих појашњења технике израде писменог задатка и композиције писменог задатка.

Уџбеник издавачке куће **Клет Граматика 6 – Српски језик и књижевност за шести разред основне школе** (Ломпар 2019) има четири тематске целине, од којих је последња насловљена са *Језичка култура*. У овом тематском делу нема експлицитно наведених садржаја који су у вези с појмом *писмени задатак* и композицијом писменог задатка/састава. У уџбенику се помињу стилистичка вежбања и извештај и вест као врста текста. Такође, у лекцији *Илустрација као подстицај за сликовито казивање*, ученицима се предочава значење појма *описивање* (писмено или усмено), наводи се шта се све може описивати (особе, предмети, простори, природа, појаве). Посебно су истакнути и појашњени појмови *ентеријер* и *екстеријер*; и један и други појам прати више илустрација.

Издавачка кућа **Креативни центар** је објавила уџбеник *Српски језик, уџбеник за шести разред основне школе* (Маринковић 2019), који је подељен на три тематске целине: *Зашто учимо граматику*, *Језичка култура* и *Правопис*. У области која је насловљена као *Језичка култура* налази се лекција која се директно тиче појмова који су предмет истраживања (писмени задатак и композиција писменог задатка), а која носи назив *Писмени састав*. Садржај ове лекције упућује ученике на то како да напишу писмени састав (лекција је конципирана као задатак да се настави са писањем започетог састава на тему *Један школски одмор*). У делу припреме ученицима се поручује да гледају тему и размишљају, па да запишу прве

мисли. За израду плана аутор уџбеника каже: „Прве мисли греју длан, од њих правиш краћи план“ (Симеуновић 2009, 89). За увод се у стиху наводи: „Добро је кад увод крене.“ Примећујемо да је у уџбенику за шести разред дат потпуно исти ауторски текст (подстицајни стихови) као и у уџбенику за пети разред (Маринковић 2018, 89–90). Од других садржаја који посредно доприносе квалитетнијој изради писменог задатка наилазимо на лекције *Како да напишем причу*, *Описивање*, *Портрет*, *Пејзаж*, *Екстеријер* и *Извештај*.

У уџбенику издавачке куће **Нови Логос** *Дар речи – Граматика српског језика за шести разред* (Савовић и други, 2019) уочава се девет тематских целина, од којих је последња *Језичка култура*. У овом поглављу не налазе се садржаји који упућују ученике на технику израде писменог задатка, као ни композиције писменог задатка. У посредној вези са темом коју истражујемо су садржаји који се односе на извештај као врсту текста, као и синтаксичке и стилске вежбе.

Други уџбеник издавачке куће **Нови Логос** *Језичко благо, Граматика српског језика за шести разред основне школе* (Слијепчевић Беливук и други 2019) садржи шест поглавља. Последње поглавље је *Језичка култура*. У овом поглављу нема садржаја који су у непосредној вези с појмовима *писмени задатак* и *композиција писменог задатка*. Садржаји који посредно могу да утичу на квалитет писменог задатка, а дати су у овом уџбенику су *богаћење речника*, *вест и извештај*, *хронолошко приповедање*, *хронолошко причање* и *препричавање*. На крају уџбеника се налази *Пројектни задатак (Магазин Језичко благо)*, којим се ученицима дају различита задужења из области писменог изражавања.

Након анализе свих одобрених уџбеника граматике за шести разред основне школе можемо да закључимо да се само у уџбенику **Креативног центра** (Маринковић 2019) налази подсетник који се тиче технике израде писменог задатка и његове композиције. У другим уџбеницима појмови које пратимо се и не спомињу. Аутори и нису били у обавези да креирају лекције са овим наставним садржајима, али се осећа потреба да се појасни како се пишу обавештење, вест и извештај, како изгледају примери писменог препричавања, причања и описивања, јер наставник такве теме може да зада приликом реализације писмених задатака.

Готово сви уџбеници су најсиромашнији управо садржајима из области *Језичке културе*.

Уџбеници за седми разред

Анализирајући уџбенике граматике за седми разред основне школе, пошли смо од Правилника о програму наставе и учења за седми разред основног образовања и васпитања (2019) за наставни предмет Српски језик и књижевност. У тематској области *Језичка култура* уочени су исходи који су у вези са писменим изражавањем и темом која је предмет истраживања: „...састави кохерентан писани текст у складу са задатом темом наративног и дескриптивног типа; напише једноставнији аргументативни текст позивајући се на чињенице; користи технички и сугестивни опис у изражавању; састави текст репортажног типа (искуствени или функционални).“ Наведени исходи се остварују реализацијом следећих наставних садржаја: Усмени и писани састави према унапред задатим смерницама (ограничен број речи; задата лексика; одређени граматички модели и сл.); текст заснован на аргументима; технички и сугестиван опис; репортажа; језичке вежбе; писмене вежбе и домаћи задаци и њихова анализа на часу; четири школска писмена задатка.

Када је у питању седми разред, издавачка кућа **БИГЗ издаваштво** потписује уџбеник *С речи на дела, Граматика српског језика за седми разред основне школе* (Новокмет и други 2020), чији је садржај подељен на четири тематске целине – *Граматика, Правопис, Правилан изговор и Језичка култура*. У овом уџбенику не налази се експлицитно наведен садржај у вези са појмовима *писмени задаци* и *композиција писмених задатака*. Наилази се само на садржаје који се односе на облике писменог изражавања као што су технички и сугестивни опис и репортажа, али не и на јасна упутства како написати писмени задатак користећи ове облике изражавања.

Граматика – Српски језик за седми разред основне школе (Милићевић, Ракоњац Николов 2020) је уџбеник издавачке куће **Вулкан издаваштво**, састављен од три целине – *Морфологија, Синтакса и Правопис и језичка култура*. У овом уџбенику нема конкретних садржаја у вези са темом коју пратимо. Посредно повезани наставни садржаји су *Репортажа* и *Технички и сугестивни опис*.

Издавачка кућа **Герундијум** је издала уџбеник *Одсјај израза, уџбеник српског језика за седми разред основне школе* (Ковачевић, Гојковић 2020). Уџбеник је подељен на две целине – *Граматика* и *Језичка култура*. У садржајима *Језичке културе* се говори о функционалним стиливима, репортажи, техничком и сугестивном описивању, дебати, цитатима и фуснотама, нелинеарним текстовима и фразеологизмима. У лекцији *Репортажа* дат је пример за ову врсту текста, појашњен је појам репортаже, те дата вежбања за препознавање одлика репортаже. На сличан начин је обрађена и лекција *Техничко и сугестивно описивање*. Треба нагласити да ови садржаји посредно утичу на квалитет писменог задатка уколико је тема у вези са појмом *репортажа* или са захтевима који се односе на *техничко* или *сугестивно описивање*.

Српски језик и језичка култура – уџбеник са вежбањима за седми разред основне школе (Журић, Ангеловски 2020) издавачке куће **Едука** нуди садржај подељен у четири целине: *Историја језика*, *Граматика*, *Синтакса* и *Језичка култура*. У овом уџбенику нема садржаја који упућују на појмове *писмени задатак* и *композиција писменог задатка*. Могу се уочити лекције у којима се појашњавају врсте текстова, расправа, есеј, као и све врсте новинских текстова.

Завод за уџбенике је објавио граматiku *Српски језик и језичка култура за седми разред основне школе* (Рудњанин 2020). Уџбеник има дванаест тематских целина; једанаеста целина је *Језичка култура*, а лекције које имају посредну везу са појмовима које истражујемо су *Сугестивни и технички опис* и *Репортажа*. Садржаји у овим лекцијама су обogaћени примерима поменутих врста текстова.

Издавачка кућа **Клет** је издала уџбеник *Граматика 7 – Српски језик и књижевност за седми разред основне школе* (Ломпар 2020), који је подељен на тематске целине *Граматика*, *Правилан изговор*, *Правопис* и *Језичка култура*. У делу *Језичка култура* нису заступљени садржаји који се односе на појам писменог задатка и његову композицију. У посредној вези са темом истраживања су наставни садржаји у лекцијама *Врсте текстова*, *Техничко и сугестивно описивање*, *Техничко приповедање* и *Репортажа*.

Креативни центар потписује уџбеник *Српски језик за седми разред основне школе* (Кликовац 2020). Наставни садржаји су у уџбенику подељени на чак седамнаест поглавља. За тему коју истражујемо значајна су поглавља *Технички и сугестивни опис*, *Шта је то расправа* (одређује се појам *расправа* и наводи да може да буде писмена и усмена; све је поткрепљено примерима), *Новинарски (публицистички) текстови*, *Како да напишем имејл поруку*. У уџбенику нема садржаја који директно говоре о техникама израде писменог задатка и његовој композицији.

Уџбеник издавачке куће **Нови Логос** *Дар речи: Граматика српског језика за седми разред основне школе* (Савовић и други 2020) састављен је од девет различитих тематских целина, а последња од њих је *Језичка култура*. У овој тематској целини налази се лекција под насловом *Писмени састави*, у којој аутор објашњава значај вештине писменог изражавања, упућује на важност прикупљања грађе/података и њиховог повезивања у целину. У наставку је дато вежбање за припрему писања састава у коме се ученицима скреће пажња на разговор о теми писања, о избору правих речи, о избору речи сличног или супротног значења, опису ситуација, сакупљању грађе према плану. Наглашава се обавезност постојања значењске везе међу свим реченицама, као и то да свака наредна реченица треба да донесе нешто ново. Ученици се упућују и на кораке у изради плана писменог састава. Говори се подробно и о композицији писменог састава (шта би требало да има увод, шта разрада, а шта закључак) и све је поткрепљено примерима. У наставку су дати и задаци за вежбање. У вези са писменим изражавањем, у овом тематском блоку су и лекције о аргументованом тексту, хронолошком и ретроспективном причању, техничком и сугестивном опису и репортажи.

Други уџбеник издавачке куће **Нови Логос** *У потрази за језичким и књижевним благом за седми разред основне школе* (Станковић Шошо и други 2020) садржи тематске целине *Врсте речи*, *Синтагме*, *Реченични чланови*, *Конгруенција*, *Реченице*, *Правилан изговор* и *Језичка култура*. У тематској целини *Језичка култура* нема лекција у којима се аутори баве појмовима *писмени задатак* и *композиција писменог задатка*. Бољем квалитету у изради писменог задатка могу да допринесу садржаји из лекција *Богаћење речника*, *Књижевноуметнички стил*,

Репортажа, Технички опис, Сугестивни опис и Говорне вежбе: различити стилови.

Можемо констатовати да истраживани уџбеници својим садржајима углавном прате остваривање прописаних исхода, а да једино уџбеник издавачке куће **Нови Логос** *Дар речи, граматика српског језика за седми разред основне школе* (Савовић и други, 2020) има конкретне садржаје који се односе на израду обавезних писмених задатака и њихову композицију. У анализом обухваћеним уџбеницима нисмо наишли на садржаје који би ученицима приближили значење појма *кохерентан текст* и појаснили како се он ствара, што се јасно тражи у прописаним исходима наставе и учења.

Уџбеници за осми разред

Уџбеници за осми разред основне школе су креирани у складу са Правилником о програму наставе и учења за осми разред основног образовања и васпитања (2019). У овом документу, у тематској области *Језичка култура*, уочени су следећи исходи који су у вези са писменим изражавањем и композицијом у писменим задацима: „...напише приказ, расправу и краћи есеј; разликује делове текста и књиге – укључујући индекс, појмовник, библиографију – и уме да је користи; повезује информације и идеје изнесене у тексту, уочава јасно исказане односе и изводи закључак заснован на тексту.“ Прописани исходи се остварују преко следећих садржаја: Расправа и есеј на задату тему; приказ (књиге, филма, позоришне представе и сл.); језичке вежбе; писмене вежбе и домаћи задаци; четири школска писмена задатка.

Издавачка кућа **БИГЗ школство** је објавила уџбеник *С речи на дела – Граматика српског језика за осми разред* (Новокмет и други 2021), сачињен од девет тематских области од којих је последња *Језичка култура*. У овој тематској целини се не помиње појам композиција писменог задатка. Заступљене су лекције које појашњавају расправу као врсту писменог изражавања и есеј. О расправи се наводи: „Писана расправа је научно дело које је једна врста аргументативног текста; дакле, текст који тумачи, објашњава и просуђује о некој ствари на основу доказа (аргумената)“ (Новокмет и други 2021, 233).

Вулкан издаваштво има објављен уџбеник *Граматика 8: српски језик и књижевност за осми разред основне школе* (Милићевић, Ракоњац Николов 2021), подељен на осам тематских целина, од којих је последња насловљена са *Ортоепија и језичка култура*. У овој тематској целини не налазе се експлицитни садржаји повезани с појмовима које пратимо, а од посредно повезаних садржаја заступљена је лекција у којој се појашњава расправа као врста текста. У лекцији се говори о појму расправе, о важности припреме за писање расправљачког текста и о утврђеној композицији расправе, која има увод, разраду и закључак са јасно датим одредницама шта би требало да буде заступљено у ком делу.

Уџбеник издавачке куће **Герундијум** *Аплауз говору, уџбеник српског језика за осми разред основне школе* (Гојковић, Васиљевић 2021) садржи две целине – *Језик – граматика, правилан изговор речи, правопис и Језичка култура*. У садржајима лекција целине *Језичка култура* не наилазимо на појмове *писмени задатак* и *композиција писменог задатка*. Садржаји који су посредно у вези са овим појмовима се налазе у лекцијама *Функционални стилови, Значење речи, Расправа, Есеј, Приказ књиге и Приказ позоришне представе*.

Завод за уџбенике има одобрен уџбеник *Српски језик и језичка култура 8, за осми разред основне школе* (Рудњанин 2021). Овај уџбеник има девет целина, осма је *Језичка култура* и ова област је подељена на три дела – *Функционални стилови, Лексикологија и Уметничко дело*. У уџбенику се не помињу појмови *писмени задатак* и *композиција писменог задатка*. У посредној вези са појмовима које истражујемо су лекције *Приказ уметничког дела и Расправа*, као и задаци за богаћење речника.

Граматика 8 – Српски језик и књижевност за осми разред основне школе (Ломпар 2021) је уџбеник који је објавила издавачка кућа **Клет**. Има неколико одељака: *Граматика, Правилан изговор, Правопис и Језичка култура*. Појам *писани састав* налазимо у лекцији *Расправа*, у којој се ученици упућују на структуру расправе: „Расправа има сличну структуру као и други писани састави: Увод – Наводи се шта је предмет расправе. Разрада – Изводе се различити ставови из стручне литературе о проблему о којем је реч, као и ставови аутора о истом проблему. На тај начин се доказује једна, а оповргава нека друга претпоставка.

Закључак – Аутор износи свој закључни став: он може бити потпуно нов, а може и потврђивати неку од познатих претпоставки“ (Ломпар 2021, 101).

Уџбеник граматике за осми разред основне школе издавачке куће **Креативни центар Српски језик 8**, за осми разред основне школе (Маринковић 2021) подељен је на три области: *Граматика*, *Правопис* и *Језичка култура*. Садржаји тематске области *Језичка култура* који упућују на појмове *писмени задатак* и *композиција писменог задатка* експлицитно нису дати. У посредној вези са израдом писмених задатака су наставне јединице *Расправа (аргументовани текст)* и *Заврши започету причу*.

Издавачка кућа **Нови Логос** је приредила уџбеник *Дар речи – Граматика српског језика за осми разред основне школе* (Станковић Шошо 2021). Он има девет тематских целина, последња од њих је *Језичка култура*. У овој целини се налазе следеће наставне лекције које су у вези са предметом истраживања: *Књижевни и остали типови текстова у функцији унапређивања језичке културе*; *Расправа и есеј на задату тему*; *Приказ (књиге, филма, позоришне представе)*.

Други уџбеник издавачке куће **Нови Логос** *Језичко благо, Граматика српског језика за осми разред основне школе* (Слијепчевић Беливук и други 2021) садржи одељке *Фонетика*, *Морфологија*, *Творба речи*, *Синтакса*, *Кроз историју српског језика*, *Ка дијалектима српског језика*, *Ортоепија* и *Језичка култура*. У оквиру последњег одељка налазе се садржаји који представљају систематизацију знања из правописа, а затим следе садржаји који упућују на нова знања. Лекције које могу да утичу на побољшање квалитета писмених задатака ученика осмог разреда из одељка *Језичка култура* су *Функционални стилови*, *Есеј*, *Расправа*, *Приказ књиге*, *телевизијске серије*, *филма*, *позоришне представе*. Појмови које пратимо у истраживању се експлицитно не помињу.

Закључујемо да одобрени уџбеници у осмом разреду својим садржајима углавном прате прописане исходе (сви истражени уџбеници имају лекције којима се појашњава појам расправе, неки од њих имају и подробније описан начин писања расправљачког текста и есеја). Ни у једном уџбенику за осми разред ближе се не помиње техника израде писменог задатка.

Простора и потребе за унапређивањем уџбеника у вези са садржајима који се тичу композиције у писменим задацима има. Неопходно је да се из разреда у разред ученици детаљније уводе у захтеве писања различитим облицима изражавања. Ова наставна тематска област требало би да буде у уџбеницима заступљена са свим облицима изражавања предвиђеним за обраду у одређеном разреду. За сваки облик изражавања потребно је у уџбеницима дати различите типове вежби и прецизна појашњења. Остваривање прописаних исхода могуће је једино уколико су у садржајима уџбеника добро изабрани и јасно наведени примери за план композиције одређеног састава у неком од планираних облика изражавања. Неоправдано се изостављају садржаји којима се ученици упућују у радње које обухватају процес писања или настајања једног текста одређеним начином изражавања. Потребно је у уџбеницима јасно назначити шта се ради пре, шта током, а шта након писања неког састава/писменог задатка и све те фазе у писању провежбати на часовима писменог изражавања. „Једино разјашњењем и извежбавањем свих фаза писања процес писања може да се разуме, техника писања савлада, а самопоуздање стекне и даље развија“ (Томић 2022, 55). Од ученика се тражи и подразумева да „знају да пишу“ без систематичне припреме у току наставе. Систематична припрема се не обавља у пракси услед недостатка времена, један школски час намењен припреми ученика, који се често реализује као читање и анализа домаћих задатака, не допушта ваљано промишљање о теми, структурисање идеја и израду нацрта садржаја. Управо зато је значајно да ове фазе у изради састава буду детаљно појашњене у уџбеницима, пре свега кроз адекватне примере.

Уџбеник би требало да ученику пружи различите активности које би се могле реализовати у току наставног процеса, а које би ученик самостално обављао. Понуђене активности (задаци, вежбања) су сврсисходне ако су продуктивне и смислене. Базична писменост у вези са оспособљавањем ученика за успешну писану комуникацију и писање састава подразумева да се у уџбеницима проналазе садржаји који упућују на неопходна знања у вези са овом области. У уџбеницима се јасно мора одредити полазиште за учење, то јест претходно знање ученика „...на основу кога он самосталном властитом мисаоном активношћу успоставља везе са новим подацима и чињеницама. Само тако конструисано знање постаје трајно и примењиво знање“ (Ивић 2012, 205). У актуелним временима кризе читања и

писања код ученика, посебно је важна њихова мотивација за писање путем лекција и садржаја у уџбеницима. Њихова дидактичка апаратура доприноси лакшем и бржем усвајању нових појмова и градива, па закључујемо да је за остваривање исхода и достизање стандарда из писменог изражавања значајно да увод у лекцију буде спона са претходним знањима, да основни текст буде усмерен на облик изражавања који се уводи, да садржај прати одговарајућа графика (мапе, слике, схеме). Пажњу ученика би могли да пробуде и оригинални рукописи познатих писаца који би се нашли у уџбеницима као додатак/занимљивост. Неизоставни су и путокази ка другим изворима сазнања путем линкова и QR кодова.

1.3. Облици изражавања у писменим задацима

Људи користе различите начине да изразе своје мисли и осећања, све их можемо поделити у две групе: невербалне и вербалне. „Вербални облици људског изражавања подразумевају постојање речи, језика и писма [...] Језик припада најважнијим људским тековинама помоћу којег људска врста ствара, прима, преноси и чува информације“ (Томић 2022, 47). Комуникација се манифестује различитим облицима изражавања језиком, усмено или писаним текстом. За усмено изражавање је важан правилан изговор гласова, интонација реченице и мисаоно-емоционална укљученост оног који говори или казује одређени садржај. За писано изражавање је потребно правилно употребљавати свеукупни језички систем. „Од појаве писма до данас писани облици и врсте које људи користе у међусобној комуникацији толико су се развили, да постоји читав систем“ (Јовић, Станисављевић 1978, 73). Писана комуникација је апстрактна јер особа којој се обраћамо није са нама у непосредној интеракцији. Интеракција би требало да се деси путем написаног (кодираног) текста. Од сврхе комуникације зависиће и који облик изражавања бирамо и користимо. Усмено и писано изражавање, дакле, подразумевају обликовање мисли речима.

У писаном изражавању потребно је добро владање граматичким и правописним правилима и познавање великог фонда речи. „У зависности од сврхе коју имају текстове, посматрано у односу на контекст наставе српског језика, можемо поделити у неколико врста – на пример: дескриптивни, наративни, експозиторни текст, расправа [...] Међутим, у погледу класификације облика

писменог изражавања у подручју културе изражавања међу ауторима нема јединственог става“ (Стевановић 2013, 35). Теорија књижевности се бави поделом текстова на различите врсте и помиње облике изражавања којима текстови настају, а методика наставе се бави начинима којима наставник може да допринесе развоју знања и вештина код ученика за стварање различитих врста текстова. „Облик писменог састава је, као што знамо, у тесној вези са садржином, са захтевом који се у теми поставља: тачније речено, он често у свему зависи од тачке гледишта којом се известан садржај ограничава и одређује“ (Dimitrijević 1962, 41). Димитријевић даље наводи облике изражавања у писменим задацима: описивање, излагање (експозиција), приповедање, расправа. Као подврсте наводи: у описивању: опис природе и портрет; у излагању: извод, краћи састав, преглед, предавање, приказ и оцене књиге, реферат, извештај и саопштење; у приповедању: анегдота, извештај о догађајима, путопис, дневник, биографија, аутобиографија, причање историјског догађаја или личног доживљаја, фикција уопште; у расправи: полемика, говор и дебата (Dimitrijević 1962, 41–42).

Вучковић говори о следећим начинима изражавања: препричавање, причање, описивање, извештавање (Вучковић 1988, 122–155).

Вук Милатовић даје прегледну поделу облика писменог изражавања на:

- облике по структури (препричавање, причање, описивање, извештавање, тумачење, расправљање);
 - облике по функцији:
 - свакодневна и пословна комуникација (разгледница, честитка, дописница, писмо, телеграм, службени обрасци, записник, наруџбеница, позив, поднесци, Curriculum vitae, обавештење, пословни извештај;
 - новинска комуникација: вест, извештај, чланак, колумна, фељтон
- (Милатовић 2007, 109).

Џо Елен Мур у књизи *Како писати некњижевне текстове* јасно ставља до знања свој став да облици писменог изражавања могу бити у сврси настајања књижевног и некњижевног текста. Као облике изражавања у некњижевним текстовима наводи приповедање, излагање, аргументацију, извештавање и визуелизацију. Занимљиво је њено тумачење визуелних текстова који су све присутнији у писменом изражавању: „Визуелни текстови су представљени помоћу

визуелних елемената, односно обухватају све симболе и слике који се користе да би се текст допунио информацијама и постао јаснији. Графички елементи текста су: дијаграми, мапе, графикони, табеле, фотографије и илустрације с легендама“ (Мур 2010, 70).

Сви поменути облици писаног изражавања су важни за развој језичке културе код ученика. Неки од облика писменог изражавања су неопходни у свакодневној комуникацији (приватној и пословној) и од квалитета писаног израза зависиће и квалитет комуникације. Наши писани трагови говоре о нама. У професионалним улогама у којима се налазимо, квалитетом писменог изражавања представљамо и установу/организацију у којој радимо и тако посредно утичемо на њен углед.

Наставни садржаји из предметне области *Језичка култура* су својеврсна улазница за пословни свет у коме ће се наћи наши ученици, па је за њих драгоцено да се опробају у свим облицима писменог изражавања, да науче основне карактеристике сваког од њих и да научено примењују у пракси. Писмено изражавање ученика је у блиској вези с другим двема предметним областима – *Књижевношћу* и *Језиком*, тако да читање књижевних дела утиче на богаћење речника и усвајање модела добре композиционе структуре, а знања из граматике доприносе да писмено изражавање буде засновано на нормама стандардног језика.

У литератури која се бави писменим изражавањем ученика може се наћи више подела писмених/писаних састава на врсте. „Под саставима подразумевамо оне облике писаног изражавања којима се обрађује нека тема и имају своју композицију грађе“ (Илић 2006, 563). Јосип Силић говори о три типа везаног говора: описивању, приповедању и расправљању. Ова три типа везаног говора се, према његовом мишљењу, разликују по предметном и структуралном садржају. „Предметни је садржај описивања просторни развој предмета и њихових особина, приповиједања – временски развој догађаја и појава, а расправљања – логички развој мисли, теме и др. Структурални је пак садржај описивања просторни слијед, приповиједања – временски слијед, а расправљања – логички слијед“ (Silić 1978, 21).

О томе који облик изражавања може бити коришћен у писању формалног школског писменог задатака ставови наших методичара углавном су слични и усаглашени, па су приповедање, описивање, излагање и расправљање очекиване форме писменог изражавања у овим саставима. Међутим, Милија Николић (2008, 843) и Симеон Маринковић (2002, 128) предлажу наставницима да понекад треба да искоче из ових оквира и да школски писмени задаци поправе и неки други облик писменог изражавања.⁸

„Писмени задаци се могу груписати у четири врсте:

1. Писмени задатак – књижевноуметнички стил;
2. Писмени задатак – научни стил;
3. Писмени задатак – административни стил;
4. Писмени задатак – публицистички стил“ (Запутил, Чорболоковић 2021, 178).

Марија Запутил и Саша Чорболоковић (2021, 181) дају предлог врста и типова писмених задатака:

Табела 4. Врсте и типови писмених задатака

Врста писменог задатка	Типови писмених задатака
Писмени задатак – књижевноуметнички стил	Описивање Приповедање Извештавање Расправљање Започета прича Саставити причу, приповетку, бајку или новелу помоћу задатих реченица Утисци на основу задатих слика или фотографија Претварање стрипа у састав Преобликовање састава Биографија Аутобиографија Путопис Дневник

⁸ У пракси смо наишли на један такав пример – писмени задатак који је имао форму приватног писма (пети разред основне школе).

Писмени задатак – научни стил	Приказ Расправа Тест са аргументацијом (есејски одговори) Тест (повезивање граматике и књижевности) Резиме и формирање кључних речи на основу понуђеног текста Реферат
Писмени задатак – административни стил	Молба Мотивационо писмо Радна биографија
Писмени задатак – Публицистички стил	Извештај Интервју Репортажа

Истраживање наставне праксе показује да теме писмених задатака углавном припадају првој врсти – књижевноуметничком стилу, а да се остале врсте врло ретко срећу. Предложени типови писмених задатака научног, административног и публицистичког стила се спорадично налазе у наставној пракси, више као изузетак и оглед, него као устаљена активност.

Опис или *дескрипција* је најзаступљенији облик изражавања у писменим саставима у основној школи. Присутан је у свим разредима основне школе у усменом и писменом изражавању. „Опис је најзначајнији облик лирског и епског изражавања“ (Радловић 2013, 49). Ученици се често сусрећу с овим начином писања у књижевним делима која изучавају, па отуда његова присутност и у саставима које самостално пишу.

„Као школски писани састав опис треба разликовати од описа у књижевним уметничким делима. У књижевним делима опис је најчешће саставни део уметничког казивања, о чему говори теорија књижевности. У школским писаним задацима опис, пак, има самосталну функцију: таква врста писменог састава се управо даје као вежба за посматрање појава у природи или животу и за запажање оних појединости које привлаче нашу пажњу“ (Живковић 2001, 227). Када описују, ученици уочавају детаље у изгледу људи, предмета, појава; боје, облике, размеру и међусобни однос појмова, уочавају звуке, покрете, као и своја осећања која се јављају као одговор на доживљено. Ученици описују изглед, појаве уз пажљив одабир појединости које доприносе целовитој и јасној слици. „Описивање се такође примењује већ од самог

почетка школовања ученика, прво у свом говорном облику у првом разреду описивање једноставних предмета, људи и животиња, да би се у другом разреду појавило и у **писаном облику**: описивање једноставних предмета, по плану, у виду теза; кратак опис животиња (домаћих), чланова породице и слично. Као форма и усменог и писменог изражавања, описивање се примењује током целог школовања, а и након њега“ (Илић 2006, 565). Илић дескриптивне саставе дели према предмету описивања на портрете, пејзаже, ситуације, екстеријере и ентеријере. У писменим задацима које раде ученици од петог до осмог разреда присутне су теме са свим овим захтевима (опис природе, лика, простора).

Дескрипцију као облик изражавања карактеришу реченице које стоје једна поред друге, реченица која следи не произилази из претходне и међу њима нема узрочно-последичне везе. „Описивање поред тога карактеризира истородност предиката: описује се или (само) у садашњем или (само) у прошлом или (само) у будућем времену, што му даје карактер статичности“ (Silić 1978, 21).

У захтевима теме за описивање могу се наћи различити појмови: предмети, животиње, биљке, људи, простор, појаве, ситуације. Наставник у захтеву теме може да нагласи да ли је потребно описати спољашњост или унутрашњост (екстеријер или ентеријер); да ли описати нешто што мирује (статични мотив) или нешто што се креће (динамични мотив); портрет, пејзаж или мртву природу. „Дескрипција је описивање природе, физичког изгледа лица, спољашњег и унутрашњег простора“ (Станковић Шошо 2010, 56). Приступ описивању може бити субјективан, објективан или у стилу неке књижевне епохе. „У описивању проблем представља просторна димензија, тј. како ће се предмет који описујемо смјестити у одређени простор“ (Милићевић 1976, 90).

У процесу описивања веома је важно посматрање онога што описујемо и запажање што више детаља и чињеница. „Понекад је опису најбитнија исцрпност, верност до детаља, готово научничко бележење опажаја, као у натуралистичким романима, а понекад је опис неухватљив, сав у прожимању субјективних утисака, сећања, мешању тренутног опажања и оног што се у сећању надовезује на то опажање“ (Мићић Димовска, Бељански 2010, 157).

Приповедање или *нарација* је као облик изражавања такође често заступљено у писменим задацима у другом циклусу обавезног образовања. Термин води порекло од латинске речи *narratio* што значи причање или приповедање. „Као поступак хронолошког излагања догађаја нарација се примењује у беседништву, а нарочито у епској књижевности“ (Мићић Димовска, Бељански 2010, 141). Књижевна епска дела су добар узор на којем ученици читањем могу да изграде и унапреде сопствене вештине писменог приповедања.

„Под нарацијом се обично подразумева препричавање и причање, иако наративни састави могу имати и описа. Препричавање је полазна етапа у стварању добре нарације. Израз нарација се примењује у старијим разредима. За нарацију се другачије каже и приповедање“ (Стевановић 1980, 99). Препричавање је као облик усменог и писменог изражавања заступљено у првом циклусу, у другом циклусу се примењује у петом и шестом разреду, а касније се уступа место другим облицима изражавања.

У актуелним програмима наставе и учења за пети разред основне школе користи се појам *приповедање*. „У школским задацима нарација је само један посебан вид вежбања за логично и хронолошко описивање неког догађаја“ (Живковић 2001, 229). Овакве теме се често дају ученицима у првом, а и у другом циклусу обавезног образовања. Када пишу на наративне теме, ученици се труде, док пишу о догађајима, да се осети и разуме узрочно-последична веза и логика у дешавањима. „Причање, које се у старијим разредима обично назива нарација, садржи у себи и препричавање, па и друге облике (описивање, на пример). Сви облици су међусобно функционално повезани“ (Стевановић 1982, 224). Примењујући овај облик изражавања, ученици у својим писменим задацима дају потпуну и верну слику неког догађаја, приказујући радњу најчешће хронолошки. „Приповедање обухвата излагање догађаја у временском следу“ (Радуловић 2013, 189). Живост у излагању се постиже фреквентном употребом глагола у активним глаголским облицима. Овај облик изражавања карактеришу реченице код којих следећа произилази из претходне, један члан се издваја из претходне и понавља у следећој реченици и између њих постоји узрочно-последична веза. „Приповједање

карактеризира разнородност предиката. У њему чинилац времена игра битну улогу, што му даје карактер динамичности“ (Silić 1978, 22).

Наративне теме које се дају ученицима за писмене задатке оспособљавају ученике да самостално стварају наративне садржаје. Могу да буду задате за писање у 1. или 3. лицу о догађајима или доживљајима, о неком значајном тренутку, о значајном сусрету са неком особом, о некој предузетој акцији или иницијативи, о јунацима и сл.

Извештавање као облик изражавања има одлике публицистичког функционалног стила. У извештавачким текстовима тежимо објективности, верном преношењу информација. „За разлику од причања, овде нема личног, емоционалног у тону, тежи се реалном, чињеничном, једноставном изразу“ (Маринковић 2000, 125). Овим обликом изражавања настају вест, извештај, интервју и репортажа. Мур ову врсту текстова назива „излагачким“, а њихове одлике описује овако: „Писањем излагачких текстова дају се објашњења и обавештења. Излагачки текст пружа истиниту и тачну информацију. Излагачки текст даје упутство како да се нешто уради, како нешто ради, како да се стигне с једног места на друго. Мора бити јасан и добро срочен. Мора да садржи одговарајућу информацију која поткрепљује основну идеју“ (Мур 2010, 26).

Језик којим се пишу извештавачки састави требало би да буде сличан језику који користе новинари. „Не бирају се речи и изрази са појачаним значењем и стилском обојеношћу, него се појаве, предмети, особине и радње што тачније именују и одређују. Ријечи су увек једнозначне и реченице једноставне. Најкраће речено: казују се објективно и истинито чињенице и задаци и то тачно, јасно, сажето и прегледно“ (Милићевић 1976, 117). Исти став износи и Стевановић: „Извештавање подразумева такав облик изражавања према коме се тачно информише о догађају или стању. У извештају се искључује сваки субјективни приступ. Траже се чињенице, конкретни подаци, а уз то и одређени закључци. Ту нема сувишних речи“ (1980, 116).

Светлана Томић у својој књизи *Књига која недостаје: приручник за функционалну писменост* доста простора даје појму *извештај*. Извештај дефинише

као врсту текста која је усмерена на податке. Писање извештаја, према њеном мишљењу, подразумева сакупљање информација, процену њихове релевантности, писмену припрему за читање од стране других људи и чување. Ауторка даје исцрпно упутство за припреме за писање извештаја и корисне препоруке за стил писања. Неке од препорука су: реченице треба да буду кратке, у извештају не мењати стручне термине и изразе, не користити личне заменице (посебно не заменицу ја), избегавати хиперболу, као и давање личног мишљења, без фразе, тачни подаци“ (Томић 2022, 171–190). Овај облик изражавања је од највеће важности за рад новинарских секција. Ученици у оквиру секције примењују научено и радом на школском часопису развијају своје компетенције за писмено изражавање путем извештавања.

Посебно значајна врста извештавачких текстова јесте *репортажа*. „Репортажа представља гранични жанр, различито дефинисан у литератури. Модерна репортажа мора бити информативна, писана негованим језиком али лишена дескрипције и литерарних украса“ (Спасић 2014, 75).

Репортажа се пише на занимљив начин, тема је актуелна и дозвољен је субјективни став о теми о којој се пише. Богата је описима: слике предела и људи, атмосфере с неког догађаја. Проткана је информацијама и дијалогом. „Репортажа представља сугестивно и живописно приказивање реалних догађаја тако што се дочарава атмосфера, карактеристична збивања и њихови учесници. Писац репортаже преноси личне ставове и утиске на читаоце“ (Радуловић 2013, 197). У репортажи се описују стварни догађаји на динамичан начин са намером да се буде уверљив и да онај ко чита стекне утисак да је писац присуствовао оном што описује. Често се пише у 1. лицу једнине. Ако наставник даје за тему школског писменог задатка писање репортаже, тема би требало да буде пажљиво одабрана и инспиративна.

Расправа је један од најсложенијих облика писменог изражавања. „То је врста научне прозе чији је циљ да покаже исправност или неисправност тврђења. Расправа се састоји од увода, у ком се износи циљ и методе истраживања, разраде, где се тезе доказују, и закључка који обједињује резултате истраживања“ (Радуловић 2013, 195). У старијим разредима основне школе најважније је ученике

оспособити да могу самостално да поставе тезе и да их докажу, а тезу Стевановић дефинише као „суд о посматраној појави“ (1980, 119).

Расправљачки састави настају онда када пишемо о неким својим ставовима и размишљањима у вези са појавама у друштву, о актуелним ситуацијама и дешавањима, о моралном ставу или вредновању неких поступака, о неком проблему у заједници или теми за коју влада велико интересовање у друштву. Расправа, као врста писаног састава, настаје применом низа поступака у току самог процеса писања: износи се став или мишљење, оправдава или критикује нека појава или поступак, наводе се аргументи и чињенице за или против неког става, појашњава се, доводи у везу, анализира, систематизује и синтетизује, доказује. „Расправа је у основи интелектуална врста писаних састава“ (Живковић 2001, 229). Најважније у расправама је „размишљање, повезивање узрока и последица, извођење закључака. Ово су теже мисаоне операције и није лако оспособити основне школе да их успјешно изводе“ (Милићевић 1976, 121).

За расправу није важно навођење емоција, лични став се не може градити и појаснити на основу њих без јаких доказа. „Расправа је врста писаног састава претежно научног карактера. Пише се са жељом да се допринесе расветљавању неког актуелног проблема у области наука, уметности, друштвеног и политичког живота“ (Јовић, Станисављевић 1978, 114).

Теме за писмене задатке о којима ученици расправљају присутне су од осмог разреда. Захтевају добру припрему, упознавање ученика са проблемом о коме треба у писменом задатку расправљати, прикупљање доказа и аргумената за став који се заступа. Ученици би требало да буду добро обавештени о теми и заинтересовани за њу јер у задатку износе свој став. „И расправљање карактеризира разнородност и временски суоднос предиката, па је и њему својствена хипотакса. Но чинилац је времена у њему стављен у други план. У првом је плану логичка веза међу реченицама“ (Silić 1978, 22).

У расправљачке текстове убрајају се још и приказ и есеј.

Приказом се представља неко уметничко дело. То може да буде књига, часопис, позоришна представа, ликовно дело, филм, телевизијско остварење,

музичко дело итд. Основна функција приказа је да пренесе читаоцу информације о делу које се приказује и на тај начин за њега заинтересује могућу публику. Приказ обавезно садржи основне податке о делу (наслов, врста, време настанка, садржај). Део приказа може да буде и процена вредности уметничког дела, па тако прикази могу да буду информативни и критички.

Есеј одликује мишљење аутора о некој теми, обично из уметности, науке, историје или живота. „Есеј је прозни текст у којем се на занимљив и оригиналан начин расправља о неком актуелном животном, научном, уметничком или књижевном питању. Прожет је критичким размишљањем и наглашеном субјективношћу аутора“ (Станковић Шошо 2010, 91). Ставови се излажу слободно и лично, уз ваљано образложење. „Писци есеја настоје да поетским средствима што више приближе читаоцима своја схватања, размишљања, запажања. Понекад је есеј близак расправи, али расправи писаној неусиљено и живо тако да се чита са правим уживањем“ (Мићић Димовска, Бељански 2010, 80). Есеј је по свом обиму знатно ужи од расправе, па можемо да га одредимо као краћу расправу. Чињенице, аргументи, подаци и тврдње су значајне у есеју. Есеј се дефинише још и као „краћа прозна врста у којој се изражавају лични утисци и погледи на неко питање из живота, науке и уметности“ (Радуловић 2013, 75).

За наставну праксу значајни су есеји Доситеја Обрадовића и Исидоре Секулић. Доситејеви есеји су поучни, намењени младим људима као поуке, а Исидора је посвећено писала о језику и култури (Радуловић 2013, 75).

У табели 5. дат је преглед свих облика изражавања који се у складу са важећим програмима наставе и учења обрађују у другом циклусу обавезног образовања по разредима и наставни садржаји помоћу којих се предвиђени исходи реализују.

Табела 5. Преглед исхода наставе и учења у вези са облицима изражавања и наставних садржаја преко којих се остварују

Разред	Исходи	Садржаји
Пети разред	- Разликује облике казивања; - користи различите облике казивања: дескрипцију (портрет и пејзаж), приповедање у 1. и 3. лицу, дијалог.	Препричавање, причање, описивање – уочавање разлика између говорног и писаног језика, писање писма (приватно, имејл). Осам домаћих писмених задатака. Четири школска писмена задатка.
Шести разред	- Разликује облике казивања; - употребљава различите облике усменог и писменог изражавања: препричавање различитих типова текстова, без сажимања и са сажимањем, причање (о догађајима и доживљајима) и описивање; - саставља обавештење, вест и кратак извештај.	Текстови у функцији унапређивања језичке културе. Писмене вежбе и домаћи задаци и њихова анализа на часу. Четири школска писмена задатка – по два у сваком полугодишту (један час за израду задатка и два за анализу и писање унапређене верзије састава).
Седми разред	- Разликује облике казивања (форме приповедања); - разликује књижевноуметнички од публицистичког функционалног стила; - састави кохерентан текст у складу са задатом темом наративног и дескриптивног типа; - напише једноставнији аргументативни текст позивајући се на чињенице; - користи технички и сугестивни опис у изражавању;- напише електронску (имејл и SMS) поруку поштујући нормативна правила;- састави текст репортажног типа (искуствени или фикционални).	Књижевни и остали типови текстова у функцији унапређивања језичке културе. Књижевноуметнички и публицистички текстови. Усмени и писани састави према унапред задатим смерницама (ограничен број речи; задата лексика; одређени граматички модели и сл.). Текст заснован на аргументима. Технички и сугестиван опис. Репортажа. Писмене вежбе и домаћи задаци и њихова анализа на часу. Четири школска писмена задатка.

Осми разред	- Уочи разлику између административног, научног и разговорног функционалног стила; - пише и говори поштујући карактеристике различитих функционалних стилова; - напише приказ, расправу и краћи есеј.	Књижевни и остали типови текстова у функцији унапређивања језичке културе. Текстови писани различитим функционалним стилима: публицистички стил (репортажа, интервју); административни стил (молба, жалба, уплатница, обрасци, радна биографија, бирократски језик); научни стил (примери из текстова у уџбеницима других наставних предмета, употреба термина). Расправа и есеј на задату тему. Приказ (књиге, филма, позоришне представе и сл.). Писмене вежбе и домаћи задаци и њихова анализа на часу. Четири школска писмена задатка - по два у сваком полугодишту.
-------------	---	--

На основу табеле закључујемо да се планирани исходи из разреда у разред квантитативно повећавају и садржајно усложњавају; слично прати и наставне садржаје путем којих се остварују исходи. У току реализације наставних садржаја у вези са облицима изражавања, ученици се упућују на репрезентативна књижевна дела која су обрађена и у којима су заступљени одређени облици изражавања. Стваралачки поступци ученика којима увежбавају и примењују сазнања о различитим облицима изражавања су засновани на повезивању све три наставне области – *Књижевности*, *Језика* и *Језичке културе*. Од изузетне важности је оспособљавање ученика да у усменој и писаној комуникацији аргументовано образлажу своје ставове и мишљења, да успешно користе све облике описивања и приповедања, да користе цитате и различите нелинеарне текстове, као и да успешно пишу есеје и приказе. Значајно је да се инсистира на томе да ученици све норме писменог изражавања доследно примењују и када комуницирају путем савремених информационо-комуникационих технологија. Компетенције за успешну примену различитих облика изражавања у стваралачким радовима/текстовима ученици могу да развију само систематичним и стрпљивим вежбањем, размишљањем и писањем. „Писање је мешавина талента, интересовања и вредног рада“ (Ružić 2022, 9).

II ИСТРАЖИВАЊЕ НАСТАВНЕ ПРАКСЕ И АНАЛИЗА РЕЗУЛТАТА

2.1. Методе и технике у истраживању

Истраживање наставне праксе подразумевало је анализу писмених задатака из корпуса сачињеног од 480 састава ученика основних школа „Петефи бригада“, Кула, „Станислав Сремчевић“, Крагујевац, и „Свети Сава“, Косовска Митровица, написаних у 120 вежбанки.⁹ Основни циљ истраживања је био да се утврди у којој мери су присутни елементи композиције у писменим задацима ученика другог циклуса обавезног образовања, те да се утврде одступања и најфреквентнији недостаци у композиционом јединству. Такође, истраживано је и увођење ученика у припрему и примену плана композиције писменог задатка на коме се, заправо, и заснива поменуто композиционо јединство. Полазна тачка истраживања била је утврђивање усклађености задатих наслова на писменим задацима са обавезујућим облицима изражавања који се изучавају по разредима, а који су дати у исходима учења. Истраживане су и карактеристике кохезивних веза – веза остварених лексичким понављањем тематске речи и повезаност параграфа унутар писменог задатка.

Током истраживања је примењивано више различитих метода и техника (методолошки плурализам): анализирана је и описивана педагошка документација и ученичке вежбанке у којима су рађени формални писмени задаци из трију школа у Републици Србији, писмени задаци су аналитички разматрани и процењивани по категоријама структуралности композиције (заступљеност три композициона елемента: увод, разрада и закључак), а добијени резултати су синтетизовани.

Методу анализе методичке теорије¹⁰ и педагошке документације смо користили у разматрању места писмених задатака у програмима наставе и учења у другом циклусу обавезног образовања, с посебним освртом на исходе. Методом

⁹ Школске године: 2018/19, 2019/20, 2020/21 и 2021/22.

¹⁰ Симић (2015) тако назива методу која се реализује проучавањем наставних планова и програма, проучавањем уџбеника, планова рада наставника, наставних припрема за рад, евалуације о стручном усавршавању наставника, о примени иновација у настави и осталим видовима васпитно-образовног рада у школи, анализом ученичких радова (писмених, математичких задатака, ликовних радова, радова из области радно-техничког и другог стваралаштва у оквиру методике наставних предмета или ваннаставних актив ности). Још додаје проучавање резултата остварених на вредновању рада, евиденцију о ученицима и друго.

квалитативне анализе смо истражили писмене задатке ученика са становишта заступљености свих елемената композиционог јединства, као и заступљеност садржаја у вези са композицијом у писменом задатку у уџбеницима за школски предмет *Српски језик и књижевност*.

Метода дескрипције је коришћена за описивање досадашњих теоријских истраживања композиције, композиционог јединства и структуралних композиционих целина у писменим задацима. Применом ове методе утврдили смо постојање и одлике композиционих елемената.

Компаративном методом испитивана је заступљеност композиционих елемената по разредима.

За истраживање присуства кохезивних елемената у текстовима писмених задатака коришћена је метода аналитичког приступа читањем и оцењивањем текстова и узорака текстова како би се утврдили начини којима су реченице повезиване и метода анализе садржаја. Пратили смо да ли постоји јасна структура текста (увод, разрада и закључак), понављање тематске и кључних речи зарад одржавања континуитета и наглашавања теме, коришћење везника, речца и израза у функцији конектора и маркера и логичан редослед излагања.

Коначно, ово истраживање има компоненте фундаменталног, оперативног и трансверзалног јер смо тежили утврђивању неких општих законитости, те, истражујући неке појавности у ученичким писменим задацима у различитим местима у Републици Србији, унапређивању праксе.

2.2. Резултати истраживања

2.2.1. Облици изражавања у писменим задацима ученика

Пети разред

„Садржаји *Језичке културе* у најновијем програму за пети разред обухватају препричавање, причање и описивање од облика изражавања, писање приватног писма и мејла, вежбе у богаћењу речника употребом синонима и антонима. Ученици се у писменом изражавању увежбавају у избору и распореду грађе и

основним елементима композиције“ (Михајловић 2024, 114). Програмом наставе и учења за пети разред основне школе предвиђено је оспособљавање ученика за писану комуникацију у оквиру које је планирано писање састава применом дескрипције (портрет и пејзаж), приповедања у 1. и 3. лицу и дијалога, уз издвајање делова текста (наслов, пасус) и његово организовање у смислену целину (в. План и програм наставе и учења, 2018, стр. 4). У истраживање корпуса смо пошли с циљем да најпре утврдимо који су облици изражавања присутни у пракси сагледавајући задате наслове реализованих школских писмених задатака, при чему се мора имати у виду чињеница да тема и наслов нису идентични појмови. Тема је појам са ширим значењем; о теми се разговара и чита, она се изучава, истражује на више часова. Наслов је, пак, конкретан захтев за обраду теме. „Наслов је језички облик испољавања теме, простије речено – њено име. Зато се насловом не може указати на све могућности које пружа тема. Усмеравање на предметност, на могући садржај – то је основна сврха наслова. Сви остали захтеви, као што су тежиште теме, тачке гледишта, углови посматрања, начини и облици рада, могу, али не морају да буду назначени у насловном исказу“ (Николић 1992, 544). У петом разреду, у току кога се ученици још увек оспособљавају у техникама израде писменог састава, сва додатна упутства и тумачења од стране наставника, дата пре почетка писања писменог задатка, веома су драгоцене. Да би наставникова упутства дала резултате, потребна је добра припрема.

Табела 6. Преглед наслова тема према облицима изражавања у петом разреду основне школе

Назив школе	Наслов теме	Обик изражавања
ОШ „Станислав Сремчевић“, Крагујевац	Октобарске боје мога града	Дескрипција (пејзаж)
	Мионино писмо својој деци	Приповедање (писани текст о доживљају из живота)
	Школа какву замишљам и волим	Дескрипција
	„Тешко свуда свому без својега“ (<i>Женидба Душанова</i>)	Приповедање (писани текст о доживљају књижевног дела)
	Јунаци из чаробног врта детињства у приповеци <i>Поход на Мјесец</i>	Дескрипција (портрет)

	Шала која ме је повредила	Приповедање (писани текст о доживљају из живота)
	Аги, усамљени дечак	Дескрипција (портрет)
	Причам ти...	Приповедање (писани текст о догађају из живота)
ОШ „Свети Сава“, Косовска Митровица	Нашла сам се у вилином граду	Приповедање
	Са хобитом у авантури	Приповедање
	Волела бих да сам овај лик из бајке	Дескрипција (портрет)
	Моја комшиница/комшија	Дескрипција (портрет)
	Дирнула ме Мионина храброст	Приповедање (писани текст о доживљају књижевног дела)
	Моја домовина	Приповедање/Дескрипција
	Друга страна месеца	Дескрипција (пејзаж) и приповедање
	Омиљени лик из романа <i>Том Сојер</i>	Дескрипција (портрет)
ОШ „Петрефи бригада“, Кула	Ово је моје одељење	Приповедање, дескрипција
	Моја породица и ја	Приповедање, дескрипција
	Јунак мог детињства	Дескрипција (портрет)
	Тада сам се од срца насмејала	Приповедање
	Писмо драгој особи	Приповедање, дескрипција
	Пејзаж који видим кад затворим очи	Дескрипција (пејзаж)
	Авантура у којој сам учествовао	Приповедање
	Памтим овај несташлук	Приповедање
	Зимска слика	Дескрипција (пејзаж)
	Мој љубимац	Дескрипција (опис животиње)
	Слика предела коју памтим	Дескрипција (пејзаж)
	Један незабораван догађај	Приповедање
	Слика природе коју посматрам	Дескрипција (пејзаж)
	Представићу вам се	Дескрипција (портрет)
	Представићу вам своје одељење	Дескрипција

Из прегледа наслова тема које су наставници давали ученицима на часу реализације школског писменог задатка може се закључити да су присутни

обавезујући облици писаног изражавања – дескрипција (портрет и пејзаж) и приповедање.

Слика 1: Облици изражавања задати у насловима писмених задатака у петом разреду

Наставници су задавали нешто више тема које су као облик изражавања захтевале дескрипцију (51,6%), док приповедачке теме обухватају 48,4% задатака. Најзаступљенији начин изражавања у петом разреду је, дакле, дескрипција, а у оквиру ње портрет. Ученици су имали прилику да описују неку блиску особу, лик из књижевног дела или животињу. Из наслова „*Тешко свуда свому без својега*“ (*Женидба Душанова*) не можемо са сигурношћу да закључимо да ли је захтев био препричавање књижевног дела или писање о доживљају књижевног дела јер испод наслова није наглашен тражени начин изражавања. Из ученичких радова закључујемо да је захтев наставника у вези са овим насловом био да се анализира стих и опише како је дело доживљено. Да не би долазило до оваквих пропуста, те да би се избегло произвољно тумачење наслова од стране ученика о томе у ком правцу треба да тече њихово излагање на одређену тему, приликом саопштавања наслова школског писменог задатка наставници би требало да у загради нагласе који облик/облици изражавања се од њих захтева(ју) или је/су најпогоднији. Такође је пожељно да се понове најбитнија обележја тражених облика изражавања. На основу анализираних ученичких вежбанки можемо да закључимо да су у неким

одељењима наставници давали различите наслове за писање на часу реализације школског писменог задатка, те да су ученици имали прилику да бирају између неколико тема.

У истраживаној грађи анализирали смо и оствареност исхода из области језичке културе – писмено изражавање, који гласи: „Користи различите облике казивања: дескрипцију (портрет и пејзаж), приповедање у првом и трећем лицу, дијалог“ (Правилник о плану наставе и учења 2018, 4).

Дескрипција

Очекивање „да је ученик на крају разреда способан да користи дескрипцију као облик казивања“ (Правилник о плану наставе и учења 2018, 4) имали смо прилику да проверимо у оквиру различитих наслова са задатком да се опише природа, пејзаж који се памти или октобарски пејзаж у граду. Од портрета ученици су описивали себе (аутопортрет), јунака из детињства (портрет), комшију или комшиницу (портрет), свог љубимца; један од наслова тицао се захтева за описивањем своје домовине и описивањем пејзажа из маште. Уочено је да у дескриптивним текстовима ученици запажају појединости и детаље, конкретне особине, појаве; приликом описивања присутан је лични став према уоченом; ученици се труде да поставе ред у излагању и држе се њега.

Пример (1)

СЛИКА ПРЕДЕЛА КОЈИ ПАМТИМ

„Када сам кренула на пут нисам ни слутила да ћу упознати тако леп предео Јадранског мора, а тај предео је плажа Јаз.“¹¹

Јаз је једна мала плажа која је смештена између две велике планине. Раном зором када дођемо на плажу вода је толико бистра да се кроз њу виде и најситније рибице. Вода је лепе топле температуре само предвече, али и та хладнија вода некако прија организму. У води се могу пронаћи шкољке у којим се могу видети ракови. Песак на плажи се пресијава колико је топао, и када станемо на њега прже

¹¹ Правопис у исечцима одговара оригиналним ученичким радовима.

нам се стопала. Када погледам горе, небо изгледа као најлепша разгледница коју су авиони исписали. Сунце је толико јако да се не може седети испод њега ни пет минута. Његови зраци пред залазак сунца слабо сијају али су и даље јаки.

Ја волим море и мислим да сваки предео није важно да ли је море, планине или река има неку своју чар само је морамо пронаћи.“¹²

Пример (2)

МОЈА КОМШИНИЦА

„Моја зграда није велика тако да нема пуно станара, а поготово нема пуно деце.

Данас ћу вам писати о мојој комшиници Лени. Лена и ја смо веома сличне, интересујемо се за исте ствари, и увек имамо тему за разговор. Лена је млађа од мене три године, што значи да је она трећи разред. Волимо слајмове и лол луткице и „мој мали пони коњиће“. Увек нађемо неку нову игру, цртање, писање састава једна о другој и играње са једнорозима и фламингосима. Препричавамо путовања, летовања. Лена је веома слатка и драга девојчица. Она живи одмах поред мене, и стално идемо једна код друге и оговарамо комшилук о догађајима који су се десили у нашем улазу.

У комшилuku имам још деце, али ја највише волим Лену.“¹³

Пример (3)

ОКТОБАРСКЕ БОЈЕ МОГА ГРАДА

„Волим сва годишња доба, али за мене су посебне октобарске боје јесени у граду.

Када у мој град дође јесен све се промени. Разнобојног лишћа, зелене траве, ведрога неба више нема. Опало је црвено-зелено-жуто лишће и сада су гране голе. Зелена трава која је била тако лепа за време лета више нема. Она је сада сува јер нема више сјајног сунца које нас је током пролећа и лета обасјавало широким

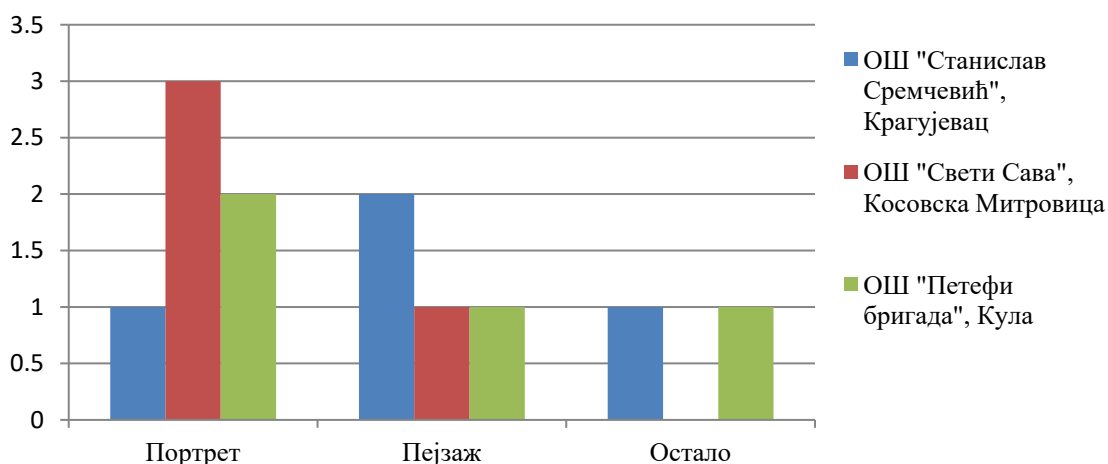
¹² Рад ученице Н. Д. (ОШ „Петефи бригада“, Кула).

¹³ Рад ученице Х. П. (ОШ „Свети Сава“, К. Митровица).

осмехом. Сунчане дане заменили су сиви облаци и велике кишне капи. Када устанем нема више песама и цвркута птица, ласте су отишле на југ. Све мање чујем дечју грају јер је све хладније и хладније. Када пролазим кроз град видим људе у капутима и јакнама који журно јуре на посао.

*Волим да се играм са бојама јесени. Обучем капут, обујем гумене чизмице и срећно одјурим у нови октобарски дан“.*¹⁴

Анализирајући дескриптивне теме долазимо до закључка да су у ОШ „Станислав Сремчевић“, Крагујевац ученици имали понуђена четири наслова који подразумевају описивање. Два наслова захтевају опис портрета књижевног лика/ликова, један опис пејзажа и један опис школе какву ученици желе. У ОШ „Свети Сава“, Косовска Митровица од укупно осам наслова, три наслова се односе на описивање портрета, а један на пејзаж. Од укупно петнаест наслова из ОШ „Петефи бригада“, Кула, два наслова се односе на описивање портрета, четири на описивање пејзажа, један на опис животиње и један наслов захтева описивање одељења. Не препознајемо да се задати наслови односе на неко специфично место из окружења у коме се школа налази, већ су општи. У свим школа су дати наслови тема за писмене задатке у складу са планом и програмом наставе и учења јер се ученици упућују на различите облике дескриптивног изражавања наведеним у исходима и наставним садржајима.

Слика 2. Заступљеност различитих дескриптивних наслова у писменим задацима ученика петог разреда

¹⁴ Рад ученице С. Л. (ОШ „Станислав Сремчевић“, Крагујевац).

Приповедање у 1. и 3. лицу

У писаним и писменим задацима ученика петог разреда требало би да буду заступљена оба начина приповедања (у 1. и 3. лицу), а ученици оспособљени да уоче разлику међу њима те да примене онај који одговара задатој теми. „Приповедање у првом лицу је начин причања непоузданог приповедача, облик приповедања који подразумева да је виђење приповедача ограничено на неког јунака приче. Добија се утисак да приповедач непосредно говори о догађајима, да се исповеда. Зато је прича прожета осећањима“ (Радуловић 2012, 188). Када приповеда у првом лицу, приповедач тежи да исприча о присним догађајима и јунацима. Приповедач активно учествује у догађајима, доживљава их лично и тако их препричава и саопштава. „Он је истовремено учесник у догађајима (лик у причи)“ (Станковић Шошо 2010, 158). Код приповедања у 1. лицу читалац доживљава написано као да јунак прича, као да му се јунак обраћа. „Писање у *првом лицу* (ја) нуди могућност писцу да буде веома „близак“ свом јунаку, заправо да „постане“ јунак, и да с много енергије и емоција исприча причу“ (Ružić 2022, 103).

Када користе овај облик приповедања, ученици на тему, проблем или ситуацију „гледају“ из свог угла/перспективе. У зависности од отворености у комуникацији са наставником српског језика и књижевности и поверења које имају у њега, некада могу да се повере и испричају о личним проблемима, недоумицама, али и о тешким догађајима из живота. Реаговање на овакве саставе од наставника српског језика и књижевности захтева изузетан професионализам у даљем педагошком, социјалном и моралном поступању.

Текстуални садржај у ученичким саставима се обично исказује различитим глаголским облицима (у 1. лице једнине). Перфекат и презент су најчешће коришћени глаголски облици, први да би нас подсетио на бајковит приповедачки дух, а други да нам описано приближи и учини уверљивијим. „Тиме писци желе да код читаоца створе утисак присуствовања радње која се непосредно одвија, чиме се стварају одређена драматика и аутентичност“ (Ružić 2022, 103).¹⁵

¹⁵ Приликом реализације часова припреме за писмени задатак, наставник може за вежбање да користи и захтев да ученици напишу читав састав у одређеном глаголском облику.

Пример (4)

ОВО ЈЕ МОЈЕ ОДЕЉЕЊЕ

„Од пре отприлике месец дана моје одељење није више оно старо. Ни сама не знам из ког разлога, али мешали су нас.

Од кад сам кренула у пети разред имам ново, потпуно другачије одељење. Када сам сазнала да ће нас мешати, мислила сам да није праведно да нам то ураде. Сада ми се одељење баиш допада. Нама је сада све ново и другачије...“¹⁶

У приповедању у 3. лицу обраћа нам се свезнајући приповедач. Док га слушамо/читамо, стичемо утисак да је негде добро скривен посматрао догађаје и јунаке о којима приповеда, све је детаљно запазио, па потанко приповеда о свему. Он је објективан у излагању ставова и опису ситуације. „Наратор приповеда о догађајима у којима није учествовао или жели да буде објективан док приповеда тако да се он сам не помиње“ (Станковић Шошо 2010, 158). Извесна дистанца приповедача пружа исте могућности свим догађајима и ликовима да буду равноправно поменути и описани. „Писање у трећем лицу мало удаљава писца од јунака, али зато објективно представља свеукупну ситуацију“ (Ružić 2022, 103).

Пример (5)

АГИ – УСАМЉЕНИ ДЕЧАК

„...Аги је по цео дан сам у кући са својим зидовима који не причају. Његове емоције су оне најгоре које један деветогодишњи дечак може да осећа. Он се осећа запостављено, одбачено и тужно јер је цело своје детињство провео сам у некој нади да ће једног дана бити боље...“¹⁷

Код приповедања у трећем лицу ученици користе различите глаголске облике.

¹⁶ Рад ученице Т. И. (ОШ „Петефи бригада“, Кула).

¹⁷ Рад ученице Е. В. (ОШ „Станислав Сремчевић“, Крагујевац).

У анализираним писменим задацима ученика петог разреда заступљеније је писање у 1. лицу од изражавања у 3. лицу, на шта свакако утичу наслови датих тема. Ученици описују своје утиске, своје виђење ликова и пејзажа, догађаје у којима су учествовали.

„Искрено, осећам се као да је то било јако давно и да сам тада била јако мала.“¹⁸

„Поред мене појавила се једна лепа вила. Протрљала сам очи и схватила да то није сан.“¹⁹

Изражавање у 3. лицу у ученичким писменим задацима је ређе, у 12% ученичких радова смо наишли на овај облик изражавања. Наводимо пример:

„Цар Душан није хтео да их уради, те нађе неког Бугарина и рече да их изврши.“²⁰

Дијалог

Занимљиво је да се у одређеним писменим задацима може уочити да ученици повремено уводе дијалог између себе и неког другог лика или између два друга лика како би што уверљивије дочарали догађај о коме пишу. „Као књижевни облик дијалог истиче супротност међу личностима и доводи их у ситуацију да у игри мисли и осећања откривају с једне стране, свој карактер а с друге – доприносе развијању радње“ (Мићић Димовска, Бељански 2010, 59). Ученици се труде да дословно пренесу дијалоге из стварног живота, креирају живе дијалоге у текстовима када су теме из света маште и на тај начин читаоцу пруже нове информације о ликовима. Функција дијалога је да прекине приповедање и на динамичан и сажет начин представи јунака. Кроз дијалог јунак открива многе појединости о себи, може да се уведе сукоб међу јунацима, да се сазнају нове информације из разговора ликова (Ružić 2022, 98–99).

¹⁸ Рад ученице Т. Г. (ОШ „Петефи бригада“, Кула).

¹⁹ Рад ученице Т. П. (ОШ „Свети Сава“, Косовска Митровица).

²⁰ Рад ученице М. Н. (ОШ „Станислав Сремчевић“, Крагујевац).

Примери:

„Села сам на траву и повикала: „Не бојте се нећу вам ништа, дошла сам да се играм са вама!“ У том тренутку испред мене се створи велики хобит и упита ме одакле сам.“²¹

„Ово није само твоја другарица!“

„Јел можеш да се опкладиш?“²²

У вези са прописаним исходом „ученик је у стању да саставља писани текст о доживљају књижевног дела и на теме из свакодневног живота и маште“ (Правилник о плану наставе и учења 2018, 4) уочили смо захтеве у насловима писмених задатака у вези са следећим књижевним делима која се обрађују у петом разреду основне школе: *Прва бразда* Милована Глишића, *Том Сојер* Марка Твена, *Женидба Душанова* (народна епска песма), *Аги и Ема* Игора Коларова и *Поход на Мјесец* Бранка Ћопића. Наслови који се односе на састављање писаног текста на теме из свакодневног живота и маште су: *Моја породица и ја*, *Како проводим слободно време*, *Са хобитом у авантуру*, *Нашао/нашла сам се у вилином граду* итд.

Проучавањем грађе се да закључити да наставници изабраним насловима школских писмених задатака постављају ученицима захтеве који су у вези са исходима наставе и учења, наслови су повезани са књижевним текстовима који се као репрезентативни облици изражавања обрађују у склопу обавезних или изборних садржаја из тематске области *Књижевност*, као и са наставом граматике и правописа и са облицима изражавања који су предвиђени за пети разред. Израдом школских писмених задатака остварују се прописани исходи и проверава се ниво њихове реализације.

У *Упутству за дидактичко-методичко остваривање програма предмета Српски језик и књижевност* за пети разред се препоручује да се школски писмени задаци пишу ћирилицом, а два исправка (побољшане верзије) латиницом (Правилник о плану наставе и учења 2018, 8). У ученичким вежбанкама

²¹ Рад ученице Х. П. (ОШ „Свети Сава“, К. Митровица).

²² Рад ученице Ј. З. (ОШ „Свети Сава“, К. Митровица).

прикупљеним у наведеним школама заступљена су оба писма, ћирилица и латиница: писмени задатак се пише ћирилицом, а побољшана верзија писменог задатка латиницом (ОШ „Станислав Сремчевић“, Крагујевац); три писмена задатка и њихове побољшане верзије су писане ћирилицом, а четврти писмени задатак и исправак су писани латиницом (ОШ „Свети Сава“, Косовска Митровица); сва четири школска писмена задатка и све четири побољшане верзије су писане ћирилицом (ОШ „Петефи бригада“, Кула).

Шести разред

Програм наставе и учења за шести разред у области *Језичка култура* помиње већ обрађене облике изражавања и уводи нове. „Програм за шести разред, поред два поменута облика изражавања, наратије и дескрипције, који су дати кроз разнолике захтеве као што су препричавање текстова без сажимања и са сажимањем, причање о догађајима и доживљајима, садржи и једноставније захтеве који се односе на извештавање (састављање обавештења, вести и кратког извештаја)“ (Михајловић 2024, 114). Програм наставе и учења за шести разред основне школе (2018) предвиђа да се ученици оспособе за писану комуникацију, то јест за писмено изражавање препричавањем различитих типова текстова, без сажимања и са сажимањем, причањем (о догађајима и доживљајима) и описивањем. Такође је предвиђено да ученици буду оспособљени да састављају обавештење, вест и кратки извештај. Подразумева се да су у претходном разреду остварили исходе прописане за писање састава користећи дескрипцију (портрет и пејзаж), приповедање у 1. и 3. лицу и дијалог, издвајајући делове текста (наслов, пасус) и организујући текст у смислену целину.

Препричавање различитих типова текстова, без сажимања и са сажимањем

У свим разредима и свим школским предметима обавезног образовања наилазимо на препричавање као облик изражавања. Препричавају се различити садржаји и текстови. Од ученика очекујемо да приликом препричавања својим речима испричају нешто што су прочитали (неки текст) или нешто што су чули. Предуслов успешном препричавању јесте разумевање текста или исказа и његово скраћивање свођењем на најважније елементе или по неком другом захтеву ако је

дат. „Препричавајући ми саопштавамо догађаје посредно доживљене [...] Препричавање увек има неку полазну основу, то може бити текст из књиге, филм, позоришна или филмска представа, радио драма итд.“ (Стевановић 1980, 74). Препричавање без сажимања или слободно препричавање је најмање захтеван облик препричавања. Ученик слободно, онако како је разумео и доживео, препричава неки садржај на себи својствен језички начин – репродукује онако како је запамтио, наводећи детаље и поштујући хронолошки след догађаја. „Слободно препричавање краћих садржаја (и усмено и писано) најречитије показује каквим темпом појединци напредују у богаћењу своје културе изражавања“ (Вучковић 1988, 126). Препричавање са сажимањем или сажето препричавање је захтевнији задатак за ученике. „Основни циљ сажетог препричавања је оспособљавање ученика да из сложенијих структура издвајају битно од споредног и да то најважније из одређеног садржаја саопштавају концизно али довољно јасно, прецизно и препознатљиво“ (Вучковић 1988, 128). Препричавање може бити усмено и писмено. За успешно увежбавање препричавања неопходно је изградити заједнички или самостални план препричавања.

Причање о догађајима и доживљајима

Причање као облик изражавања ученика обично поредимо са препричавањем, па га у тој компарацији видимо као захтевнији и сложенији. Истовремено, причање је и најзаступљенији облик изражавања у свим разредима. „Док је препричавање у највећој мери репродуковање прочитаног, одслушаног или гледаног садржаја – дакле, казивање о нечему што је већ створено и на одређени начин уобличено – причање је креирање садржаја, стварање нечег што има основу у доживљеном и запамћеном али може бити и део стваралачке маште“ (Вучковић 1988, 131–132). Када прича о догађају или доживљају, ученик је у прилици да сам осмисли реченицу (да одабере речи и изразе), да изабере глаголске облике, да процењује шта је важно и битно од података и детаља, шта жели да саопшти, као и начин на који то жели да оствари. Дакле, да би причао о одређеној теми, ученик мора да уложи извештај стваралачки напор. „Облик причања подразумева изношење чињеница на потпуно субјективан начин. Ученик се ставља у креативну и стваралачку

улогу“ (Стевановић 1980, 90). Та стваралачка улога се превасходно огледа у креирању једне целине (причање би требало да има свој почетак, ток и завршетак, а нема претходно одређен садржај, композицију, ситуације, ликове). Уколико је ученик уверљив током говорења и износи личне ставове, то ће његово причање бити лепше.

Обавештење, вест и извештај

Од извештавачких текстова ученици се у шестом разреду упознају с обавештењем, вешћу и извештајем и увежбавају њихово писање. Обавештење је кратак и јасан текст који доноси неку информацију о садржају догађаја или појаве; одговара на питања шта (ко), где и када. На почетку обавештења се наглашава коме се обраћамо (коме је обавештење намењено). Вест је новинарски текст у коме новинар пише о неком догађају објективно, без свог субјективног мишљења о томе; у овом облику изражавања се износе само чињенице. Ова врста новинарског текста одговара на питања ко, где, шта, када и како (зашто), актуелна је и занимљива. Извештај је проширена вест јер одговара на иста питања као и вест, али доноси више детаља о догађају – сажето, истинито и занимљиво.

У истраживање корпуса смо пошли од идеје да утврдимо који су облици изражавања присутни у писменим задацима ученика шестог разреда сагледавајући задате наслове реализованих школских писмених задатака. У петом разреду су се ученици оспособљавали у техници израде писменог састава, тако да су сва додатна упутства и тумачења од стране наставника дата пре почетка писања писменог задатка била веома важна. Имајућу у виду да се у овом разреду увежбавају и неки нови облици писменог изражавања, сва упутства и напомене, упућивање на изворе и материјали које ученик добија од наставника су не само корисни, већ и неопходни.

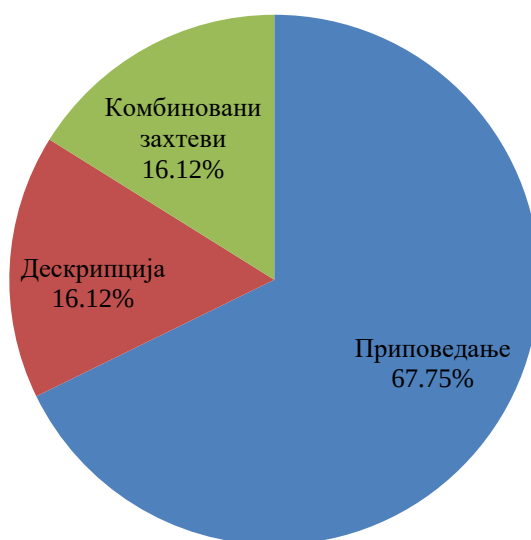
Табела 7. Преглед наслова тема према облицима изражавања у шестом разреду основне школе

Назив школе	Наслов теме	Облик изражавања
ОШ „Станислав Сремчевић“, Крагујевац	Био сам усамљен/усамљена	Приповедање (писани текст о догађају из живота)
	Лујина и Јабланова љубав	Приповедање (писани текст о доживљају књижевног дела)
	Трагична смрт Мајке Југовића	Приповедање (писани текст о доживљају књижевног дела)
	Успомене на једно благо које не нестаје	Приповедање (писани текст о догађају из живота)
	Правда у рукама Марка Краљевића	Приповедање (писани текст о доживљају књижевног дела)
	Ерн Немечек – од понижавања до дивљења	Дескрипција (портрет), приповедање (писани текст о доживљају књижевног дела)
ОШ „Свети Сава“, Косовска Митровица	Кад зажмурим и кад заспим	Приповедање (писани текст о догађају из живота)
	Косовски јунаци, заслуга је ваша	Дескрипција (портрет), приповедање (писани текст о доживљају књижевног дела)
	Моја прва љубав	Приповедање (писани текст о догађају из живота)
	Аска ме је научила	Приповедање (писани текст о доживљају књижевног дела)
	Љубав је смисао живота	Приповедање (текст о догађају из живота)
	Марко Краљевић, борац за слободу и правду	Дескрипција (портрет), приповедање (текст о доживљају књижевног дела/лика)
	Ја знам ко сам	Дескрипција (аутопортрет)
	Испричаћу вам нешто занимљиво	Приповедање (текст о доживљају из живота)

	Лик дечака Луја	Дескрипција (портрет јунака из књижевног дела)
	Портрет једног косовског јунака	Дескрипција (портрет јунака из књижевног дела)
	Омиљен лик из романа <i>Орлови рано лете</i>	Дескрипција (портрет јунака из књижевног дела)
	Најчуднији сан који памтим	Приповедање (текст о догађају из живота)
	Од деце људи бивају	Приповедање (текст о догађају из живота)
	Страница моје аутобиографије	Приповедање (аутобиографски догађаји из живота)
	Догодило се, вреди запамтити	Приповедање (текст о догађају из живота)
	Игра светлости и сенке у мојој соби	Приповедање (писани текст о догађају из живота)
	Друга страна месеца	Приповедање
	Љубав је сусрет најлепши на свету	Приповедање (писани текст о догађају из живота)
	Никада не треба одустати од својих снова	Приповедање (писани текст о догађајима из живота)
	Један мој несташлук	Приповедање (писани текст о догађају из живота)
	Необичан поклон коме сам се обрадовала	Приповедање (писани текст о догађају из живота)
	Моје омиљено место у Србији	Дескрипција (пејзаж)
	Волео бих да имам чаробну моћ	Приповедање (писани текст о догађајима из живота)
	Уз њих најлепше одрастамо	Дескрипција (портрет), приповедање (писани текст о догађајима из живота)
	Научио сам захваљујући Марку	Приповедање (текст о доживљају књижевног дела), дескрипција (портрет књижевног јунака)

Из прегледа наслова тема које су наставници давали ученицима на часу реализације школског писменог задатка може се закључити да су присутни већ познати (у петом разреду обрађени) облици писаног изражавања – дескрипција (портрет и пејзаж) и приповедање о догађајима из живота и доживљају књижевног дела. У примерима који су део истраживачке грађе није било писмених задатака на тему препричавања текста или делова текста нити писања обавештења, вести или извештаја.

Од укупно 31 наслова које смо идентификовали у ученичким вежбама највећи број њих – 21 (67,74%) односи се на захтев да се писмени задатак пише приповедачким текстом, 5 наслова (16,12%) захтева дескрипцију (описивање пејзажа, себе или јунака из књижевног дела), док 5 наслова (16,12%) има комбиноване захтеве дескрипције и приповедања. Најзаступљенији начин изражавања у шестом разреду је, дакле, приповедање, и то о догађајима из живота (16 наслова или 51,61%).

Слика 3. Облици изражавања задати у насловима писмених задатака у шестом разреду

Ученици су имали могућност да приповедају о својој усамљености, успомени на нешто вредно из свог живота, о својим сновима и маштањима, о првој љубави, о неком занимљивом догађају из живота, неком чудном сну, неодустајању

од својих снова и могућностима за деловање када би се имала чаробна моћ. Такође, препознајемо неколико дескриптивних тема које су инспирисане књижевним делима и књижевним јунацима (Мајка Југовића, Марко Краљевић, Немечек, Аска, дечак Лујо и дечаци из романа *Орлови рано лете*). Наслов *Игра светлости и сенке и мојој соби* може двоструко да се разуме у захтеваном облику изражавања: приповедање о догађају из живота (како смо ми закључили из садржаја писменог задатка) или дескрипција (опис ентеријера у соби при дневној светлости). Наставникова појашњења захтеваног обика изражавања који се очекује на писменом задатку је од изузетне важности за сналажења ученика у приступу изради писменог задатка. Стога, образложење овог захтева не сме да буде изостављено од стране наставника у уводном делу часа израде писменог задатка.

Из датих наслова закључујемо да су се наставници управљали према прописаном програму наставе и учења и тежили остваривању исхода из области *Језичка култура – писмено изражавање* задавањем адекватних наслова ученицима за писање писмених задатака.

Навешћемо неколико примера:

Пример (1)

Облик изражавања – приповедање о догађајима из живота

ИСПРИЧАЋУ ВАМ НЕШТО ЗАНИМЉИВО

„Једне вечери када смо били у селу, сестра и ја смо се враћали из града. Мислили смо да су тата и деда још у граду, јер је кућа била закључана.

Откључали смо врата, сва светла су се палила и гасила. Нисмо знали шта се дешава.

У једном тренутку се чуло лупање и шкрипање. Пошто кућа има три спрата на сваком спрату се по једном чуло лупање. Када смо кренули да се пењемо на први спрат, гумене папуче су одједном кренуле да се котрљају низ степенице.

Када смо се попели у купатилу је светло кренуло да се пали и гаси. Само смо потрчали на други спрат. Тамо се чуло веома гласно шкрипање. Као да неко ноктима струже по вратима. Видели смо сенку иза стаклених врата.

Полако смо кренули ка вратима, кад квака одједном кренула да се помера. Ухватио сам кваку, повукао, али врата су била закључана.

Одједном се шака појавила на стаклу. Сестра и ја смо потрчали до трећег спрата, када је неко стајао на последњој степеници. Обучен у црно. Када смо потрчали он је кренуо да нас јури ми смо изашли из куће, на улазу у двориште стајао је наш отац, такође прерушен. Потрчао је ка нама, у том тренутку моја сестра је вриснула. Ту се наш отац уплашио и скинуо маску. Моја сестра је и даље била уплашена, а ја сам био збуљен.“²³

Пример (2)

Облик казивања – дескрипција (лик из књижевног дела)

ЕРНЕ НЕМЕЧЕК - ОД ПОНИЖЕЊА ДО ДИВЉЕЊА

„Ерне Немечек је био један мали сићушан плавокоси дечак и био је сиромашан. Због таквог изгледа деца су га сматрала за једнога слабића.

Он се дружио са дечацима из Павлове улице а тамо су постојала нека правила и чинови. Немечек је у тој групи дечака из Павлове улице био најмањи чин и због тога морао је да слуша сваког и да ради све наредбе, чак и да сноси све последице ако неко нешто не уради он је био кажњаван. Али њему није било тешко он је радио све за ту улицу као да је његова држава дом или кућа. Немечек иако је на изглед био слабић у себи је имао доста храбрости. Ту храброст је први приметио Фери Ач, противник дечака из Павлове улице и вођа црвених кошуља. Немечек је ту храброст показивао тако што кад је требало бранити улицу он ју је бранио свим срцем и када су требали ићи у ботаничку башту по заставу он је први иступио. Немечек тако бранећи своју улицу је се разболео али и тако болестан је ишао да и даље брани улицу. Ту је показао какву је снагу и храброст

²³ Рад ученика А. Б. (ОШ „Свети Сава“, Косовска Митровица).

имао и почео је добијати неко поштовање. Нажалост Немечека болест је покорила и он је умро.

Тим делом Немечек је показао да за отаџбину треба се борити свим срцем чак по цену живота. Због његове смрти од једног малог слабашиног дечака и редова до једног хероја и капетана. И тим делом деци је показао какав је он заправо херој.“

24

Пример (3)

Облик казивања приповедање – писани текст о доживљају књижевног дела

НАУЧИО САМ ЗАХВАЉУЈУЋИ КРАЉЕВИЋУ МАРКУ

„Марко Краљевић је описан у многим песмама. Описан је као човек велике снаге, мудрости и лукавости, неустрашивости.

Народни певач му дарује бритку сабљу, тежки буздован, јуначку песницу и живот дуг три стотине година.

Од Марка Краљевића сам научио то да треба бити mudar за оно што радимо, исто тако да треба да имамо добре односе са људима, и да треба да имамо праве пријатеље као што је његов коњ Шарац. Требамо бити и осећајни као што је он у песми „Марко Краљевић укида свадбарину“, он у песми рони сузе низ јуначко лице.

Народ је величао таквог јунака и из песме у песму га красио новим особинама.

Оно што човекова машта створи увек је јаче и трајније.“²⁵

У истраживачком корпусу писмених задатака нисмо наишли на наслове који би упућивали ученике на писање обавештења, вести и краћих извештаја, тако да исход „саставља обавештења, вест и краћи извештај“ (Правилник о програму наставе и учења 2018, 195) путем писмених задатака у овим трима школама није

²⁴ Рад ученика Б. Р. (ОШ „Станислав Сремчевић“, Крагујевац).

²⁵ Рад ученика А. Б. (ОШ „Свети Сава“, Косовска Митровица).

праћен. Претпостављамо да су на остваривању овог исхода наставници радили користећи писана вежбања и писмене вежбе и да нису изабрали формални писмени задатак као проверу остварености овог исхода.

Седми разред

Програм наставе и учења за седми разред основне школе у области језичке културе и писане комуникације предвиђа следеће исходе за ученике: „...разликује облике казивања (форме приповедања), разликује књижевноуметнички од публицистичког функционалног стила, зна да састави кохерентан писани текст у складу са задатом темом наративног и дескриптивног типа, напише једноставнији аргументативни текст позивајући се на чињенице, користи технички и сугестивни опис, напише електронску (имејл и SMS) поруку поштујући нормативна правила, састави текст репортажног типа (искуствени или функционални)“ (2019, 62–65). „У Републици Србији се у седмом разреду ученици оспособљавају за разликовање књижевноуметничког од публицистичког функционалног стила, писање наративног, дескриптивног, аргументативног и репортажног текста, употребу техничког и сугестивног описа предмета, појаве или бића. Ученици овога узраста треба да умеју и да напишу имејл, препознају цитате и фусноте, те да знају да пронађу информације у нелинеарном тексту (табеле, легенде, графикони, мапе ума), правилно употребе фразеологизме и устаљене фразе“ (Михајловић 2024, 11-116).

Истраживачка грађа која нам је била доступна током истраживања доводи нас до закључка да су се ученици у петом и шестом разреду оспособили у техници израде писменог састава и да препознају и примењују композициону структуру у својим писаним радовима. Такође, сматрамо да су усвојили следеће облике изражавања: дескрипцију (портрет и пејзаж), приповедање о догађајима из живота и приповедање о доживљају књижевног дела. У седмом разреду се увежбавају нови облици писменог изражавања: технички и сугестивни опис, једноставан аргументативни текст и репортажни текст.

У истраживачком корпусу писмених задатака ученика седмог разреда из трију школа у Републици Србији истраживали смо који су облици

изражавања од њих захтевани на писменим задацима. Евидентирани су сви наслови који се појављују на свим четирма писменим задацима и свим вежбанкама које смо пратили. Резултате до којих смо дошли представљамо у следећој табели.

Табела 8. Преглед наслова тема према облицима изражавања у седмом разреду
основне школе

Назив школе	Наслов теме	Обик изражавања
ОШ „Станислав Сремчевић“, Крагујевац	Доста су свету једне Шумарице	Приповедање (писани текст о догађају из историје)
	Била сам поносна на саму себе	Приповедање (писани текст о доживљају из живота)
	Гласам за љубав	Једноставан аргументативни текст
	Љубав, част и достојанство Анђелије и Јелице	Дескрипција и приповедање уз аргументацију (писани текст о ликовима из књижевног дела)
	Посматрам и описујем слику	Описивање (технички/сугестиван опис)
	Моје одељење није „мртво море“	Дескрипција, приповедање и аргументација, приповедање (писани текст о доживљају личног искуства у поређењу са књижевним делом)
	Поруке из прошлости нам обасјавају пут у будућност	Аргументативни текст мотивисан књижевним делима
	Ископаше ти очи, лепа слико	Приповедање, описивање (писани текст о доживљају књижевног дела)

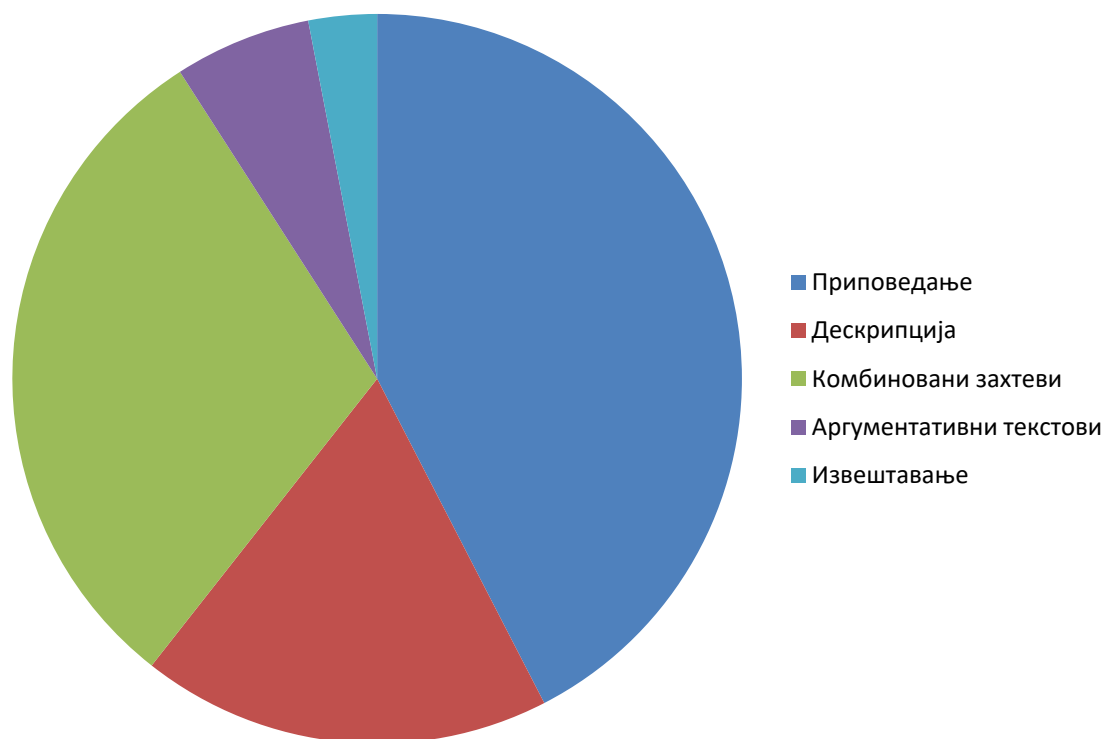
	На вековном мегдану	Приповедање, описивање (писани текст о доживљају књижевног дела)
	Загледан/а у херојску прошлост слутим будућност	Приповедање, аргументовање (писани текст мотивисан књижевним делима)
ОШ „Свети Сава“, Косовска Митровица	Када би школска клупа проговорила	Приповедање (писани текст о догађају из живота)
	Видим, чујем и осећам јесен	Дескрипција (пејзаж)
	Мали Принц ме научио	Приповедање (писани текст о догађајима и лику из књижевног дела)
	Пролеће буди сва чула у мени	Дескрипција (пејзаж)
	Крвава прича српског народа	Приповедање (текст о догађајима из историје и књижевних дела)
	Част и достојанство Анђелије и Јелице	Дескрипција (портрет), приповедање (текст о доживљају књижевног дела/лика)
	Моја породична кућа	Дескрипција (ентеријер и екстеријер)
	Плави чуперак	Приповедање (текст о доживљају књижевног дела)
	Не желим да заборавим	Приповедање (текст о доживљају из живота)
	Размишљам о људима налик мени	Дескрипција и аргументација (портрет, аутопортрет)
	Кроз међаву	Приповедање (текст о доживљају књижевног дела)
	Стојте, галије царске	Приповедање (текст о доживљају књижевног дела)
	Размишљам о људима као што је Фема	Приповедање (текст о доживљају књижевног дела)
	Лик Кањоша Мацедоновића и Симана (сличности и разлике)	Приповедање и аргументација (текст о доживљају књижевног дела)

ОШ „Петефи бригада“, Кула	За чим чезнем	Приповедање (текст о догађају из живота)
	Млада је душа меком воску подобна	Приповедање (текст о доживљају књижевног дела)
	Кутак у ком се осећам сигурно	Описивање (ентеријер и екстеријер) и приповедање (текст о догађају из живота)
	Упознао сам један крај своје домовине на екскурзији	Извештавање (репортажа)
	Живот деце у Другом светском рату	Приповедање и аргументовање (текст о доживљају историје и књижевног дела)
	Мој свет	Приповедање и описивање (текст о доживљају из живота)
	Лик српског средњовековног јунака	Описивање (портрет) књижевног лика
	Хумористички пером о мојој породици	Приповедање (текст о доживљају из живота)
	На крају седмог разреда	Приповедање (текст о доживљају из живота са елементима аутобиографског)

Из прегледа наслова тема које су наставници давали ученицима на часу реализације школског писменог задатка може се закључити да су присутни већ познати (у петом и шестом разреду обрађени) облици писаног изражавања – дескрипција (портрет и пејзаж) и приповедање о догађајима из живота и доживљају књижевног дела, као и нови облици изражавања – технички и сугестиван опис, репортажа и аргументативни текст.

Од укупно 33 наслова 10 наслова (30,30%) захтевају комбинацију приповедања, описивања и изношења аргумената, затим се јавља 14 наслова (42,42%) који захтевају приповедање - приповедање о доживљају књижевног дела (6 наслова), приповедањем о догађају/доживљају из живота (6 наслова), приповедање о историјском догађају (2 наслова), 6 наслова (18,18) захтева дескрипцију као начин

изражавања, 1 наслов захтева извештавање као облик изражавања – репортажу (3,03%) и два су наслова (6,06%) са аргументативним захтевом.

Слика 4. Облици изражавања задати у насловима писмених задатака у седмом разреду

Ученици су имали могућност да пишу о доживљају свог одељења упоређујући га с атмосфером у сатиричној приповеци *Мртво море* Радоја Домановића, да описују и износе аргументе о Анђелији и Јелени – ликовима из епских народних песама покосовског тематског круга, да сликају портрете Феме, Реље и Кањоша Мацедоновића. Такође су писали на хумористичан начин о својој породици, о свом свету и томе шта не желе да забораве, описивали су свој безбрижан кутак, пролеће и лето... У неким вежбанкама смо уочили по два записана наслова, што потврђује да су наставници давали могућност ученицима да изаберу једну од двеју могућности. Закључујемо да су у овом разреду наслови које су давали наставници као задатак за писање на часу израде писменог задатка били разноврсни и да су њима обухваћени сви предвиђени облици изражавања и врсте текстова (у складу са предвиђеним функционалним стиливима изражавања).

Навешћемо неколико примера:

Пример (1)

Облик казивања – приповедање о доживљају књижевног лика

*МАЛИ ПРИНЦ МЕ НАУЧИО*²⁶

„Мали принц ме је научио својим приповедањем многе ствари које ће нам ставити до знања какви су одрасли људи. Понекад се осећамо тужно и усамљено у свом свету у којем живимо.

Мали принц је живео на својој малој планети сам док није упознао своју ружу која се бранила само са 3 трна које је имала. Ружа му је рекла да је једина она њене врсте а уствари га је слагала, зар сте и ви били љути када вас је неко слагао. Мали принц је тада схватио да је ружа јединствена и да има нешто посебно што друге руже немају да је то што га је она припитомила. Мали принц ме је научио да ако припитомиш неког да ћеш га волиш највише, и да ће увек да буде другачији, мудрији, и пре свега усамљени. Оно што сам схватила из његових путовања је да људи нису усамљени у пустињи већ и међу људима. И ако неког припитомиш да ћете да будете потребни једно другоме, да је свет јако другачији и људи. Сви људи који су били на тој планети нису знали право значење речи пријатељство. Сви у себи имамо свог малог принца и када га изгубимо онда остајемо сами са собом, понекад нам је довољна чак и самоћа. Од малог принца сам схватила да одрасли људи не могу да препознају слона у змији већ да виде само обичан шешир, па значи да је суштина свима невидљива и да људи су слепи. Мали принц нам је својим путовањем ставио до знања да ако изгуби оно дете у себи, да ћемо да постанемо једним од људи са планете коју је посетио.

*Ево моје тајне врло је једноставна. Само срцем се добро види а суштина је очима невидљива.“*²⁷

²⁶ Правопис одговара оригиналним ученичким радовима.

²⁷ Рад ученице Е. Ђ. (ОШ „Свети Сава“, Косовска Митровица).

Пример (2)

Облик казивања – једноставан аргументативни текст

ГЛАСАМ ЗА ЉУБАВ

„Чудна смо ми бића. Нагло изражавамо емоције, нарочито у пубертету. У једном тренутку нам се неко свиђа, у неком не, одједном се наљутимо на другарицу, а после пет минута се понашамо као да се ништа није десило. У једном тренутку смо срећни до неба, а већ у другом нам није стало ни до чега. То су све наша осећања: беса, љутње, среће, радости. Међутим, најјаче осећање које неко може испољити је љубав.

Љубав нас води кроз живот. То је јако осећање тоpline и неге. Када смо окружени љубављу не постоје друге бриге и више нам није ништа тешко. Постоје разне врсте љубави. У раном детињству изражена је љубав према мајци, оцу, брату или сестри, баки и деки. Када кренемо у школу упознајемо другаре и са њима делимо нашу љубав. Онда стиже чувени пубертет у коме се по први пут истински заљубљујемо. То су слатке муке. Када видимо нашу симпатију, одмах се зацрвенимо и осећамо лептириће у стомаку. Тада се замислимо и више не постоје други проблеми, осим једног. Тај проблем мучи сву заљубљену децу, а то је како прићи симпатији. Свеске су нам пуне разних срца, цветића и, уместо да слушамо шта наставници предају, ми одлутамо негде далеко, у земљу снова.

Замишљамо и маштамо. Испуни нас радост и нека слатка топлина. Осећамо се као да летимо, као да смо на седмом небу.

После школе одмах одјуримо кући и затворимо се у собу. Не излазимо све док у тајном дневнику не забележимо све о нашој симпатији и о томе како се обукла, са ким се дружи, куда иде... Свако вече када дође време за спавање, ушушкамо се у наш топли удобни кревет, и размишљамо, сањаримо све док не утонемо у леп, безбрижан сан.

Једног дана када одрастемо сетићемо се свих ових лепих тренутака, и слатко ћемо се насмејати. За све то ће бити заслужна љубав и њене чари. Она нас

*подиже из разочарења и чини нас задовољним и срећним, мења свет и зато ја гласам за љубав.*²⁸

Пример (3)

Облик казивања – сугестивно описивање

ПОСМАТРАМ СЛИКУ И ОПИСУЈЕМ

„Кад посматрам слику у учионици просто се нађем у њој! Као да сам ја слика и саму себе описујем.

Ова слика је посебна, она на себи има ћуп који је светло браон боје њега краси црвени ћилим под којим је. А тек сто који има прелепе жуто-браон нијансе краси целу декорацију. Ћуп са стране има дршке које се слажу уз зелено-плаву позадину која се пресијава на сунцу. Ногари од стола су тамно браон боје.

Црвени ћилим који се налази испод ћупа је јако црвене боје, он по мени украшава целу слику.

Седим у учионици и посматрам слику и дивим јој се како има тако лепе боје на себи.

И питам се, зашто ја нисам та слика да изгледам тако очаравајуће.

*Али знам да је то немогуће да постанем слика тако да само седим и посматрам је.*²⁹

Захтеви наслова писмених задатака уводе и траже нове облике изражавања као што је сугестиван опис, аргументација у задатку и репортажни текст. Ученици су путем неких наслова подстицани да аргументовано излажу свој став и да тумаче поступке јунака из књижевних дела изношењем аргумената који су уочљиви у књижевном делу. У писменим задацима нисмо наишли на захтев да ученик напише текст имејл поруке.

²⁸ Рад ученице Е. П. (ОШ „Станислав Сремчевић“, Крагујевац).

²⁹ Рад ученице Ј. Ђ. (ОШ „Станислав Сремчевић“, Крагујевац).

Осми разред

У осмом разреду као завршном разреду основног образовања, садржаји у оквиру области *језичка култура* су бројни и разноврсни. „У завршном разреду у оквиру усменог и писменог изражавања ученици се обучавају у разликовању административног, научног и разговорног функционалног стила, разликовању значења вишезначних речи, увежбавају се у коришћењу речника, енциклопедија, лексикона, писању приказа (књиге, филма, позоришне представе), расправе, краћег есеја, пропагандног текста, чију манипулативност треба да уоче, рекламе, репортаже, интерпретативном препричавању књижевноуметничких текстова и различитим врстама језичких вежби (стилске, лексичке, семантичке, синтаксичке, ортоепске)“ (Михајловић 2024, 116). Програм наставе и учења за осми разред основне школе³⁰ у области језичке културе и писане комуникације предвиђа следеће исходе за ученике: „...уочи разлику између административног, научног и разговорног функционалног стила; пише и говори поштујући карактеристике различитих функционалних стилова; напише приказ, расправу и краћи есеј (2019, 63).

На основу истраживања закључујемо да су се ученици у петом, шестом и седмом разреду путем формалних писмених задатака оспособљавали у техници израде писменог састава и у препознавању и примењивању композиционе структуре у својим писаним радовима. Такође, из истраживачке грађе произилази да су усвојили следеће облике изражавања: дескрипцију (портрет и пејзаж), приповедање о догађајима из живота и приповедање о доживљају књижевног дела као и писање краћих извештавачких текстова (писмо, извештај), технички и сугестивни опис, једноставан аргументативни текст и репортажни текст. У осмом разреду је планирано још и увежбавање писања приказа, есеја и расправе.

У истраживачком корпусу писмених задатака ученика осмог разреда из двеју школа у Републици Србији (ОШ „Станислав Сремчевић“, Крагујевац и ОШ „Свети Сава“, Косовска Митровица) истраживали смо који су облици изражавања захтевани на писменим задацима, и то евидентирањем свих наслова који се

³⁰ Правилник о програму наставе и учења за осми разред основног образовања и васпитања (Сл. гласник РС – Просветни гласник, бр.11/2019 од 15. 8. 2019. године).

појављују на свим четирма писменим задацима, у свим вежбанкама. Дошли смо до резултата који су представљени у следећој табели.

Табела 9. Преглед наслова тема према облицима изражавања у осмом разреду основне школе

Назив школе	Наслов теме	Облик изражавања
ОШ „Станислав Сремчевић“, Крагујевац	Доста су свету једне Шумарице	Расправа
	Слика устаничке Србије у народној поезији	Приповедање, дескрипција (писани текст о доживљају књижевног дела)
	Упознао сам Вука Караџића	Приповедање, дескрипција (писани текст о доживљају историјске личности)
	Био сам поносан на себе	Дескрипција и приповедање уз аргументацију (писани текст о догађају из живота)
	Памтићу увек	Приповедање уз аргументацију (писани текст о догађају из живота)
	Све ће то народ позлатити („Све бејаше на њему и опет ничега не беше“)	Дескрипција, приповедање и аргументација (писани текст о доживљају књижевног дела)
	„Ти гробови нису раке Већ колевке нових нада“	Есеј (писани текст мотивисан књижевним делом)
	Мотив уречене лепоте у песми „Женидба Милића Барјактара“	Есеј (писани текст о доживљају књижевног дела)
	Лик Кулинове каде	Дескрипција (писани текст о доживљају књижевног дела)
	Трагична судбина Благоја казанције и његовог сина	Приповедање, аргументовање (писани текст мотивисан књижевним делом)

	Живот и смрт Реље Кнежевића	Приповедање (писани текст мотивисан књижевним делом)
	Потребно ми је ваше разумевање	Есеј (писани текст мотивисан догађајима из живота)
	Ја некад и сад	Дескрипција, приповедање (писани текст мотивисан догађајима из живота)
	Тајна немушког језика	Приповедање, аргументовање (писани текст мотивисан књижевним делом)
	Одрастам, немам избора	Дескрипција, приповедање (писани текст мотивисан догађајима из живота)
	„Неће бити срећан много Ко на срећу гледа строго“	Дескрипција, приповедање (писани текст мотивисан догађајима из живота)
	Снага родитељске љубави у приповеци „Све ће то народ позлатити“	Приповедање, аргументовање (писани текст мотивисан књижевним делом)
	Пилипендине сузе су ме дирнуле	Приповедање, дескрипција (писани текст мотивисан књижевним делом)
	Како се борим са очекивањима	Приповедање, аргументовање (писани текст мотивисан догађајима из живота)
	Мучио ме је осећај кривице	Приповедање, аргументовање (писани текст мотивисан догађајима из живота)
	Нушићева критика друштва кроз лик Јеротија Пантића	Приповедање, аргументовање (писани текст мотивисан књижевним делом)
	Пилип Бакљина између глади и поноса	Расправа

	Не свиђа ми се оно што видим	Приповедање, дескрипција, аргументовање (писани текст мотивисан догађајима из живота)
	Портрет идеалног/е драгог/е	Дескрипција (писани текст мотивисан књижевним делом)
	Колико пружам, а колико ми се пружа	Приповедање, аргументовање (писани текст мотивисан догађајима из живота)
	Лако је осудити, а тешко разумети	Расправа (писани текст мотивисан догађајима из живота)
	Лик Пилипенде из истоименог дела Симе Матавуља	Дескрипција, аргументовање (писани текст мотивисан догађајима из живота)
	Збогом моје 8/4	Приповедање, дескрипција, аргументовање (писани текст мотивисан догађајима из живота)
	Гласам за љубав	Есеј (писани текст мотивисан догађајима из живота)
	Била сам поносна на себе	Приповедање, дескрипција, аргументовање (писани текст мотивисан догађајима из живота)
	Памтићу увек	Приповедање, дескрипција, аргументовање (писани текст мотивисан догађајима из живота)
	Поносни смо што смо имали Бука Карацића	Есеј (писани текст мотивисан историјским ликом)

	Лик Владике Данила	Дескрипција (писани текст мотивисан књижевним ликом)
	Сеобе као судбина	Приповедање, аргументовање (писани текст мотивисан књижевним делом)
	Срели смо се после много година	Приповедање, дескрипција (писани текст мотивисан догађајима из живота)
ОШ „Свети Сава“, Косовска Митровица	Поносни смо што смо имали Вука Караџића	Есеј (писани текст мотивисан књижевником ликом)
	Његош – јунак свог времена	Есеј (писани текст мотивисан књижевним ликом)
	Несрећа зближава људе	Приповедање (писани текст о догађајима из живота)
	Стаза дуга осам година	Приповедање (писани текст о догађајима из живота)
	Лик Пилипенде из истоимене приповетке	Дескрипција - портрет (писани текст мотивисан књижевним ликом)
	„Ти гробови нису раке већ колевке новог доба“	Есеј (писани текст мотивисан књижевним делом)
	Мотив урока у песми „Женидба Милића Барјактара“	Есеј (писани текст мотивисан књижевним делом)
	У име моје генерације	Приповедање (писани текст мотивисан доживљајима из живота)
	Размишљај о свом будућем занимању	Приповедање (текст о доживљају из живота)
	Једно јутро ме подсетило на тебе	Дескрипција (портрет) (писани текст мотивисан ликом из живота)
	Сеобе као судбина	Есеј (текст о доживљају књижевног дела)
	Срели смо се након осам година	Приповедање (писани текст мотивисан догађајем из живота)

Након увида у ученичке вежбанке закључујемо да су наставници ученицима задавали наслове којима се захтева примена различитих облика изражавања и да су на писменим задацима била понуђена по два наслова.³¹ Испод наслова у вежбанкама нема забелешке о томе који се облик изражавања захтева и препоручује, па смо ишчитавањем задатака дошли до закључка какви су то захтеви били, што је приказано у последњој колони табеле. Видимо да су у овом разреду присутни већ познати и увежбани облици изражавања (у петом, шестом и седмом разреду обрађени) – дескрипција (портрет и пејзаж), приповедање о догађајима из живота и доживљају књижевног дела, као и аргументативни текстови, есеји и расправа.

Слика 5. Облици изражавања задати у насловима писмених задатака у осмом разреду

Од укупно 47 наслова највећи број њих – 26 (55,3%) захтева комбинацију приповедања, описивања и изношења аргумената, затим се јавља девет наслова (19,1%) који одговарају есејистичком приступу, шест наслова (12,8%) код којих као захтев преовлађује описивање лика из књижевног дела, три наслова (6,38%) са захтевима приповедања о неким догађајима и исто толико наслова (6,38%) за које

³¹ У две школе смо укупно забележили 47 различитих наслова, у ОШ „Станислав Сремчевић“, Крагујевац 35 наслова или 74,47%, а у ОШ „Свети Сава“, Косовска Митровица 12 наслова или 25,53%. Закључујемо да је већи број наслова дат у школи у Крагујевцу јер су вежбанке из пет различитих одељења и у сваком одељењу различити наставници су давали различите наслове и то по два за сваки писмени задатак.

закључујемо да су дати са захтевом да настане расправљачки писани текст – писмени задатак. Нема наслова са захтевом описивања ентеријера и екстеријера, као ни захтева за писањем репортажног текста.

Ученици су имали могућност да пишу о књижевним делима обрађиваним у осмом разреду (*Женидба Милића Барјактара*, *Све ће то народ позлатити*, *Сеобе*, *Горски вјенац*, *Светли гробови*, *Бој на Мишару*), затим да износе своје ставове и мишљења о темама из живота: на шта су поносни, шта памте, у којим ситуацијама им је потребно разумевање, како одрастају, шта су очекивања њих самих, али и других од њих, када се и зашто осећају кривим, шта им се не свиђа у окружењу, колико пружају другима и колико им се враћа, како доживљавају растајак са одељењем на крају школске године и како промишљају о будућем занимању. Теме су разноврсне, захтевне и пружају могућност за исказивање сопственог размишљања, те су самим тим мотивишуће за ученике. У вежбанкама смо уочили по два или три записана наслова, што потврђује да су наставници давали могућност ученицима да изаберу тему која им је ближа.

Наслови које смо евидентирали током истраживања, како смо већ истакли, захтевају различите облике изражавања. Наставници полазе од већ увежбаних и уводе нове облике (есеј и расправу). Нисмо наишли на захтев за приказом књиге, позоришне представе или филма у писменом задатку.

Навешћемо неколико примера:

Пример (1)

Облик казивања – есеј (писани текст мотивисан књижевним делом)

МОТИВ УРОКА У ПЕСМИ ЖЕНИДБА МИЛИЋА БАРЈАКТАРА

„Милић барјактар је главни јунак баладе „Женидба Милића барјактара“ који је желео да се ожени девојком чија је лепота равна чуду. Иако је успео у томе да је пронађе он се ипак није оженио њом. Његова изабраница је била Љепосава која је својом лепотом одушевила сваког.

Љепосава је била девојка о којој само име говори. Висока, очи као два предивна бисера. Осмех на лицу. Њено лице је сијало од лепоте. Њена лепота је толико очарала

Милића барјактара, чак и иза мараме. По народном веровању превелика лепота је била склона уроку, као и сам женски род. Људи су веровали у свакакве ствари тада, и ако не би урадили нешто по веровању и легенди урок би био присутан. Сама несрећа их је снашла због њене лепоте. Тако се издигнуо из онога што је народу исправно, пожељним и исправним.

Девојчина лепота и ужасни поступци Милића барјактара на женидби намерно кршење обичаја и обећања. Све што је претерано привлачи натприродне силе које се некада и заврше зло као у овој балади.“³²

Пример (2)

Облик казивања – есеј (писани текст мотивисан догађајима из живота)

СТАЗА ДУГА ОСАМ ГОДИНА

„Све око нас је пролазно. Лепи тренуци зачас прођу, али сећања на тренутке проведене у школи заувек остају.

Моје одељење је једна велика група, једна најбоља екипа: 13 другова и 20 другарица. Ту су се створила најбоља пријатељства.

Часови нам изгледају као рат а одмори као журке. Учионица је увек испуњена смехом док не уђе наставник али проћи ће и то доћи ће расанак.

Видећемо само празне клупе и вратиће се сва добра и лоша сећања на друштво.

Време лети а нама остаје све мање времена да проводимо заједно у школским клупама. Дошло је време када идемо корак даље. Постајемо старији. Свако ће од нас пронаћи нове пријатеље. Свима нама остаје да се надамо да ћемо се некад срести и дружити као раније.

Ближи се матурско вече. То је последњи пут да смо сви заједно на окупу. Када све ово прође остаће само успомене.

Остаће само успомене, сећање и они ће остати увек са нама до краја живота.“³³

³² Рад ученице А. М. (ОШ „Свети Сава“, Косовска Митровица).

³³ Рад ученика Д. Д. (ОШ „Свети Сава“, Косовска Митровица).

Пример (3)

Облик казивања – расправа

ЛАКО ЈЕ ОСУДИТИ, А ТЕШКО РАЗУМЕТИ

„Свако има неке своје мане, своје проблеме. Некоме то уме да засмета, па је онда најлакше осудити тог неког, а да се ни не запиташ како је њему.

Осудиш некога зато што ти се не свиђа шта носи, шта слуша. Једноставно га осудиш јер је другачији. А када би сви били исти то би било досадно и монотono. Увек пре него што то урадиш треба да размислиш како се осећа, ако то хоћеш да му кажеш због његовог понашања, онда се запитај зашто се он тако понаша. А онда како ћеш се ти осећати када некога тако на неки начин повредиш. Да ли је све то достојно тога да се неко осећа повређено, тужно, одбачено чак и разочарано. А, ако некога осудиш због нечега што си чуо од некога, е онда се запитај да ли би то тебе требало да интересује, да ли ће ти нешто у животу променити и најпре да ли је истина, а онда то уради.

С друге стране, ако ти мислиш да ће теби бити лакше, ако то урадиш, онда уради, али сигурно ћеш у једном тренутку осетити кривицу и тада је најбоље што можеш урадити извинити се том неком. Њему ће то значити, али неће вратити време уназад и исправити твоју грешку, али ће је барем мало ублажити. Зато увек треба размислити двапут пре него што нешто урадиш. Свако је сигурно бар некада неког осудио и зна како се тада осећа. У том тренутку мислио је да је то једино право решење. Ја сам била и на месту онога ко осуђује и онога кога су осуђивали и добро знам да ни једна ни друга позиција нису пријатне. Наравно лакше је онеме ко осуди и заврши, док онај други то дуго носи са собом у срцу.

Не подржавам онога ко осуђује због било чега, и ако сам то једном била ја. Мислим да се треба ставити на његово место и размислити како ће се он осећати. Верујем да то није толико битно да би некоме нанео ту бол.“³⁴

Из ученичких текстова који по начину казивања припадају есеју и расправи уочавамо да ученици износе своје ставове и мишљење, наводе чињенице и тврдње.

³⁴ Рад ученице И.П. (ОШ „Станислав Сремчевић, Крагујевац).

У расправљачким текстовима запажамо дилеме ученика у вези са неким проблемом или ситуацијом коју покушавају да реше и аргументују до краја свог писменог задатка. Такође, нови облици изражавања расправа, есеј и приказ нису довољно заступљени у писменим задацима, па би требало што више часова и примера посветити тим облицима изражавања.

2.2.2. Структурне целине у писменим задацима

Пети разред

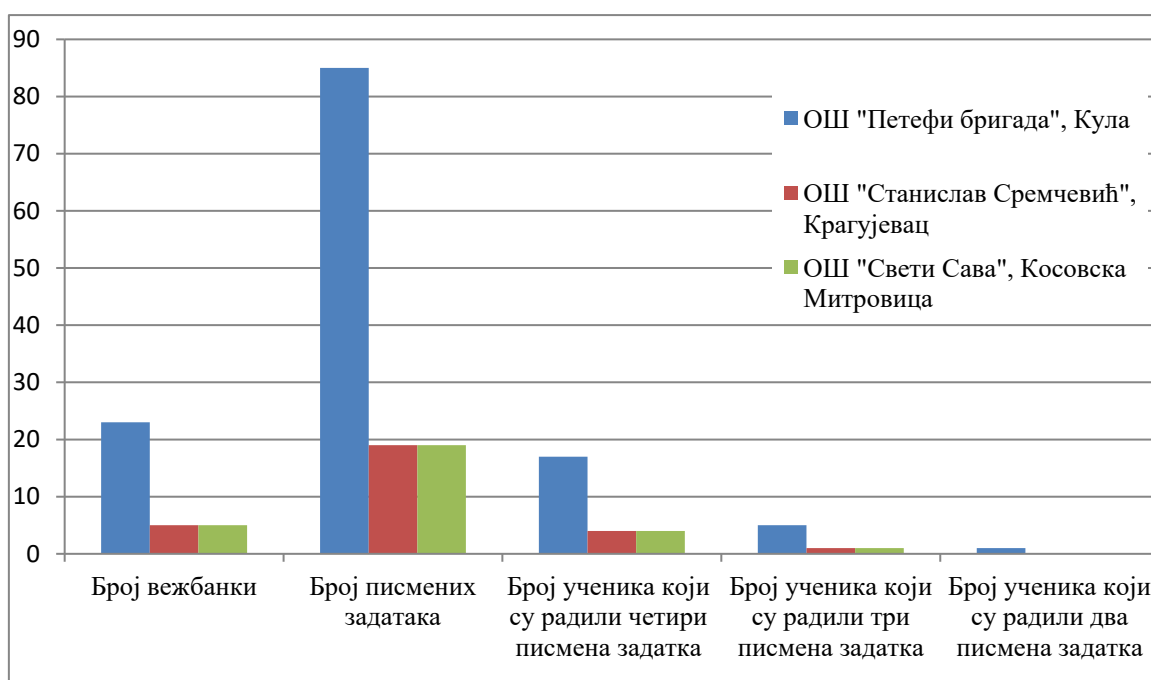
У овом одељку ћемо представити резултате истраживања који се односе на структуру целовитог писменог задатка: заступљеност три композициона дела – увода, разраде и закључка и њихову организацију по пасусима.

Ученички радови из ОШ „Петефи бригада“, Кула, распоређени су у двадесет три ученичке вежбанке; сва четири писмена задатка радило је 17 ученика, три писмена задатка је радило 5 ученика, два писмена задатка је радио 1 ученик. Из ове школе анализирано је укупно осамдесет пет писмених задатака. Када је реч о исправку писмених задатака, 12 ученика је радило четири исправка, 6 ученика је радило три исправка и 5 ученика је радило два исправка. Дакле, рађено је укупно семадесет шест побољшаних верзија писмених задатака.

Ученички радови из ОШ „Станислав Сремчевић“, Крагујевац, распоређени су у пет ученичких вежбанки; сва четири писмена задатка радило је 4 ученика, три писмена задатка је радио 1 ученик. Укупно је из ове школе истраживано деветнаест писмених задатака. Исти ученици су радили исправак, и то у овом броју: 4 ученика је радило четири исправка, 1 ученик је радио три исправка. Укупно смо пратили деветнаест побољшаних верзија писмених задатака.

Писмени задаци ученика из ОШ „Свети Сава“, Косовска Митровица налазе се у пет ученичких вежбанки, сва четири писмена задатка радило је 4 ученика, три писмена задатка је радио 1 ученика. Из ове школе је истраживано укупно деветнаест писмених задатака. Исправак писмених задатака радило је укупно 5 ученика и то 4 ученика су радила четири исправка, 1 ученик је радио три исправка, што је укупно деветнаест побољшаних верзија писмених задатака.

Изражено у процентима у ОШ „Петефи бригада“, Кула 73,91% ученика је радило сва четири писмена задатка, у ОШ „Станислав Сремчевић“, Крагујевац и ОШ „Свети Сава“, Косовска Митровица 80% ученика је радило сва четири писмена задатка што је висок проценат имајући у виду све присутније изостајање ученика из школе. Значи да ученици петог разреда увиђају значај формалног писменог задатка из Српског језика и књижевности и труде се да буду присутни на тим часовима.³⁵

Слика 6. Преглед броја вежбанки, броја писмених задатака и броја рађених писмених задатака по школама у петом разреду

Сваки ученички рад, уочено је, почиње заглављем *Први писмени задатак из српског језика/Први школски писмени задатак из српског језика/Први школски писмени задатак из Српског језика и књижевности*.³⁶ На левој или десној страни поред заглавља налази се и датум израде писменог задатка. У ОШ „Петефи бригада“, Кула, у трима ученичким радовима није било заглавља (3,52%), у ОШ „Станислав Сремчевић“, Крагујевац, и ОШ „Свети Сава“, Косовска Митровица, сви радови су

³⁵ Из наставничког искуства знамо да поједини ученици, и када су болесни, дођу само на тај један час израде писменог задатка из Српског језика и књижевности.

³⁶ Заглавља су написана у три различита облика у зависности од школе коју ученик похађа. На левој или десној страни поред заглавља налази се и датум израде писменог задатка.

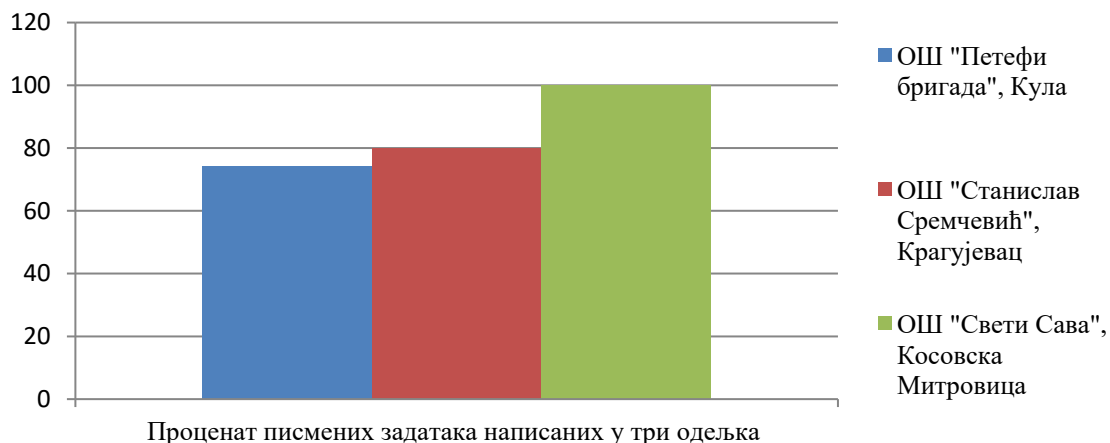
имали написано заглавље, што нас наводи на закључак да ученици петог разреда пишу заглавље писменог задатка, са занемарљивим бројем изузетака (2,4%).

Следећи елемент у структури писменог задатка који смо пратили је наслов. Ученици наслов пишу одвојено од заглавља (обично два реда ниже). У ОШ „Петефи бригада“, Кула, у двама писменим задацима (2,35%) нисмо уочили јасно издвојен и написан наслов, док у осталим двама школама сви ученички радови имају јасно извојен и записан наслов теме. Можемо да закључимо да је наслов јасно уочљив у писменим задацима ученика петог разреда, изузев код 1,6% ученика, који га немају.³⁷

После заглавља и наслова следи садржај ученичких радова подељен у одељке или пасусе. „Одељак или пасус представља ужу целину целовитог излагања и као део текста почиње увученим редом“ (Станковић Шошо 2010, 126). У већини састава из истраживане грађе ученици текст организују у целину са три издвојена пасуса које вероватно ученици повезују са три композицијска дела (увод, разрада и закључак). У мањем броју задатака у оквиру средишњег дела ученици издвајају два и више пасуса. Ученици ОШ „Петефи бригада“ од 85 задатака у једном одељку су написали 15 задатака (17,64%), у два одељка 7 задатака (8,23%) и осталих 63 задатка (74,11%) је написано у три одељка. Више од три одељка није имао ни један писмени задатак. Од 20 радова ученика ОШ „Станислав Сремчевић“ утврдили смо да су два рада (10%) написана у само једном одељку, 16 радова (80%) је подељено у три одељка и два рада су написана у пет одељака (10%). Узимајући у обзир број писмених задатака написаних у три одељка у све три школе, долазимо до просечног резултата од 84,7 % што је висок резултат. Запазили смо да је једна ученица на првом писменом задатку написала рад у само једном одељку, а трећи и четврти писмени задатак у пет одељака. Овај пример илуструје напредовање

³⁷ Наставници записују на табли заглавље и наслов теме и захтевају од ученика да исто препишу у својим вежбанкама, те су отуда, претпостављамо, ови делови присутни у већем броју састава.

ученика и остваривање исхода учења. Од 20 радова ученика ОШ „Свети Сава“ уочено је да је садржај подељен у три одељка у свима њима.

Слика 7. Заступљеност писмених задатака написаних у три одељка по школама

Ученици често не осећају јасно где почињу са описом нове идеје или мисли и где би требало отпочети писање у новом пасусу, па се држе структуре од три одељка. У задацима је уочено и неуједначено растојање које ученици праве увлачећи нови ред – у неким радовима је оно „два прста“, а у неким је једва приметно. У два рада смо запазили да ученик не пише нови одељак увучен у новом реду, већ у истом реду прави размак од око „два прста“, па претпостављамо да је то ознака за нови пасус.

Већина ученика очигледно сматра да је довољно написати писмени задатак као целину подељену на три пасуса који представљају увод, разраду и закључак и да није потребно структурирати разраду у више пасуса. Наставници у вежбанкама које смо истраживали успешније ученике спорадично упућују на компоновање разраде у два или више одељака, али се не види и прихватање наставникове сугестије од стране ученика.

Следећи корак у нашем истраживању усмерен је ка дефинисању и анализи сва три композицијска дела у структури писменог задатка (увод, разрада и закључак). „Увод је први део у сваком писаном саставу и његова је улога да заинтересује читаоца за предмет нашег излагања и да га приведе самом излагању

питања које тема поставља“ (Живковић 1985, 28). Томић наводи препоруку да се заправо увод пише у последњој фази настанка једног састава, после разраде и закључка (Томић 2022, 91).³⁸

*„Свако на свету воли своју породицу, поготову ја. Они ми значе много, зато што ми помажу и зато што ме воле. У мојој породици нас има шесторо, мој тата, моја мајка, моја три брата и ја.“*³⁹

Ученик је кренуо од констатације једног општег места, опште прихваћеног мишљења да свако воли своју породицу. У следећој реченици појашњава и образлаже своје емоције, а у трећој реченици даје занимљив податак о члановима своје породице из кога видимо да у њој постоји четворо деце. Овај увод одговара наслову теме „Моја породица и ја“ и поседује све потребне елементе адекватног увода.

*„Кад затворим очи видим плажу у Чању и брда око ње.“*⁴⁰

Овај увод је кратак, али је прави путоказ за текст који следи. Не открива превише детаља, али их наговештава.

*„Недавно смо кренули у пети разред. Помешали су нас у нова одељења.“*⁴¹

У овом писменом задатку наилазимо на кратак увод од две реченице. Ученик нас уводи у тему помињући прецизно временски тренутак и колектив о коме ће писати, а у другој реченици вешто наговештава проблем/проблеме који су настали формирањем новог одељења.

*„Освануло је дивно суботње јутро коначно ћу моћи да играм фудбал на Вашаришту са другарима, али неможе.“*⁴²

Ово је пример неадекватног увода на задату тему/наслов *Један незабораван догађај* јер нас опис јутарњег пејзажа наводи на помисао да предстоји састав који

³⁸ Оваква методологија је теже примењива приликом израде формалног писменог задатка јер ученици одмах пишу рад у вежбанкама. Ученици се упућују на писање плана композиције и нацрта рада на помоћном папиру, па се након тога у вежбанку записује финална верзија рада.

³⁹ Рад ученице М. М. (ОШ „Петефи бригада“, Кула) на тему „Моја породица и ја“.

⁴⁰ Рад ученика Н. Р. (ОШ „Петефи бригада“, Кула) на тему „Слика предела који памтим“.

⁴¹ Рад ученика Н. Ј. (ОШ „Петефи бригада“, Кула) на тему „Ово је моје одељење“.

⁴² Рад ученика М. П. (ОШ „Петефи бригада“, Кула).

је по тематици дескриптиван, ученик се изражава нејасно, без осећаја за крај једне и почетак друге реченице. Оно што нам саопштава је прилично конфузно и граматички и правописно нетачно.

„Пре пар месеци моји другари и ја били смо на Фрушкој гори.“⁴³

У већем броју ученичких радова срећемо увод сличан овом примеру, састављен из само једне реченице. Информације које доноси овај пример су оскудне, па пре могу да уопште не изазову пажњу код читаоца него да пробуде његову радозналост.

Истражујући писмене задатке ученика ОШ „Станислав Сремчевић“, Крагујевац, наилазимо на увод који је спојен са разрадом:

„Овим писмом желим да вам се захвалим за све ове године са којима сте били са мном. Упркос овим последицама које су се десиле драго ми је да сте пронашли своје путеве. Потрудила сам се да вам олакшам и помогнем колико сам могла. Огњану бих се захвалила пошто је све ове године учио, био упоран и истрајан. На срећу његовог преминулог оца, испунио му је жељу ...“⁴⁴

У следећем примеру цео писмени задатак је написан као један одељак:

„„Поход на Мјесец“ је једна од мојих занимљивих приповетки од Бранислава Нушића. Сада ћу вам описати 3 главна јунака из приповетке. Овде се говори о једном дечаку који би желео да походи на месец који је био несташан и који има Деда Радета који се брине за њега. Баја је мали дечак. Знам да је ова приповетка пуна прелепих речи, придева ...“⁴⁵

Код исте ученице у четвртном писменом задатку на тему „Причам ти...“ наилазимо на увод следеће садржине, јасно издвојен у посебном пасусу:

„Одмори, сви волимо одморе да напустимо стварни свет пун обавеза и нервирања, посла и препустимо се ужитку. Сада ћу вам препричати своју авантуру на Тари.“⁴⁶

⁴³ Рад ученице Д. Л. (ОШ „Петефи бригада“, Кула) на тему „Слика предела који памтим“.

⁴⁴ Рад ученика С. Ч. (ОШ „Станислав Сремчевић“, Крагујевац) на тему „Мионино писмо својој деци“.

⁴⁵ Рад ученице Е. В. (ОШ „Станислав Сремчевић“, Крагујевац) на тему „Јунаци из чаробног врта детињства у приповеци Поход на Мјесец“.

⁴⁶ Рад ученице Е. В. (ОШ „Станислав Сремчевић“, Крагујевац).

Напредак у писању композиције писменог задатка је приметан, ученица је усвојила модел форме према коме се увод као део композиције пише у засебном пасусу. Усвојила је знања и применила их при писању увода пошавши од општег места да сви воле одморе/годишње одморе, а у другој реченици наговестила причу о својој занимљивој авантури на Тари.

Сви писмени задаци ученика ОШ „Свети Сава“, Косовска Митровица, имају одељак који графички гледано означава увод. Један број тих уводних делова писменог задатка врши своју функцију да пробуди интересовање код читаоца и да га уведе у тему, док други имају формалну улогу почетка писменог задатка без јасне сврхе.

Примери:

„Једног сунчаног јутра пробудило ме је једно необично биће. Пробудила сам се и угледала хобита, протрљала сам мало боље очи и схватила да то није сан.“⁴⁷

„Домовина је нешто најлепше, то је место где сам одрастао и провео време и своје лепе тренутке.“⁴⁸

„Ја волим бајке и стално их читам тако да стално себе замишљам у неким ликовима.“⁴⁹

У овим примерима ученици су се потрудили да уводном делу писменог задатка дају и припадајућу функцију. Започињу обраћање читаоцима неким интересантним и динамичним догађањима, сликама и искреним признањем. Појављивање необичног бића, приповедање о лепо проведеним тренуцима и уживљавање у улогу лика из бајке ће пробудити пажњу читаоца и мотивисаће га да чита рад у нестрпљивом ишчекивању дешавања у разрази.

Међутим, имамо и уводне делове писмених задатака који су утопљени у разраду и не уочавамо њихову улогу „уводничара“ у оно што следи.

⁴⁷ Рад ученице Т. П. (ОШ „Свети Сава“, К. Митровица) на тему „Са хобитом у авантури“.

⁴⁸ Рад ученице Ј. З. (ОШ „Свети Сава“, К. Митровица) на тему „Моја домовина“.

⁴⁹ Рад ученице Х. П. (ОШ „Свети Сава“, К. Митровица) на тему „Нашла сам се у вилином граду“.

Примери:

„Јутро је освануло. Био је леп и сунчан дан. (увод)

Сунце је обасјало моју собу, птичице су цврктале све је било тако лепо и тако дивно... (разрада)“⁵⁰

У вези са писањем увода у писменим задацима ученика петог разреда можемо да закључимо да 77,5% ученика поштује задату форму и пише увод у засебном пасусу. Мањи број ученика од наведеног процента (53%) пише мотивишући и путоказни увод. Одређени број ученичких радова (25,5%) има формални увод који не одговара нужним захтевима тог дела композиције. Један број ученика (17,5%) уопште не пише увод у писменом задатку, што није податак за занемаривање. Изостанак увода у композицији писменог задатка доводи до нарушавања целокупне композиционе структуре и такав писмени задатак показује да ученик није стекао знања и компетенције који су очекивани и који су у складу с постављеним исходима. 5% ученичких радова у једном пасусу има и увод, и разраду и закључак. Наставници би требало континуирано, а посебно на часовима припреме и колективног исправка писменог задатка да ученике упућују у обавезност присуства свих композиционих елемената у писменом задатку.

Након увода, у композиционој структури писменог задатка следи разрада. „Разрада је централни, најдужи и најважнији део сваког писаног састава. У њој се одговара на постављену тему у смислу осветљавања или доказивања теме и у њој долази до пуног изражаја начело прогресије“ (Живковић 1978, 41). У разради се ученици највише распишу. У 70 радова ученика ОШ „Петефи бригада“, Кула, (85,36%), јасно се у структури задатка препознаје разрада написана у засебном пасусу. За 15 задатака ученика из ОШ „Петефи бригада“, Кула, (17,64%), који су написани у једном одељку, нисмо могли тачно да утврдимо који део текста представља разраду. Такође, у два рада ученика из ОШ „Станислав Сремчевић“, Крагујевац, (10%), нисмо могли да одредимо границе

⁵⁰ Рад ученице Е. П. (ОШ „Свети Сава“, К. Митровица) на тему „С хобитом у авантуру“.

разраде у написаном садржају јер је све дато у једном пасусу. У два рада ученика из ОШ „Станислав Сремчевић“, Крагујевац (10%) смо уочили да је разрада написана у три пасуса. Осталих 80% радова има написану разраду у засебном одељку. За 20 ученичких писмених задатака из ОШ „Свети Сава“, Косовска Митровица, утврдили смо да сви имају формални одељак који представља разраду. Сагледавајући податке из све три школе можемо да закључимо да 88, 4% ученичких радова има написану разраду у засебном одељку.

Пример (1)

ЈУНАК МОГ ДЕТИЊСТВА

„Има много људи који су ми идоли, али ја сам данас изабрао мог брата од тетке Раде Радовића.

Раде је висок, има леп осмех и крупне браон очи. Лепо је када поред себе имаш неког који ти је драг и осећаш се сигурно, лепо и срећно. Једна особина због које ми је он јунак, а то је јер је авантуриста. Пењао се на једне од највећих планина на свету. Поред тога Раде говори пар језика: шпански, руски и енглески, али ту није крај. Тренирао је много спортова, нема који није волео, на пример: одбојка, пливање, скијање, сурфовање и наравно фудбал и кошарка. Раде је изузетно храбар скочио је са вишеградског моста. Река га је носила све док једва није испливао на обалу. Раде воли нова упознавања, музику, историју и културу других народа. Чак што се и тиче музике једном су га звали чак да свира на концерту, али он није прихватио због одбојке. Волим када се врати овде код нас да нам прича о његовим авантурама и догађајима.

Када порастем жалео би да будем као мој брат Раде. Авантуриста и пре свега добар и поштен човек.“⁵¹

Овај ученички рад је написан у три пасуса, што задовољава формални услов структуре писменог задатка. Увод представља само једна реченица. У разради је ученик полетнији у писању и путем 11 реченица представља свог идола. Ученик не увиђа где је у разради могао да започне нови одељак; у засебним пасусима могли су да се описују физички изглед, истакнуте особине, шта воли и шта зна, занимљив

⁵¹ Рад ученика М. П. (ОШ „Петефи бригада“, Кула).

догађај скакања с моста, љубав према музици. У закључку је ученик зависносно сложену реченицу поделио на две од којих друга према граматичкој норми не може да стоји самостално, тако да се и последњи пасус своди на једну реченицу.

У вежбанци није било записаног коментара наставника о потреби да се разрада писменог задатка напише у више пасуса (онолико колико има и различитих слика), што не искључује могућност да је наставник ученику индивидуално, усменим путем, појаснио шта је све потребно допунити и унапредити у писању побољшане верзије састава.

Пример (2)

МИОНИНО ПИСМО СВОЈОЈ ДЕЦИ

„Драга моја децо, желим вам рећи и испричати шта се све десило док сте ви били мали.

Јако ми је тешко пало то што сам изгубила вашег оца и ако још верујем да ће се вратити чињеница да неће јако ме боли. Док су се остале жене којима се ово десило остављале децу родбини и преудале се, ја сам ипак изабрала вас. Јеленко ми је нудио да вас оставим код њега док не порастете, али нисам могла да вас оставим. Огњан је отишао да се школује, а Сенадин није могао да иде. Душанка је постала права домаћица и стално ми је помагала. Сви су мислили да не могу да урадим ни најпростије, обичне ствари, али напротив ја сам инсистирала да их урадим. Сећам се како су ме Огњан и Душанка изненадили. Огњан оре њиву, а Душанка спрема ручак. Сви су ми били од помоћи, а поготову Јеленко зато му се захвалите у моје име када га будете видели.

И ако ми живот није био најбољи, ја сам најсрећнија жена на свету зато што имам такву децу и породицу. Поносна сам на вас и једва чекам да вас видим. Грли вас и љуби

Ваша Мајка Миона⁵²

⁵² Рад ученице М. Н. (ОШ „Станислав Сремчевић“, Крагујевац).

И овај ученички рад у форми приватног писма које пише Миона својој деци подељен је на три композиционе целине путем три пасуса. У другом пасусу – разради било је простора да се написани садржај подели на три одељка (Мионина осећања, однос са рођацима и децом, изненађење које су јој приредила деца).

Пример (3)

МОЈА ДОМОВИНА

„Домовина је нешто најлепше, то је место где си одрастао и провео своје време и своје лепе тренутке.

Моја домовина је прелепа, чаробна, романтична и никад је нећу престати волети. Волим своју домовину зато што је посебна на свој начин. У њој има свега и свачега, пуно продавница, биоскопа, игралишта за децу... Људи су веома добри и поштени, природа мирна и тиха, понека животињица у њој, језера, мора и реке су бистре. Има пуно планина у мојој домовини још са помало снега, пуно школа, вртића. Градови су по целој Србији и сваки је леп на свој начин.

Ето, зато ја волим своју домовину и нико на свету неможе да замени своју домовину за нешто друго.“⁵³

И у овом раду формално имамо увод, разраду написану у једном одељку и закључак дат једном реченицом. Примећујемо да ученица није изнела довољно грађе/података којима би описала своју домовину, нема топонима, као ни осврта на културу и историју. Све што износи су општа места, неодређена. Да се ученица није довољно припремила за ову тему говори и детаљ да наводи да њена домовина Србија има море. Без добре припреме за писање писменог задатка на неку тему ученик неће моћи квалитетно да одговори захтевима који су пред њим. Тема о којој ученик пише требало би да му буде позната и да се надовезује на претходно стечена знања и искуства. У процесу припреме за израду писменог задатка ученик/ца би требало да дође до што више података, а ако има недоумица да их уз помоћ наставника или неких извора знања реши.

⁵³ Рад ученице Ј. З. (ОШ „Свети Сава“, Косовска Митровица).

Пример (4)

МОЈА ПОРОДИЦА И ЈА

„У мојој породици нас је троје мама, тата и ја. Мој тата је отишао у Црну гору у јануару. Мојој мами и мени је било тешко без њега јер је тамо био десет месеци. Али је дошао кући двадесет шестог новембра. Моја породица се јако пуно селила а сад живимо у нашој кући са три собе. Моја баба нам помаже када смо у тешким условима. Ми имамо и кучиће који су се тек породили. Мој тата се зове Небојша а мама Каролина. Ја ћу изменити презиме у Шехериновић јер мој тата жели. У фебруару добијам новог пса. Моја тетка се удаје па ћемо ићи на венчање. Ето то је моја породица. Мој тата је играо фудбал као мали и стално говори да сам на њега зато што и ја играм фудбал. Ето то је моја породица.“⁵⁴

Овај писмени задатак је написан у једном одељку тако да у њему није заступљена формална структура од три пасуса (увод, разрада, закључак). Очигледно је да рад нема одговарајући увод и да почиње разрадом. Закључка, такође, нема. Реченицу која се два пута понавља при крају рада *„Ето то је моја породица“* ученик препознаје као крај свог писања и задатка, па је можда сматра и закључком (констатација да је завршио задатак и може да одахне). Разрада је написана без неког утврђеног плана и реда, са одсуством међуреченичног јединства.

У композиционој структури писменог задатка на разраду се надовезује закључак. „Главна мисао закључка је главна мисао саме теме, даје се као одговор који је документован читавим развијањем теме у разради“ (Живковић 178, 54). Ученици често греше приликом писања закључка или га чак и изостављају, а то оставља утисак необавештености и недоречености (Томић 2022, 94). У истраживачком корпусу смо наишли на 17 писмених задатака (13,6%) који немају закључак у засебном пасусу. У радовима написаним у једном одељку немогуће је пронаћи границу између композиционих целина и одредити шта је увод, шта разрада, а шта закључак. Некада и засебан одељак који треба да представља закључак нема сва обележја завршног композиционог

⁵⁴ Рад ученика Л. Б. (Петефи бригада“, Кула).

дела. Ученици се обично правдају недостатком времена да заврше писмени састав, то јест да напишу закључак. За радове који су имали написан закључак у засебном одељку утврдили смо да 49% има елементе који тај део текста могу да квалификују као закључак, а 51% радова нема елементе закључка (то је обично једна реченица која представља крај разраде, описивања или приповедања или је констатација која не доноси неки став, емоције, доказе, идеју, поруку.

Пример (4)

АВАНТУРА У КОЈОЈ САМ УЧЕСТВОВАО

„Једно јутро кренуо сам у Врбас са татом. Зато што сам са школом из Врбаса ишао на Тару на три дана.

Пут је био јако забаван причали смо вицeve и играли икс окс. Када смо стигли отишли смо у своје собе и оставили ствари. Док смо слагали ствари звала нас је наставница и рекла да идемо у шетњу кроз шуму. Имали смо супер водича показао нам је разне лековите и јестиве биљке. Видели смо и великог медведа у великом кавезу. Медвед је имао своју пећину украшену и шарену као и цео кавез. После шетње смо отишли мало на ливаду и после у своје собе. Други дан смо ишли на огроман зип лине са нагибом да добијемо брзину током спуштања. Играли смо и амерички фудбал. То је ко обичан фудбал само што су голови већи и лопта. Трећи дан смо ишли на велики базен. Тамо су нас учили како се игра ватерполо и разне друге игре. После пливања смо играли кошарку на новом великом терену.

После кошарке смо отишли у последњу шетњу око кампа и спаковали смо се пре него што је бус стигао.“⁵⁵

У овом примеру видимо да је ученик формално испоштовао композицију састава (три одељка), али трећи одељак не понавља неку важну мисао о теми, не износи важност неког личног става о теми, као ни суштину, те као такав више одговара крају разраде него закључку састава.

⁵⁵ Рад ученика А.Ф. (ОШ „Петeфи бригада“, Кула).

Пример (5)

ВОЛЕЛА БИХ ДА САМ ОВАЈ ЛИК ИЗ БАЈКЕ

„Једног сунчаног јутра пробудила сам се и поред мене се појавио принц из Трнове Ружице.

Протрљала сам очи и схватила да то није сан. Принц је био јако тужан, упитала сам га зашто је тужан и он ми је рекао да му треба помоћ да спаси Трнову Ружицу од оне зле вештице која ју је зачарала да утоне у дубок сан. Одлучила сам да му помогнем и кренем са њим. Његово превозно средство био је чаробни тепих који нас је за трен ока довео до дворца у коме се налазила успавана принцеза. Дворац је изгледао страшно, око њега су били само трнови од руже. У почетку ме је било страх да уђем у њега. Један чобанин нам је рекао да је преопасно, али принц није одустајао. Нисам хтела да га пустим самог унутра, сва уплашена сам кренула. Унутра је био само мрак. На уласку у једну собу налазила се страшна вештица. Принц је ушао у ту собу и победио злу вештицу. Одједном сунце је почело да греје сви успавани људи су се пробудили. Трнови који су се налазили око дворца више их није било. Принц је отишао до собе у којој се принцеза налазила и пољубио је, она се пробудила. Принц ми је захваљујући зато што сам била уз њега.

Одједном зачула сам ролетну и маму у соби она ме је пробудила за школу. Била сам јако тужна што сам се пробудила. Волела бих да будем храбра, мудра и паметна као и принц и да увек верујем у себе.“⁵⁶

Ученица је испоштовала формалну структуру и закључак рада је написан у засебном одељку. Навела је размишљање о себи, пронашла је суштински важне особине по којима се жели поистоветити с ликом из бајке и то јасно назначила као важно и као свој став, иако из разраде нисмо детаљније сазнали како је то принц својом мудрошћу победио злу вештицу.

⁵⁶ Рад ученице Т. П. (ОШ „Свети Сава“, Косовска Митровица).

Пример (6)

ЈУНАК МОГ ДЕТИЊСТВА

„Јунак мог детињства је моја сестра, уствари обе моје сестре. Оне су моје детињство испуниле радошћу, весељем и забавом. Баш зато су и заслужиле ову титулу јунака мог детињства.

Када би ми било досадно оне би се играле са мном, када бих била тужна оне би ме развеселиле. Имам два јунака из детињства први је моја сестра Јелена, а други сестра Милица. Јелена има кратку косу, златне боје, ситне браон очи и танке руке док Милица има дебље и јаче руке, црну густу косу и такође браон, ситне очи. Оне моје детињство испуњавају константно, забављају ме и помажу ми, понекад умеју да се наљуте на мене, али ми брзо опросте. Понекад та два јунака умеју између себе да се посвађају, али их то брзо прође на то гледам као на неку свађу око тога ко је бољи јунак (мог детињства). Када бих морала да бирам између њих две небих могла одабрати бољег јунака, а ни сестру. Оне мој живот употпуњују сваког дана, а надам се да ће тако и остати. Оне иду трећу годину средњих школа и сада их све ређе виђам. Понекад имају толико обавеза да понекад једва стигнем да их видим. Оне су најбољи јунаци мог детињства и надам се да ћу их убудуће чешиће виђати.“⁵⁷

У овом ученичком раду нема одељка у коме је јасно написан и издвојен закључак. У последњим реченицама у раду смо трагали за ставовима и мислима које би могле да одговарају закључку. Ученица понавља констатацију да су те две сестре јунаци њеног детињства, али не наводи стриктно аргументе зашто је то тако. Испред претпоследње реченице у задатку је написана реченица која би по информацијама које носи требало да се налази на почетку разраде.

Сагледавајући све податке добијене истраживањем структурних целина у писменим задацима ученика петог разреда увиђамо потребу за унапређивањем наставе у неколико сегмената: у усаглашавању наставне праксе са препорукама о остваривању програма наставе и учења које се тичу употребе писма у изради

⁵⁷ Рад ученице М. Г. (ОШ „Петефи бригада“, Кула).

писменог задатка, затим, у усаглашавању писања текста заглавља⁵⁸, у обележавању простора у вежбанци у коме ће текст писати ученици и обележавању дела за наставникове напомене, обележавању дела на листу вежбанке од кога ће се писати нови ред. Такође, потребно је на часовима припреме за писмени задатак више пажње посветити разумевању структуралних целина састава од стране ученика и увежбавању писања, као и упућивању ученика на репрезентативне примере.

Шести разред

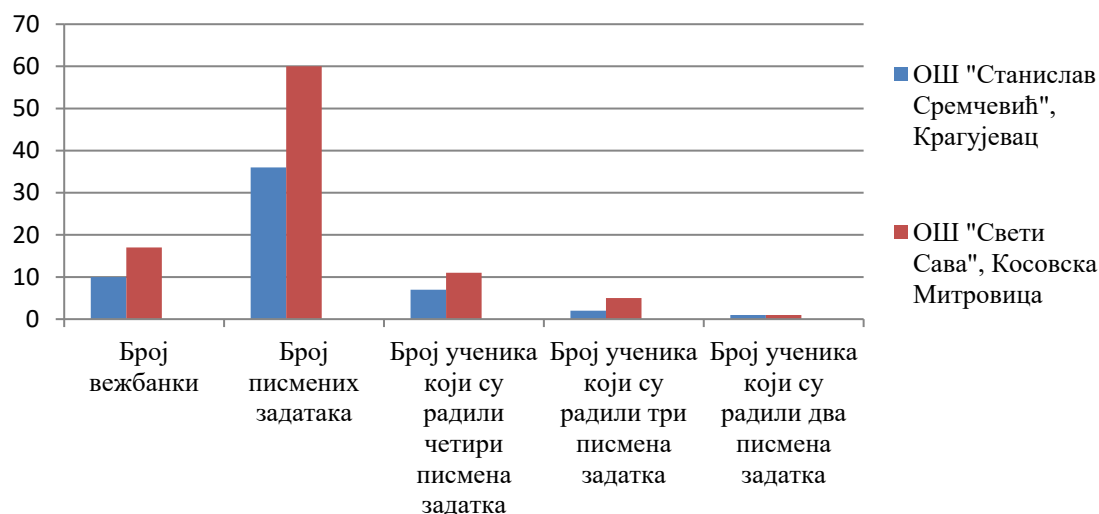
Заступљеност три композицијска дела и њихову организацију по пасусима у писменим задацима ученика **шестог разреда** у два школа у Републици Србији представимо следећим резултатима истраживања.

Радови ученика шестог разреда из ОШ „Станислав Сремчевић“, Крагујевац, распоређени су у десет ученичких вежбанки. Сва четири писмена задатка радило је 7 ученика, три писмена задатка су радила 2 ученика, два писмена задатка је радио 1 ученик. Укупно смо из ове школе истраживали тридесет осам писмених задатака. Исти ученици су радили исправак писмених задатака, и то у овом броју: 4 ученика је радило четири исправка, 3 ученика је радило по три исправка, 2 ученика је радило по два исправка, 1 ученик је радио само један исправак, а један ученик није радио ни један исправак писменог задатка (радио је два писмена задатка). Укупно су написали тридесет побољшаних верзија писмених задатака.

Ученички радови из ОШ „Свети Сава“, Косовска Митровица, су распоређени у седамнаест ученичких вежбанки. Сва четири писмена задатка радило је 11 ученика, три писмена задатка је радило 5 ученика, један писмени задатак је радио 1 ученик. Укупно је из ове школе анализирано шездесет писмених задатака. Исти ученици су радили исправак писмених задатака, и то у овом броју: 7 ученика је радило четири исправка, 8 ученика је радило три исправка, 2 ученика је радило две побољшане верзије писменог задатка. Укупно су написали педесет шест побољшаних верзија писмених задатака.

⁵⁸ Текст у заглављу треба да гласи: *Први школски писмени задатак из Српског језика и књижевности*, са датумом израде задатка на десној страни.

Вежбанке ученика шестог разреда из ОШ „Петефи бригада“, Кула, нисмо имали.

Слика 8. Преглед броја вежбанки, броја писмених задатака и броја рађених писмених задатака по школама у шестом разреду

У свим ученичким радовима прво смо уочили заглавље *Први писмени задатак из српског језика/Први школски писмени задатак из српског језика и Први школски писмени задатак из Српског језика и књижевности/Први писмени задатак из српског језика и књижевности* (на левој или десној страни поред заглавља налази се и датум израде писменог задатка). У ОШ „Станислав Сремчевић“, Крагујевац, сви ученици су имали написано заглавље. У ОШ „Свети Сава“, Косовска Митровица, само један рад није имао написано заглавље. Наведени подаци наводе нас на закључак да ученици шестог разреда пишу заглавље писменог задатка са занемарљивим бројем изузетака. Оно што је привукло нашу пажњу је недоследност ученика у записивању заглавља у складу са упутством које је дао наставник, па тако изостављају поједине речи, не поштују правопис. Датум израде писменог задатка пишу на левој страни папира, а када раде исправак писменог задатка, датум израде пишу на десној страни папира. Писмени задатак се пише на првој слободној левој страници, а његов исправак на првој слободној десној страници у вежбанци. Ученици шестог разреда више греше у поштовању овог правила од ученика петог разреда.

Следећи елемент у структури писменог задатка је наслов. Ученици га пишу одвојено од заглавља (обично два реда). У ОШ „Станислав Сремчевић“, Крагујевац, и ОШ „Свети Сава“, Косовска Митровица, сви ученици имају записан наслов/насловe својих писмених задатака. Дакле, наслов је јасно уочљив у писменим задацима ученика шестог разреда.

У неколико ученичких вежбанки смо уочили записана по два наслова, што нас информише о томе да је наставник дао две теме за писање на писменом задатку, а да је на ученицима био избор о чему ће писати. Требало би ученике јасно упозорити да не пишу све понуђене наслове у својој вежбанци, већ само онај који су изабрали за писање.

После заглавља и наслова следи садржај ученичких радова подељен у одељке или пасусе. Пратећи формалну композициону структуру (увод, разрада и закључак распоређени у одвојеним одељцима/пасусима) дошли смо до података да од 38 ученичких писмених задатака из ОШ „Станислав Сремчевић“, Крагујевац, 26 радова има формално испоштовану поменућу структуру, што је 68,4%, 7 радова или 18,4% има један или два одељка⁵⁹, док више од три одељка има само пет писмених задатака или 13,2%. Формалну структуру (три и више одељака) задовољава 81,6% ученичких радова. Ученици ОШ „Свети Сава“, Косовска Митровица, од 60 задатака у три одељка су написали 42 рада што чини 70%, у два одељка написано је 7 задатака или 11,7%, само 1 рад (1,7%) је написан у форми једног одељка где се не може одредити шта је увод, шта разрада, а шта закључак; осталих 7 задатака (11,7%) је написано у четири, пет или шест одељака. Формалну структуру (три и више одељака у раду) задовољава 85,36% писмених задатака. Сагледавајући податке из обе школе 81,65% писмених задатака задовољава формалну композициону структуру (написани у три и више одељака).

Према добијеним резултатима, формалну структуру писања рада у барем три одељка не задовољава 18,35% ученичких радова, што наставнику оставља обавезу и простор да са тим ученицима и даље ради на остваривању тог исхода који је подразумеван у петом разреду.

⁵⁹ Уочено је, чак, да су у једној вежбанци сва четири писмена задатка писана у само једном одељку.

Пример (1)

БИЛА САМ УСАМЉЕНА

„Усамљеност није лако доживети, али се то све чешиће дешава. Не примећују те због изгледа, оцена или особина, па мораш да се мењаш да би био онакав какав они желе да будеш. Мада то није увек тако.

Нисам баш срећна што се то и мени догодило, али ја ту не могу ништа. Десило се то једне тмурне вечери када сам се враћала из школе. Очекивала сам да чим уђем у стан добијем по милион питања од тате у вези школе, али то није било тако. Изувала сам се нестрпљиво чекајући од тате барем да ме поздрави, али он је само гледао у лаптоп и нервозно куцкао по тастатури. Отишла сам у собу по мало тужна, а по мало збуњена јер нисам знала разлог зашто ме је игнорисао. Одлучила сам да дођем до њега и испричам му све пустиловине које су ми се десиле, али ме он није слушао као да је био у неком другом свету. Полаким, али ипак нервозним корацима дошла сам до моје собе. Мислила сам неко време да се само шали са мном па сам решила да урадим домаћи па да опет покушам да причам са њим. После дужег времена видела сам да и даље седи за тим лаптопом. У том тренутку нисам знала шта да радим. Размишљала сам о њему неко време и у себи постављала разна питања на која нисам имала одговор. Схватила сам да ради нешто за посао, али зар је то толико важније од мене да ме чак није ни поздравио када сам дошла кући. Била сам тужна и љута али и даље доста збуњена. Мада када сам боље размислила разумела сам да њему није лако, јер од толиког посла не може своју рођену ћерку да поздрави. И даље сам мислила да је ипак могао да издвоји барем два-три минута да поприча са мном, али и с друге стране нисам знала шта га мучи, колико он има да ради да се и нервира због тога. То цело вече нисмо причали. Сутрадан сам одлучила да заборавим на то као да се то цело вече није ни догодило, али нисам успевала стално сам размишљала о томе. Одједном добијам поруку од тате где ми је рекао како је имао много да ради и кренуо је да ме испитује сва она питања која је требао синоћ да ме пита. Срећа ме је преплавила, била сам много узбуђена да му одговорим на све. Знала сам да ме он не би игнорисао због изгледа или оцена јер ме он воли каква год да сам.

*Волим што та усамљеност није дуго трајала, што нисам морала да се носим са тим и надам се да се то више никад неће поновити.*⁶⁰

Ученица прецизно и добро вођено приповеда у првом лицу, рад је организован у три одељка, три композиционе целине (увод, разрада и закључак). У уводу наговештава опште место и себе доводи у везу са појмом усамљености; у разради детаљно приповеда о свом доживљају самоће, а у закључку се враћа на уводни појам и проблем усамљености и разлоге који доводе до тога те одређује себе и свој однос са оцем.

Пример (2)

БИЛА САМ УСАМЉЕНА

„Сви се понекад осећамо усамљено и ако имамо доста њих око себе. Бити усамљен не значи да немамо неког поред себе, већ да се не осећамо као део тога део тог друштва.

*Једном сам се и ја осећала усамљено, јер ми је неко веома важан недостајао. Сви су били ту, око мене, али сам се осећала усамљено. Осећала сам се тужно као да ни са ким не могу то да поделим, као да ме нико не разуме. И ако су сви били ту за мене осећала сам се као да ме нико не разуме, ни са ким нисам могла то да поделим. Била сам веома тужна јер сам мислила да ме нико не разуме и да нико није ту за мене и ако су сви били. Шта год да сам радила, причала са неким нисам могла да скренем мисли са тога, али сам схватила да не треба да будем тужна због тога и да се осећам усамљено него да треба да уживам у сваком тренутку са својим другарима док могу.*⁶¹

Ученица је писмени задатак започела два реда испод наслова, са увученим редом. Међутим, тамо где осећамо да почиње разрада, ученица пише од почетка реда реченицу не наглашавајући усвојеним правилима писања да ту почиње нови пасус. Такође, осећамо да је последња реченица у тексту закључак, али није написана као издвојена целина. У овом задатку, дакле, имамо само један одељак,

⁶⁰ Рад ученице Л. Н. (ОШ „Свети Сава“, Косовска Митровица).

⁶¹ Рад ученице А. Л. (ОШ „Свети Сава“, Косовска Митровица).

али у оквиру њега логичким закључивањем и разумевањем написаног уочавамо композиционе целине. Уочљиво је и да је ученица исту мисао понављала више пута у тексту, готово идентично, тако да разрада остаје скучена, недовољно развијена. Очито је да је рад писан без претходно сачињеног плана композиције. Закључак је требало да буде садржајнији, са неким аргументом, поруком. Ученица је показала да је усвојила правописна правила која су обрађивана у петом разреду (писање одричне речце *не* и одричних именичких заменица).

И код ученика шестог разреда уочавамо да у вежбанкама пишу правећи неуједначено растојање од почетка реда – у неким радовима је оно „два прста“, у неким једва приметно, а у једном раду смо запазили да иде чак до пола реда.

Присуство увода, као прве композицијске целине, која се у писменим задацима пише у форми засебног одељка има и функцију да заинтересује читаоца за тему о којој ће се у задатку говорити. Стога ћемо прво навести примере из писмених задатака ученика који испуњавају основне претпоставке прихватљивог увода (посебан одељак у задатку и мотивишућа функција за читање целог рада).

*„Успомене су једино нешто што у животу увек остаје без обзира шта се дешава. Могу бити јаке и добре.“*⁶²

Овако рад започиње ученица на наслов *Успомене су једино благо које не нестаје*. Увод је написан у засебном одељку. У првој реченици се парафразира наслов, а у другој даје занимљива констатација какве могу бити успомене, па очекујемо у даљем тексту појашњење какве су и зашто су успомене *јаке и добре*.

За исти наслов смо пронашли и овај увод у другом писменом задатку:

*„Кроз живот се дешава пуно ствари које се памте и оне могу да буду и добре и лоше. Те добре називају се успомене и оне могу да подсећају обично на неку драгу особу или свакојаки догађај.“*⁶³

⁶² Рад ученице Т. П. (ОШ „Станислав Сремчевић“, Крагујевац).

⁶³ Рад ученика У. Ђ. (ОШ „Станислав Сремчевић“, Крагујевац).

„Љубав је осећање које не може да се опише. Сваки жив човек има потребу да буде вољен. Постоје различите врсте љубави, а свака од њих човека чини срећним и испуњеним.“⁶⁴

Овако је започет рад на тематски наслов *Љубав је сусрет најлепши на свету*. Ученица се боји своје и немоћи других људи да опишу појам који именује осећање љубави и наглашава да сви људи (универзалност) имају потребу за љубављу, потребу да у животу сусрећу појавности овог осећања у различитим релацијама; наглашава да уз ово осећање увек иду и осећања среће и испуњености.

„Од тренутка када дете отвори очи па све док почиње имати своја лична схватања, родитељи требају уложити труд и рад у његово одрастање.“⁶⁵

Ученица је једну доста апстрактну тему овим уводом приближила читаоцима и учинила је опште познатом и разумљивом, усредредила је пажњу на труд и рад родитеља током одрастања детета и опис тих активности очекујемо у разради.

Наишли смо и на писмене задатке чији увод јесте написан у засебном одељку, али нема друга обележја које би требало да има ова композициона целина.

Примери:

„Усамљеност је веома ружан осећај, то је када су људи око тебе, а ти се осећаш као да си сам.“⁶⁶

Увод је написан у једној реченици и једном одељку, али без идеја и мисли које би заинтересовале читаоца и најавиле нешто занимљиво у разради.

„Бела светла црква само је делић лепог места Острог.“⁶⁷

⁶⁴ Рад ученице Л. П. (ОШ „Свети Сава“, Косовска Митровица).

⁶⁵ Рад ученице Х. В. (ОШ „Свети Сава“, Косовска Митровица) на тему *Од деце људи бивају*.

⁶⁶ Рад ученице Ј. Д. (ОШ „Станислав Сремчевић“, Крагујевац) на тему *Био сам усамљен*.

⁶⁷ Рад ученика Н. К. (ОШ „Свети Сава“, Косовска Митровица) на тему *Моје омиљено место у Србији*.

Ова реченица представља засебан одељак на почетку писменог задатка и увод у састав. Не доноси важне и опште информације у вези са задатим насловом. Ученик је направио и материјалну грешку јер се Острог не налази у Србији.

Наишли смо и на рад у коме је увод написан као засебан одељак, али је суштински део разраде, тако да је овај састав, заправо, без увода:

„Била је поносна жена. Имала је девет синова и мужа старог југ Богдана.

Отишли су на Косово у рат девет синова и стари југ Богдан. Она је остала сама. Хтела је да види где су јој синови и муж...“⁶⁸

Бавећи се написаним уводним деловима писмених задатака у целокупном истраживачком корпусу шестог разреда утврдили смо да 26% писмених задатака има само формални увод који не одговара суштинским захтевима које мора да испуни овај део композиције састава.

Сви истраживани радови ученика шестог разреда имају разраду која је различитог обима и квалитета. Имамо примере где су ученици прецизно, детаљно, опширно пришли теми и одговорили на задатак, док у неким радовима ученици нису довољно разрадили захтев из наслова писменог задатка, понављали су исту мисао и исте реченице/речи, остајали су недоречени.

Пример задатка са добром разрадом (наслов *Необичан поклон којем сам се обрадовала*):

„ ...

Сви пријатељи, родбина, познаници даривали су ми разне поклоне, али највише сам волела када сам добијала од бабе и деде. Ту је било свега и свачега почевши од оних ситних играчака као што су коцке, кликери, лутке, па до најсавршенијих достигнућа технике телевизора, сата... Највећа радост је била када сам добила телевизор. Прикључили смо потребне каблове и најзад сели да

⁶⁸ Рад ученика Ј. Д. (ОШ „Станислав Сремчевић“, Крагујевац), на тему *Трагична смрт Мајке Југовића*.

видимо какве све чари може да нам пружи ова справа. На први мах ми се учинило да унутар телевизора постоји неки чаробни свет у којем могу живети сви они који су од Бога добили дар. Они покушавају да нам објаве на леп и јединствен начин све чари света. Такође сам знала да се тај свет појављује када се притисне посебно дугме, да јунаци могу имати више дарова за различите ствари. Била сам јако радознала и желела да postanем члан тог прелепог света, упознам те прекрасне људе. Гледала сам на цртаћу да је за приступ овом свету потребно само да се залетим и снажно скочим. Тако сам и урадила. Међутим, на моје непријатно изненађење снажно сам ударила главом и тада су ми родитељи све објаснили. Наравно, тог дана се сећам јер сам схватила да није потребно ускочити, већ се може стићи до тог жељеног места. Људи који покрећу овај невероватан свет су уствари слични као и ја само што су одрасли и имају дозволу за обављање ових активности.

...⁶⁹

Навешћемо и пример писменог задатка код кога разрада није написана у складу са захтевима наслова и теме:

„ ...

*Успомене су нешто што човека прати до краја живота. Успомене свако има, али све зависи од човека да ли хоће да их памти. Ја имам доста успомена макар била ситница ја ћу је памтити. Људи највише успомена стварају када су још деца и памте их довека наравно ако су те успомене промениле нешто у њиховим животима. Ја волим што имам доста успомена јер и када сам тужан мене те успомене орасположе и поправе ми дан. Успомене људе орасположе када су тужни или се сећају успомене, или се сете неког дела живота када су били окружени пријатељима, забавом, љубављу, срећом и радости. Јер када су се осећали срећно насмејани и пуни љубави. Ја и даље памтим успомене мојим бившим и садашњим другарима јер тада је свима нама било лепо. Ја се по неки пут осетим тужно јер нема сада мојих добрих другара и наших заједничких успомена.*⁷⁰

⁶⁹ Рад ученице С. Н. (ОШ „Свети Сава“, Косовска Митровица).

⁷⁰ Рад ученика Ј. Д. (ОШ „Станислав Сремчевић“, Крагујевац) на тему *Успомене на једно благо које не нестаје*.

Ученик се у једном видно одвојеном одељку разраде вртео у кругу, набрајао и понављао исте мисли и реченице, па можемо да закључимо да није имао разрађен план писања или план композиције свог писменог задатка.

И приликом писања закључка као последњег композиционог дела писменог задатка ученици су имали недоумица, често су и изостављали овај део, а још чешће је он био само формално присутан као трећи одељак, али написани садржаји нису одговарали закључку. Приказани бројкама, резултати истраживања изгледају овако: 37% ученичких радова има закључак написан у засебном пасусу који својим садржајем одговара форми закључка; 57% ученичких радова има закључак написан у засебном одељку који својим садржајем не одговара форми закључка; 6% ученичких радова нема закључак написан у засебном одељку, а и не препознајемо га по садржини у разradi.

Навешћемо неколико примера закључака који испуњавају и формални и стварни услов да буду закључак рада:

Примери:

„На крају сваке приче чека нас поука, и нешто из чега можемо научити многе ствари. Из ове приповетке, јасно је свима да је [...] Аска хтела да нам на најбољи начин објасни да пратимо своје снове у животу, али исто тако и да послушамо савет мудријих и искуснијих.“⁷¹

„Љубав је тако тајанствена, неописива, у неким срцима је бол и патњу изазивала, многа је срца променила, а једноставно названа љубав.“⁷²

„Могла је да избегне смрт, али су увек били важнији други од ње и увек је себе стављала на задње место, што је њу чинило посебном.“⁷³

⁷¹ Рад ученице С. Д. (ОШ „Свети Сава“, Косовска Митровица) на тему *Аска ме је научила*.

⁷² Рад ученице Л. П. (ОШ „Свети Сава“, Косовска Митровица) на тему *Љубав је сусрет најлепши на свету*.

⁷³ Рад ученице Л. Н. (ОШ „Станислав Сремчевић“, Крагујевац) на тему *Трагична смрт Мајке Југовића*.

Примери закључака који испуњавају формални услов (написани у засебном одељку), али нису квалитетни својим садржајем, конфузни су, недоречени, у раскораку с темом, нејасни, без наглашеног става и поруке, су следећи:

„Моје мишљење о самоћи је лоше и схватио сам да је самоћа бар за мене нешто најгоре. И оно што сам запамтио најважније је да кад си усамљен много је лакше преболети са неким.“⁷⁴

„Иако бих могла о М. да причам цео дан хтела сам да га опишем у кратким цртама. За мене је био и остао прва љубав коју ћу памтити до краја живота. Јер како се оно каже: „Љубав је кад се две особе воле.““⁷⁵

„Овај догађај се догодио зато што Давид није хтео да жмури, а Алекса му је рекао да или жмури или се не игра. И после сам већ описала и објаснила догађај. Из овога сам научила да ако се неко посвађа или потуче да не треба да учествујем у томе, јер нису сви исти јер може нешто много горе да ми се деси.“⁷⁶

Обрадом података добијених путем истраживања структурних целина у писменим задацима ученика **шестог** разреда увиђамо потребу за унапређивањем наставе у неколико сегмената: усаглашавање наставне праксе са препорукама о остваривању програма наставе и учења којима се могу увести и теме које захтевају публицистички стил излагања, усаглашавање писања текста заглавља (Први школски писмени задатак из Српског језика и књижевности, са датумом израде задатка на десној страни), обележавање простора у вежбанци у коме ће текст писати ученици и обележавање дела за наставникове напомене, обележавање дела на листу вежбанке од кога ће се писати нови ред. Такође, потребно је на часовима припреме за израду писменог задатка више пажње посветити разумевању структуралних целина састава од стране ученика и увежбавању као и упућивању на репрезентативне примере са посебним освртом на писање закључка у писменом задатку.

⁷⁴ Рад ученика Б. Р. (ОШ „Станислав Сремчевић“, Крагујевац) на тему *Био сам усамљен*.

⁷⁵ Рад ученице М. Ј. (ОШ „Свети Сава“, Косовска Митровица) на тему *Моја прва љубав*.

⁷⁶ Рад ученице Ј. Б. (ОШ „Станислав Сремчевић“, Крагујевац) на тему *Била сам усамљена*.

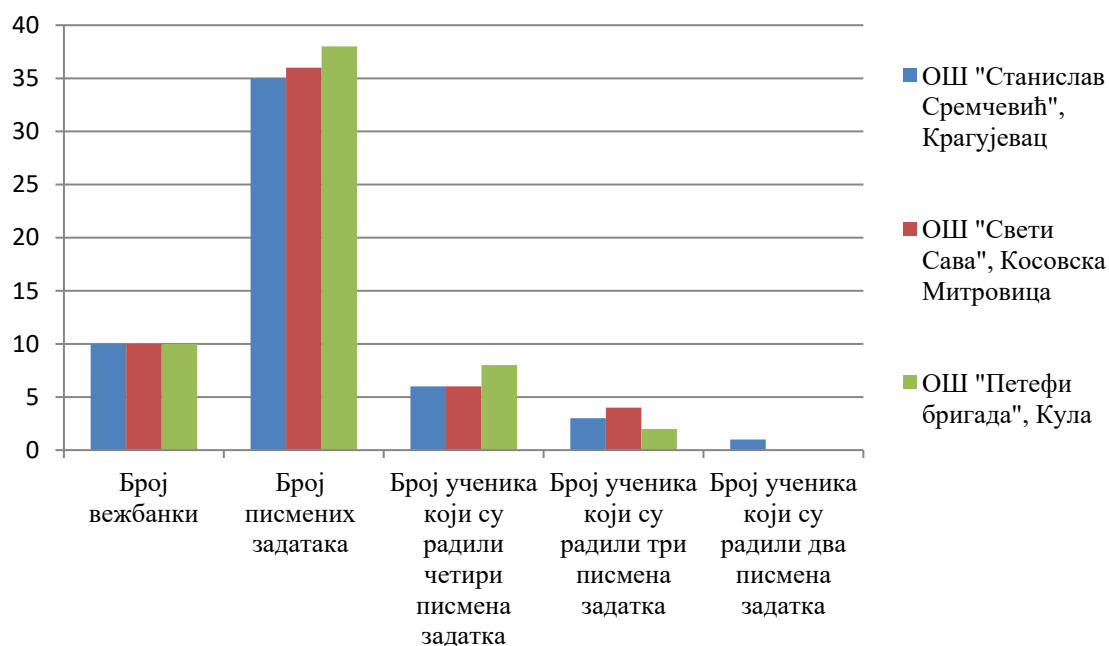
Седми разред

Истраживањем структуре писмених задатака ученика **седмог** разреда (пратили смо заступљеност три композициона дела и њихову организацију по пасусима) дошли смо до сличних резултата као и у претходним разредима.

Ученички радови из ОШ „Станислав Сремчевић“, Крагујевац, распоређени су у десет ученичких вежбанки. Сва четири писмена задатка радило је 6 ученика, три писмена задатка су радила 3 ученика и два писмена задатка је радио 1 ученик. Укупно смо из ове школе анализирали тридесет пет писмених задатака. Исти ученици су радили исправак писмених задатака, и то у овом броју: 5 ученика је радило четири исправка, 3 ученика су радила по три исправка, а 1 ученик је радио један исправак. Укупно су написали тридесет две побољшане верзије својих писмених задатака.

Ученички радови из ОШ „Свети Сава“, Косовска Митровица, су распоређени у десет ученичких вежбанки. Сва четири писмена задатка радило је 6 ученика, три писмена задатка радило је 4 ученика. Укупно смо из ове школе истраживали тридесет шест писмених задатака. Исти ученици су радили исправак писмених задатака, и то у овом броју: 4 ученика је радило четири исправка, 3 ученика је радило три исправка, 1 ученик је радио две побољшане верзије писменог задатка и 1 ученик је радио само један исправак писменог задатка. Укупно су написали тридесет једну побољшану верзију писмених задатака.

Истраживали смо и писмене задатке ученика из ОШ „Петефи бригада“, Кула, распоређене у десет вежбанки. Сва четири писмена задатка радило је 8 ученика, а три писмена задатка радила су два ученика. Пратили смо укупно тридесет осам задатака. Исти ученици су исправак писмених задатака радили у овом броју: 5 ученика је радило исправак сва четири писмена задатка и 5 ученика је радило три исправка. Укупно су написали тридесет пет побољшаних верзија својих писмених задатака.

Слика 9. Преглед броја вежбанки, броја писмених задатака и броја рађених писмених задатака по школама у седмом разреду

Ученици су у вежбанкама писали заглавље на више начина: *Први писмени задатак из српског/Први писмени задатак из српског језика/Први школски писмени задатак из српског језика/Први школски писмени задатак из Српског језика и књижевности/Први писмени задатак из српског језика и књижевности* (на левој или десној страни поред заглавља налази се и датум израде писменог задатка). У ОШ „Станислав Сремчевић“, Крагујевац, сви ученици пишу заглавље.⁷⁷ У ОШ „Свети Сава“, Косовска Митровица, само један рад није имао написано заглавље (стоји јасна напомена наставника да треба написати заглавље). У ОШ „Петефи бригада“, Кула, сви ученици имају написано заглавље писмених задатака. Закључујемо да ученици седмог разреда пишу заглавље писменог задатка. Ученици седмог разреда показују извесну недоследност у писању заглавља у односу на упутство које је дао наставник, па тако изостављају поједине речи. Датум израде писменог задатка већина пише на левој страни листа (тако је погодније због штампе вежбанки), а када раде исправак писменог задатка, датум израде пишу на десној страни листа.

⁷⁷У једном раду смо уочили да је у вежбанци наставник записао заглавље и наслов; реч је о ученику који се образује по ИОП-у.

Према упутству наставника писмени задатак се пише на првој слободној левој страници, а његов исправак на првој слободној десној страници у вежбанци. Ученици седмог разреда спорадично крше ово правило.

Када је у питању наслов писменог задатка, ученици га пишу одвојено од заглавља (обично ред или два ниже). У ОШ „Станислав Сремчевић“, Крагујевац, ОШ „Свети Сава“, Косовска Митровица, и ОШ „Петефи бригада“, Кула, сви ученици имају записан наслов/насловe својих писмених задатака. Можемо да закључимо да је наслов јасно уочљив у писменим задацима ученика седмог разреда у испитиваном узорку.

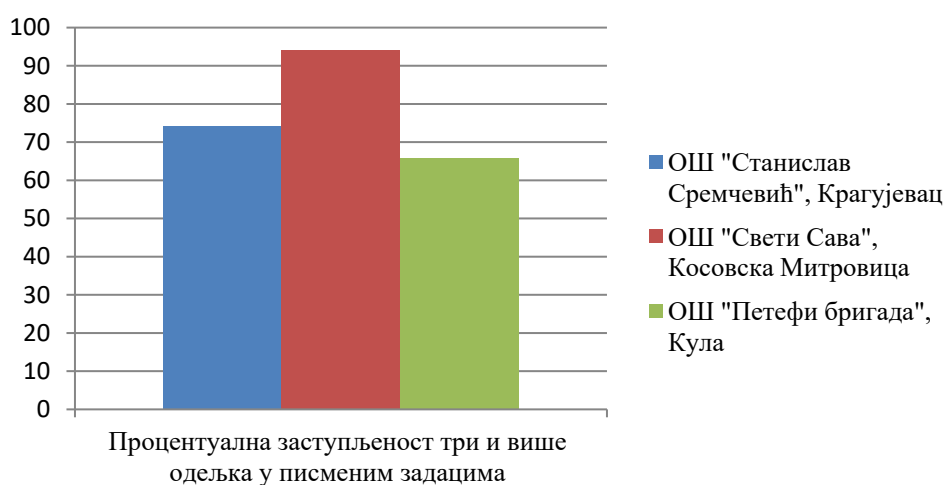
У неколико писмених задатака наишли смо на записана два наслова, што нас информисе о томе да је наставник дао две теме за писање, а да је на ученицима био избор о чему ће писати. Даље смо приметили да ученици један од наслова заокружују, или један наслов прецртавају, или прецртају, па га поново дописују изнад. Требало би ученике јасно упозорити да не пишу све понуђене наслове у својој вежбанци, већ само онај који су изабрали за писање састава. Наслови ће стајати записани на табли све време док час израде писменог задатка траје.

У анализи вежбанки смо пратили формалну структуру писмених задатака – да ли је рад подељен на три или више одељака/пасуса. Дошли смо до закључка да од тридесет пет ученичких писмених задатака из ОШ „Станислав Сремчевић“, Крагујевац, двадесет шест радова има формално испоштовану композициону структуру (три и више одељака), што је 74,29%, у два пасуса је написано четири рада (11,43%), и то две рада немају увод, а две рада немају закључак. У само једном пасусу су написана четири рада (11,43%), од тога две рада у само једној реченици, а два рада су имала само разраду. Уочили смо и један задатак на коме није било написано ништа: нема увода, разраде ни закључка (2,85%).

Ученици ОШ „Свети Сава“, Косовска Митровица, од тридесет шест задатака у три одељка су написали тридесет четири рада, што чини 94%, у два одељка написан је један задатак или 3% (рад има увод и разраду, нема закључак) и у једном одељку је написан један задатак (има само разраду), што је такође 3%.

Ученици ОШ „Петефи бригада“ у Кули су од тридесет осам радова двадесет пет радова (65,78%) написана уз поштовање формалне структуре од три и више одељака, четири рада (10,52%) су написана у једном одељку, девет радова (23,68%) је написано у два одељка, тако што нема границе између увода и разраде, а закључак је јасно одвојен, док у једном раду нема издвојеног закључка.

Збирно, наведени подаци изгледају овако: од 109 ученичких радова 85 или 77,98% задовољава формалну структуру писања рада у три одељка, док тај услов не задовољава 20,02% ученичких писмених задатака.

Слика 10. Процентуална заступљеност три и више одељака у писменим задацима по школама

Пример (1)

РАЗОЧАРАЛА САМ СЕ У ДРУГА/ДРУГАРИЦУ

„Живот је пун разочарења. Некада очекујемо много више, а добијамо мање. Највише боли када нас разочара неко нама близак. Многи људи су ме изнервирани, али највише ме је заболело када ме је разочарала моја другарица.

Она и ја се познајемо још од раног детињства. Заједно смо поделиле и добре и лоше тренутке. Стално смо се дружиле, играле, правиле нешташлуке. Сваки пут када бих је видела потрчала бих да је јако загрлим. Увек смо једна другој помагале. Када је једна од нас две била тужна, друга би је орасположила и заједно би нашле

решење за проблем. Док смо расле и наше другарство је расло и постајало чвршће. Веровала сам јој више него било ком другом, али најчешће нас изневере и разочарају људи којима највише верујемо. Тако је и било.

У једном тренутку наше другарство је почело да пуца, и да се распада у комадиће. Она се променила и све ме је више повређивала. То више није била она девојчица која би за мене урадила све. Почела је да ме лаже, оговара и да шири неистине о мени. Када бих прошла поред ње, погледала би ме заједљиво и само би окренула главу. Нисам разумела зашто је све то радила, зато сам поразговарала са њом и разлог који је она рекла није могао да оправда њено понашање. Она се понаша тако зато што је почела да се дружи са девојцом са којом се нисам баш најбоље слагала. Та девојчица јој је причала да се неће дружити више са њом ако буде наставила да буде тако блиска са мном. Такође јој је причала да нисам довољно добра за њу и да ја њу не заслужујем. Када сам чула разлог разочарала сам се и нисам могла да поверујем да она више верује некоме другом него мени, са којом је провела најлепше тренутке детињства. Разочарала ме је њена лаковерност и жеља да се допадне тој особи па и по цену нашег пријатељства. Од тог тренутка се више нисмо дружиле, све лепе године су пале у воду, једноставно су пропале. Нема више тих дружења до касно у ноћ, и нема више те другарице са којом бих све поделила. И даље ми је жао, то је могло бити велико пријатељство.

И данас када је видим на улици спустим главу и покушавам да заборавим шта је урадила, покушавам да заборавим сву љутњу и бес. Љутња ме је прошла, али разочарење неће никад, јер је најгоре разочарати неког ко ти верује.⁷⁸

Овај рад је написан у четири одељка, од којих трећи није започет увлачењем реда у десну страну. Претпостављамо да је ученица осетила нову слику и започела писање у новом реду, али да је била несигурна може ли писмени задатак да буде написан у више од три одељка (визуелне целине), па је прибегла овом решењу. Уводни део задатка је написан са сврхом да повеже тематску реч из наслова (разочарала сам се/разочарање) са дешавањима из свог живота и тим поступком спуштања са глобалног на лични ниво је, заправо, покушала да заинтересује

⁷⁸ Рад ученице Е. П. (ОШ „Станислав Сремчевић“, Крагујевац).

читаоца. У разради, која је невешто подељена на само два одељка, а било је потребе да буде подељена на пет, износи поступно и хронолошки битне детаље у вези са дешавањима и својим емоцијама и поступцима које описује. Реченице се надовезују једна на другу и читалац лако прати садржај. Закључак није обиман, али носи јасну поруку о међуљудским односима. Овај рад има све елементе композиције. Потребно је ученицу упутити на слободу и потребу писања разраде писменог задатка у више од једног одељка.

Пример (2)

ДРВО УЗ КОЈЕ САМ ОДРАСЛА

„Заштитни знак моје породице и симбол мог детињства је једна стара дуња која нас храбро чува и дели са нама све радости и туге.

Упркос јаким ветровима који су покушавали да је сломе није се предала. Све своје туге поносно је изнела, показала је да је јача од хладних зима и немилосрдних ветрова. Са њом делим све своје тајне, али она није само мој најбољи пријатељ, она је најбољи пријатељ свих птица којима пружа уточиште. Најлепша је у рану јесен када се обуче у своју златну хаљину и замирише нашим крајем. Њене испреплетане гране као да нам пружају загрљај када смо у тешким ситуацијама и када нам је потребан. Наша краљица је најсрећнија када уживамо у њеним укусним плодовима које нам дарује. Њен мирис шири радост и топлину која нас подсећа да никада нисмо сами, да ће наша дуња дуго остати наш верни пријатељ и склониште од лоших дана.

Драга дуњо, поносна сам на тебе и захвална на сваком новом дану који ми својим постојањем улепшаш. Обећавам да ћу још дуго тајне са тобом делити, да ћу те чувати и уживати у твојим укусним плодовима.“⁷⁹

Ученица је рад написала у три пасуса који својим садржајем јасно представљају три композициона елемента: увод, разраду и закључак. Увод је написан у једној реченици и буди пажњу читаоца јер очекујемо опис заштитног знака једне породице и симбола нечијег детињства. Разрада нам не доноси детаље

⁷⁹ Рад ученице А. Б. (ОШ „Петефи бригада“, Кула).

о дуњи коју ученица описује, него нека општа места из доживљаја дрвета од стране девојчице. У овом раду је необична форма закључка који је дат као директно обраћање дуњи као да је живо биће и представља излив захвалности и давање обећања.

У писменим задацима ученика седмог разреда наишли смо на уводне делове задатка који су тако само визуелно представљени (као први засебни одељак), а који суштински немају улогу увода. Навешћемо неколико примера:

Примери:

„На свету има много различитих људи, као на пример лик Фема у делу „Покондирена тиква“.“⁸⁰

Увод је написан у једној реченици која доноси информацију у ком књижевном делу срећемо лик Феме. Осим те информације за коју верујемо да је читаоцима позната, нема назнаке о некој кључној Феминој особини која би могла да се као слична препозна у другим људима и чије би навођење изазвало пажњу и мотивацију за читање разраде која следи. Ученица је у разради дала веран опис Феме и своја размишљања у вези с њеним ликом, што из увода нисмо могли очекивати.

„Анђелија и Јелица су биле јако верне и мудре жене. У песмама покосовског циклуса су описане другачије, али обе су слале сличну слику и поуку.“⁸¹

Ово су уводне реченице у писменом задатку написане у засебном одељку. Прва реченица је својим садржајем пре део разраде јер описује ликове двома кључним карактерним особинама; друга реченица је нејасна и контрадикторна, тако да демотивише и збуњује читаоца.

„Једног раног јесењег јутра зачуле су се сирене у једном сеоцету.“⁸²

⁸⁰ Рад ученице Д. М. (ОШ „Свети Сава“, Косовска Митровица) на тему *Размишљам о људима који су налик Феми*.

⁸¹ Рад ученице Е. А. (ОШ „Станислав Сремчевић“, Крагујевац) на тему *Љубав, част и достојанство Анђелије и Јелице*.

⁸² Рад ученице Ј. Ђ. (ОШ „Станислав Сремчевић“, Крагујевац) на тему *На вековном мегдану*.

Овај увод исказан реченицом са типичним почетком „једног...“ најављује узбудљив догађај. Звучна слика сирена у малом селу буди пажњу читаоца; међутим, она је неспојива са временом у коме се дешава радња књижевног дела у вези са којим је ова тема. Како наслов писменог задатка захтева писани текст о доживљају књижевног дела, овај увод није одговарајући.

Од 26 писмених задатака из ОШ „Станислав Сремчевић“, Крагујевац, који имају потпуну композициону структуру, 17 радова (65,4%) има функционалан увод. У ОШ „Свети Сава“, Косовска Митровица, од 34 рада са потпуном формалном композиционом структуром 23 рада (67,6%) имају све елементе увода. У школи „Петефи бригада“, Кула, од 25 радова са заступљеном формалном композиционом структуром, 20 радова или 88% има адекватан увод. Дакле, од укупно 85 радова са формално заступљеним свим елементима композиције, 60 радова или 70,5% има увод који по садржају одговара захтевима овог дела композиције.

Овај податак указује на то да и ученици који испоштују писање писменог задатка по задатој форми три одељка (увод, разрада и закључак) не успевају увек да одговоре постављеним захтевима у погледу садржаја увода, па он постаје само визуелно издвојена целина која није у функцији оног што је његов смисао. Ни у једној вежбаници нисмо уочили коментаре наставника који се односе на побољшање садржаја увода. Подаци указују на то да се на часовима припреме за писмени задатак неизоставно мора обратити пажња на увежбавање писања увода.

Ученички радови које смо истраживали (осим једног задатка где није било никаквог садржаја) имају разраде чији се обим и квалитет знатно разликују. У неким радовима захтев теме из наслова је правилно схваћен и ученик/ученица са разумевањем приступа писању, наводи доказе, примере, описује, приповеда, износи свој став и осећања. Имамо примере где су ученици прецизно, детаљно, опширно пришли теми и одговорили на задатак, док, с друге стране, у неким радовима ученици нису довољно појаснили захтев из наслова писменог задатка, понављали су исту мисао и исте реченице/речи, остајали су недоречени. Такође, у једном броју задатака наилазимо на разраде које су превише опште, са понављањем истих идеја, мисли, речи, поређења.

Навешћемо пример писменог задатка у коме разрада садржи детаљан опис (наслов *Кутак у ком се осећам сигурно*):

„ ...

Беле је фасаде са три велика прозора која гледају на улицу. Улазна врата су од стакла, тако да кроз мутно стакло светлост улази у дугачак ходник. Са леве стране се улази у наш велики дневни боравак. У том делу куће је поприлично живо у току дана. Овде често проводим време са својом породицом. Сестра, мама, тата и ја ту заједно гледамо телевизор, лежимо на угаоној гарнитурџи и шалимо се. Зидови су светло љубичасте боје украшени са пар слика. Када желим да будем сама одлазим у своју собу. Сестра и ја се добро слажемо тако да често проводимо време у њој. То је соба у коју нам долази и друштво. Зидови су свеже окречени у дивно розу боју – два зида, а друга два у опуштајуће зелену. На једном крају собе су два радна стола. Ту ја и моја сестра зарађујемо петице. На другом крају је велико огледало и комода на којој се налазе ситнице за улепшавање. Ту су гумице за косу, дезодоранси, мало шминке, парфема и још свашта нешто. Та соба је засигурно мој омиљени кутак у кући. Одмах иза куће налази се велико двориште. Тик уз кућу је засађено гроржђе које својим крупним листовима прави дебелу хладовину лети, а у јесен својим плодовима замирише простор око куће.

...⁸³

Ученица је у складу са захтевима наслова (теме) описала кутак у коме се осећа сигурно, а то је њена соба у породичној кући. Пратећи ток њеног излагања (писања) као да гледамо филм – улазимо у кућу, пролазимо кроз ходник, дневну собу и улазимо у тај сигуран кутак. У опису ентеријера собе су наведени и детаљи које повезујемо са девојчицама које ту живе. Сазнали смо и какви су породични односи (укућани се често шале и имају заједничке активности, а сестре се добро слажу). Опис екстеријера (гроржђе у дворишту) појачава снагу описа и потврђује сигурност кутка. Излагање је поступно и јасно.

⁸³ Рад ученице Т. С. (ОШ „Петефи бригада“, Кула).

У следећем примеру ученик у разради писменог задатка није одговорио на захтеве наслова и теме (наслов *Част и достојанство Анђелије и Јелице*):

„ ...

Анђелија је из песме „Диоба Јакишића“. Анђелија је једна од тих ликова, у песми се говори о двојици браће Митру и Богдану која су се посвађала, Богдан је био Анђелији муж два брата су се посвађала због наследства, Богдан је рекао Анђелији док он није кући да Анђелија отрује, а она их је помирила.

...“⁸⁴

Ученик познаје садржај књижевног дела о коме пише и помиње у раду нека кључна места. Међутим, излагање тече доста нејасно, не образлаже по чему, због којих поступака је Анђелија часна и достојанствена, док други књижевни лик из наслова – Јелицу (*Смрт војводе Пријезде*) и не спомиње.

Важно је нагласити да је садржај разраде најчешће најважнији део композиције писменог задатка на основу кога наставници оцењују писмени задатак.

Трећи део композиције писменог задатка – закључак је део који је обавезан и носи кључну и јасну поруку целог задатка. Даћемо неколико примера из анализираних задатака.

Примери:

„...“

На мене су оставиле утисак да су часне и достојанствене и знају шта је љубав.“⁸⁵

Ученица је писала задатак о женским ликовима из књижевног дела. У закључку је јасно изнела став да Анђелија и Јелица поседују особине које су

⁸⁴ Рад ученика М. Д. (ОШ „Свети Сава“, Косовска Митровица).

⁸⁵ Рад ученице А. Р. (ОШ „Станислав Сремчевић“, Крагујевац) на тему *Љубав, част и достојанство Анђелије и Јелице*.

претпостављене у наслову. Овај закључак поред формалног обележја има и суштинско значење.

„...“

*Волео бих да моја кућа остане заувек ту, а не да је Албанци спале и покорје.*⁸⁶

Ученик је у разради описао своју породичну кућу, а у емотивно обојеном закључку изнео своју забринутост за њену будућност услед нестабилне политичке ситуације.

„...“

*Тај чин Немачких војника можда се може опростити, али никад се не може заборавити.*⁸⁷

Ово је закључак писменог задатка у коме је ученик писао о историјском догађају – стрељању грађана у Шумарицама током Другог светског рата. Једна реченица носи дубоку филозофску поруку за коју у садржају разраде не проналазимо заједничке тачке. Овакав закључак у коме ученици у облику неке мудре изреке, пословице или крилатице износе свој завршни став у вези са темом је чест у писменим задацима. Он задовољава формални услов када је писан у засебном одељку. У неким примерима се може повезати са претходном разрадом, али у неким задацима остаје неповезан кохезијским значењским везама (као у овом примеру). Тада је његова суштинска улога само делимично испуњена.

У саставу једног ученика наишли смо на духовите закључке у стиху који својом оригиналношћу остају запамћени као порука, али и који су суштински повезани са текстом разраде и врше улогу закључка:

„...“

⁸⁶ Рад ученика Т. Ј. (ОШ „Свети Сава“, Косовска Митровица) на тему *Моја породична кућа*.

⁸⁷ Рад ученика М. Д. (ОШ „Свети Сава“, Косовска Митровица) на тему *(Не) желим да заборавим*.

За овај свет промена нема, док је људи као што је Фема. ⁸⁸

„...“

Сличности и разлике постоје, али важно је да се обојица боја не боје. ⁸⁹

„...“

Чудан је мој свет, успони и падови, туга и срећа се преплићу константно. У мојој глави мрачи и облачи врло често, ударају муње и громови, а онда попут сунчевог зрака који се пробија кроз облаке, појави се његов осмех, ја заборавим на своје бриге и проблеме и схватим како је живот леп. ⁹⁰

У овом закључку видимо да ученица није могла да направи границу између разраде и закључка, па део садржаја коме је место у разради преноси формално у последњи одељак још увек причајући о себи. Закључак је заправо у последњим речима *„живот је леп“*, а разлог за то је *„он и његов осмех“*.

„...“

Оба лика су доказала и да у злу има нечег доброг и то како људи некада треба да цене своје особине. ⁹¹ (наслов *Љубав, част и достојанство Анђелије и Јелице*)

Овај закључак не служи сврси коју има у композицији писменог задатка јер порука која је исказана (да ценимо своје особине иако оне нису наведене) не може да се доведе у везу са садржајем разраде и захтевима наслова теме.

Приликом писања закључка ученици седмог разреда су некад сигурни, креативни, промишљени, видимо да познају народне пословице и доводе их у везу чешће са насловом писменог задатка него са садржајем разраде, али има и

⁸⁸ Рад ученика П. А. (ОШ „Свети Сава“, Косовска Митровица) на тему *Размишљам о људима који су налик Феми*.

⁸⁹ Рад ученика П. А. (ОШ „Свети Сава“, Косовска Митровица) на тему *Лик Кањоша Мацедоновића и Симана*.

⁹⁰ Рад ученице Т. С. (ОШ „Петефи бригада“, Кула) на тему *Мој свет*.

⁹¹ Рад ученице В. Н. (ОШ „Станислав Сремчевић“, Крагујевац) на тему *Љубав, част и достојанство Анђелије и Јелице*.

ситуација када је закључак само формалан чин – „тек да се нешто напише“, без повезаности са претходним текстом, без јасне поруке и личног става.

Ишчитавањем ученичких радова који имају потпуну композициону структуру дошли смо до следећих резултата по школама: од 26 писмених задатака из ОШ „Станислав Сремчевић“, Крагујевац, који имају потпуну композициону структуру, 16 радова (61,5%) има функционалан закључак. У ОШ „Свети Сава“, Косовска Митровица, од 34 рада с потпуном формалном композиционом структуром 26 радова (76,47%) има адекватан закључак. У писменим задацима ученика основне школе „Петефи бригада“, Кула, од 25 радова са заступљеном формалном композиционом структуром, 20 радова или 80% има смислени закључак. Од укупно 85 радова са заступљеним свим елементима композиције, 62 рада или 72,9% има закључак који по свом садржају одговара захтевима овог дела композиције.

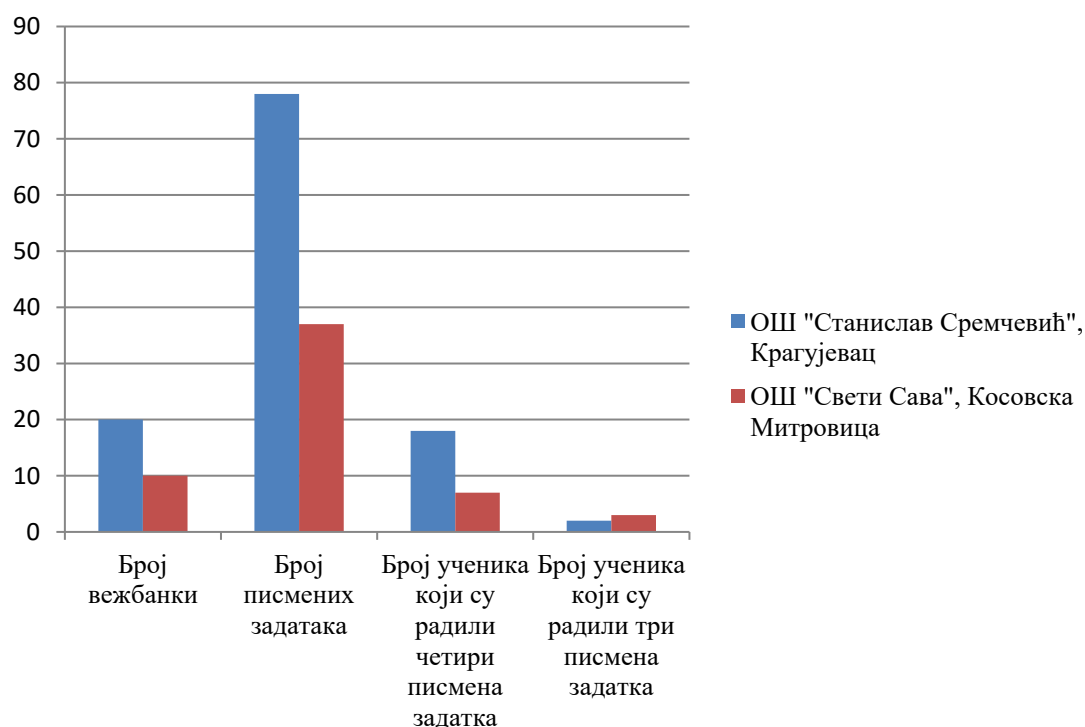
Из истраживања изводимо закључке да и ученици седмог разреда пишу заглавље писменог задатка на различите начине, те је потребно усагласити моделе и инсистирати на томе да се заглавље пише са назначеним називом школског предмета из кога се писмени задатак ради. Већина ученичких радова (78%) задовољава формалну композициону структуру, то јест има увод, разраду и закључак у три одвојена пасуса. Функционални увод који одговара захтевима овог дела композиције налазимо у 70,5% писмених задатака који формално имају све три композиционе целине. Сви анализирани писмени задаци ученика седмог разреда имају разраду различитог квалитета и функционалности. Од укупно 85 радова са формално заступљеним свим елементима композиције 62 рада или 72,9% има закључак који по свом садржају одговара захтевима овог дела композиције. Евидентно је да наставници на часовима припреме за израду писменог задатка, као и на часовима анализе писмених састава, треба да обрате више пажње и посвете време увежбавању писања закључка рада.

Осми разред

И у писменим задацима ученика осмог разреда пратили смо њихову структуру односно заступљеност три композициона дела и њихову организацију по пасусима. Анализирали смо укупно 115 писмених задатака из двеју основних школа у Републици Србији.

Ученички радови из ОШ „Станислав Сремчевић“, Крагујевац, распоређени су у двадесет ученичких вежбанки. Сва четири писмена задатка радило је 18 ученика, три писмена задатка су радила 2 ученика. Укупно смо из ове школе истраживали седамдесет осам писмених задатака. Исти ученици су радили исправак писмених задатака, и то у овом броју: 5 ученика је радило четири исправка, 9 ученика је радило по три исправка, 3 ученика су радила два исправка и 3 ученика су радила један исправак. Написали су укупно педесет шест побољшаних верзија својих писмених задатака. Приметили смо током истраживања да су неке побољшане верзије писмених задатака само започете, а неке половично завршене. Највећи број ученика није радио исправак четвртог писменог задатка. Нисмо уочили коментаре наставника на страницама где је рађен исправак писменог задатка.

Ученички радови из ОШ „Свети Сава“, Косовска Митровица, распоређени су у десет ученичких вежбанки. Сва четири писмена задатка радило је 7 ученика, три писмена задатка радила су 3 ученика. Укупно смо из ове школе истраживали тридесет седам писмених задатака. Исти ученици су радили исправак писмених задатака, и то у овом броју: нико од ученика није радио четири исправка, пет ученика је радило три исправка, 1 ученик је радио две побољшане верзије писменог задатка и 1 ученик није радио исправке писмених задатака. Укупно су написали двадесет једну побољшану верзију писмених састава.

Слика 11. Преглед броја вежбанки, броја писмених задатака и броја рађених писмених задатака по школама у осмом разреду

Ученици осмог разреда у обема школама пишу заглавље и наслов (изузев једног задатка у коме је било изостављено заглавље, а ученик је у другим писменим задацима писао исто, те претпостављамо да је пропуст направио у журби), тако да можемо да закључимо да су ученици у осмом разреду усвојили ове захтеве. Садржај заглавља је различит из вежбанке у вежбанку, од писменог задатка до писменог задатка, тако да смо запазили следеће варијанте: Први писмени задатак из Српског језика/Први писмени задатак из српског језика/Први писмени задатак из српског јез./Први школски писмени задатак из Српског језика/Први школски писмени задатак из српског/Први школски писмени задатак. Ученици су недоследни у тачном навођењу заглавља писменог задатка, под претпоставком да су их наставници записивали на табли. Писање датума израде, такође, није просторно усаглашено, па је у већини вежбанки на левој страни од наслова, а датум израде побољшане верзије у већини задатака на десној страни од наслова, што захтева боље техничко решење вежбанки у којима ученици раде писмени задатак. Пронашли смо и три вежбанке где није испоштовано правило да се писмени задатак пише на првој слободној левој

страни, а исправак на десној, већ је ученик писао „како је стигао“. Ни за писање наслова не постоји јасно правило о удаљености од заглавља и садржаја рада (тај размак иде од једног и два реда, а у шест писмених задатака видели смо да размака између наслова и садржаја нема). У вежбанкама где у изради писменог задатка постоје записана два наслова, приметили смо доследност у заокруживању редног броја наслова за који су се ученици одлучили.

Пратећи формалну структуру писмених задатака и то да ли рад има три одвојена одељка који би требало да представљају увод, разраду и закључак, дошли смо до података да од 78 радова ученика из ОШ „Станислав Сремчевић“, Крагујевац, 71 рад (91,02%) има формално испоштовану композициону структуру (три и више одељака). Од тога, 65 радова је подељено у три одељка, а 6 радова у четири и више⁹². Одсуство графичког обележавања новог пасуса увлачењем реда уочили смо у 7 писмених задатака (8,98%). Од тих 7 радова шест задатака нема јасно одвојен закључак, а један рад нема увод. Један ученик у прва два писмена задатка није испоштовао формалну композицију од три одељка, а у трећем и четвртном јесте. Од 37 писмених задатака ученика ОШ „Свети Сава“, Косовска Митровица, 32 рада (86,5%) су написана у три или више одељака и задовољавају формалну композицијску структуру – 25 радова (67,60%) је подељено у три одељка, а 7 радова у више.⁹³ Од свих истраживаних писмених задатака пет радова (13,5%) нема испоштовану формалну структуру од три одељка (увод, разрада, закључак), и то: два рада су написана као једна целина без јасно назначеног новог реда/одељка, један рад нема закључак и у једном раду смо приметили знак „бесконечно“ као назнаку за почетак новог реда/одељка, којим су обележене две целине, закључка нема. Ако посматрамо све истраживане радове (115 радова), 103 писмена задатка је написано у три и више пасуса (89,6%), а 12 радова није (10,4%). Закључујемо да је висок проценат остварености овог исхода, али да простора за унапређење, ако се непостојање сва три композициона елемента понавља из писменог задатка у писмени задатак код истих ученика, има.

⁹² Четири рада су написана у четири одељка, један шест и један рад у десет одељака.

⁹³ Пет радова је написано у четири одељка, један рад у пет и један рад у седам одељака.

Пример (1)

ЗБОГОМ, МОЈЕ 8/4

Једног првог септембра у мој живот је ушло 24 пријатеља. Како кажу све у животу дође и прође, тако и ових осам година са њима.

Први школски дан сам преплакала из разлога што моји пријатељи из вртића нису били ту. Са већином из одељења се до трећег разреда нисам ни дружила. Искрено, најбитнији су били моји другари из „Зеке“. После неколико екскурзија и зимовања, заволела сам их. Кроз ово основно школовање свађали смо се и мирили, али смо ипак важили за мирну и културну децу. Осам година није уопште кратак период. Заједно смо учили, излазили напоље, сада и на журке и научили смо сви како се дише. Јако ми је смешно око чега смо се свађали раније, али деца ко деца морамо да се посвађамо некад. Доста лепих успомена, а и лоших сам заборавила. Желим да се сећам екскурзија, излета, опера, зимовања и летовања на које смо ишли заједно. Једва чекам средњу због нових познанстава, али исто тако не желим да одем због пријатеља. Емоције које ме вежу за 8/4 су срећа, бес када смо добијали лоше оцене, туга кад год би се неко осећао тужно, волели смо да орасположимо друге, кад год би се неко осећао лоше били смо ту да га подржимо, сматрам да је подршка јако битна поготову за нас у пубертету. Окупљаћемо се сигурно, ко је прави пријатељ биће прави пријатељ и ту за мене и ја за њега и у средњој школи. Искрено да их нисам упознала не би имао ко да ме засмејава неким мало глупим форама, да буде ту када сам тужна, да могу да му се поверим, да ме посаветује или ми укаже на неке грешке које можда правим. На питање да ли волим одељење 8/4 одговорила бих са једним великим да, неке мало мање волим и не дружимо се, али кад гледам 8/4 као неку целину волим своје одељење.

Најбитније у животу је да схватимо вредности пријатеља, да се не понашамо лоше према некоме и да ко је прави пријатељ остаје и касније. Наш расанак ускоро ћемо да прославимо матуrom за све оно лепо што је било. Збогом, моје вољено 8/4!⁹⁴

⁹⁴ Рад ученице Ј. Ћ. (ОШ „Станислав Сремчевић, Крагујевац).

У свом раду ученица се потрудила да испоштује све композицијске елементе: написала је кратак увод у коме првом реченицом најављује значајан догађај у свом животу – долазак великог броја пријатеља који и те како може да заинтересује читаоца. У разradi је наводила своја осећања, размишљања, доносила закључке, искрено поделила са читаоцима догодовштине из школског живота. Закључак носи поруку о важности пријатељства и емотивно опраштање од одељења са којим је била осам година.

Пример (2)

ЗБОГОМ, МОЈЕ 8/4

„Старији воле да кажу да је од колевке па до гроба најлепше ђачко доба, и сложила бих се са тим. Школовање бих могла да поредим и са неком књигом која је подељена на више поглавља.

Прво поглавље би било о основној школи. Наравно, на самом почетку био би први разред. Мали, уплашени и радознали сусрели смо се по први пут са школским клупама које су за нас биле толико велике.. Тада смо упознали учитељицу и тада је почело наше осмогодишње дружење.

Други разред био је већ лакији, сви смо се играли заједно, правили мале глупости којима смо понекад нервирали нашу учитељицу, али и марљиво учили. Наш рад почео је и да се награђује оценама, некада одличним, а некада и мало лошијим.

Одмах после дошао је и трећи разред, а тада су почеле и наше прве свађе. Често смо се свађали због наших измишљених игара и стално се тужакали код учитељице, која је увек имала право решење иако се нама оно није често свиђало.

А онда, и тај четврти разред. И даље смо седели у тим великим клупама, на великим столицама, са којих још увек нашим малим ногама нисмо дохватили под учioniце, али тада последњи пут са нашом драгом учитељицом. Што се више ближио расанак, учитељица нас је више спрема за нови почетак – пети разред. И тако, на крају четвртог отишли смо од наше драге Р., која нам је све четири године била као мајка, и кренули у нешто непознато.

Затим смо постали петаци, а ја сам се осећала као да сам поново први разред. Све је било другачије, ново. Са нама су на четворогодишњи пут образовања кренули наставници и уместо учитељице – разредна. Било је тешко суочити се са новим предметима, али су се наставници трудили да нам то олакшају и увек су били ту за нас.

У шестом разреду дошла нам је нова разредна, али смо је ми заволели врло брзо.

Прошао је шести и дошао је седми део нашег првог поглавља. Ствари се нису много промениле, само смо били мало старији.

Као завршница основне школе и поглавља, долетео је осми разред. Тада смо схватили да се нашем дружењу ближи крај, да више неће бити „неправедних“ оцена, извлачења са тестова, прављења глупости и да се наши путеви разилазе. И сада, иако сам толико желела да одем, не желим да оставим моје 8/4.

Ова књига могла би бити уџбеник историје, јер је пратила све што нам се дешавало до сада, а својим чарима могла би заличити и на бајку, то не знам, али знам да ће основна школа бити урезана у мом срцу као на страницама те књиге.“⁹⁵

Овај писмени задатак је од свих истраживаних имао највише одељака. Ученица је написала занимљив увод користећи једну пословицу и поређење школовања са књигом. За сваки разред је у разradi наменила један пасус, осећајући да су то засебне целине и слике. Рад је завршен закључком који је у вези са уводом јер поново даје слику књиге коју пореди са школовањем и своје искрено признање јаких емоција према школским данима који су иза ње.

Ишчитавањем писмених задатака из обеју школа истраживали смо присутност и функцију увода као дела композиције, те ћемо навести неколико примера. Примери који испуњавају основне претпоставке прихватљивог увода (посебан одељак у задатку и мотивишућа функција за читање целог рада) су следећи:

⁹⁵ Рад ученице М.П. (ОШ „Станислав Сремчевић“, Крагујевац)

Пример (1)

„Живот се мења. Пролази време, протиче као река која не стаје. Често се у животу нађемо на раскрсницама путева. Тренутно се и ја, као моје одељење, налазим на једној. Завршавам своје осмогодишње школовање.“⁹⁶

Пример (2)

„Свакодневно чујемо да је некога задесила несрећа. Оне су просто део човековог живота. Колико год се ми трудили, да све радимо како треба, ништа неће бити сасвим савршено.“⁹⁷

Пример (3)

„Једне вечери, када сам отишао на спавање размишљао сам о Вуку Караџићу и о ономе што нам је наставница тог дана у школи причала о њему. Легавши у кревет и затворивши очи као да сам се исте секунде пробудио у неком скромном селу које ми је било познато од некуд, али нисам знао одакле.“⁹⁸

У истраживачкој грађи смо наишли и на писмене задатке где увод по свом садржају нема суштинску улогу тј. где јесте написан у засебном одељку, али нема друга важна обележја која би требало да има ова композициона целина; Навешћемо неколико примера:

Пример (1)

„Живот ... појам који је тешко дефинисати јер је он за сваку јединку индивидуалан. Уз живот и појам љубави свако може презентовати на свој начин, јер је она нешто посебно за свакога.“⁹⁹

Пример (2)

„Благоје казанџија је био вредан човек. Имао је сина који му је био у рату.“¹⁰⁰

⁹⁶ Рад ученице А. М. (ОШ „Свети Сава“, Косовска Митровица) на тему *У име моје генерације*.

⁹⁷ Рад ученице Т. Б. (ОШ „Свети Сава“, Косовска Митровица) на тему *Несрећа зближава људе*.

⁹⁸ Рад ученика В. Т. (ОШ „Станислав Сремчевић“, Крагујевац) на тему *Упознао сам Вука Караџића*.

⁹⁹ Рад ученице Ј. Ђ. (ОШ „Станислав Сремчевић“, Крагујевац) на тему *Снага родитељске љубави у приповеци „Све ће то народ позлатити“*.

¹⁰⁰ Рад ученика Н. С. (ОШ „Станислав Сремчевић“, Крагујевац) на тему *Трагична судбина Благоја Казанџије и његовог сина*.

Пример (3)

„Веома позната песма Јована Јовановића Змаја јесте „Светли гробови““¹⁰¹

Пример (4)

„Горски вијенац“ је најсложеније дело Петра Петровића Његоша. Настало је 1846. год. а штампано је 1847. Његоша је у то време подсетило на његов положај и Владике Данила.“¹⁰²

Из истраживачке грађе закључујемо да су мање успели уводни делови писмених задатака чији су наслови били у вези са неким књижевним делом или књижевним јунацима. У појединим примерима у уводу се износе информације којима је место у разради (то су детаљи, али не и јако занимљиве чињенице које би пробудиле интересовање). Обично су и стилски нејасно изложени, па више збуњују читаоца, него што га информишу и мотивишу. Неки од увода су недоречени (пример (3)), иза њих остаје запитаност читаоца „па?“. Простора за унапређивање писања уводних делова писменог задатка има и наставници ову вештину код ученика могу развијати и на другим часовима, не само на часовима припреме за израду писменог задатка, путем различитих језичких вежби, па и коришћењем интерактивних дигиталних алата.

Бавећи се написаним уводним деловима писмених задатака у целокупном истраживачком корпусу осмог разреда, утврдили смо да око 20% писмених задатака има само формални увод који не одговара суштинским захтевима које мора да испуни овај део композиције рада. Потребно је, дакле, побољшање у писању садржаја који ће бити занимљивији, подстицајнији за читаоце, у неким случајевима мањег обима или, пак, обимнији него што је написано.

Сви анализирани писмени задаци ученика осмог разреда су имали написану разраду различитог обима и квалитета.

¹⁰¹ Рад ученице М. Ј. (ОШ „Свети Сава“, Косовска Митровица) на тему *Ти гробови нису реке већ колевке новог доба.*

¹⁰² Рад ученице А. М. (ОШ „Станислав Сремчевић“, Крагујевац) на тему *Његош – јунак свог времена.*

Примери задатака

Пример (1) (наслов: *Упознао сам Вука Караџића*)

„ ...

Почео сам да шетам уским путићем и да истражујем околину, али нигде није било никога. Након неког времена угледао сам неког седог човека у даљини како седи на стоници и пише неку књигу. Када сам му пришао и упитао га шта пише, рекао је да пише своју аутобиографију. Тада сам се испред њега и рекао му да ми прочита, зато што ме је јако занимало ко је он. Благо се насмејао и почео да чита. Сећам се да је на почетку причао како је био писар у Првом српском устанку и да је после његовог пада отишао у Беч. Тамо је упознао једног слависту који је имао чудно име, али мислим да се звао Јернеј Копитар. Он му је предложио да почне сакупљати народне умотворине и да их записује у једну књигу на тадашњем словенском језику. Када ми је прочитао ту реченицу, било ми је познато то сакупљање народних умотворина, али и даље нисам знао ко је. Наставио је да чита. После неког времена издао је Српски рјечник који је садржао 26 000 речи. Био је написан на три језика словенском, немачком и латинском. Увео је правило пиши онако како говориш у српски језик. Такође, колико се ја добро сећам, увео је слова: ч, џ, ђ, љ из румунских списа, вратио је слово х и из латинице увео слово ј. Човек је наставио да чита, али услед свега тога зазвонио ми је аларм за школу. Тек када сам протрљао очи схватио сам да је све ово било сан и било ми је жао што се завршио јер сам тог човека могао да слушах вечно.“¹⁰³

Пример (2) (наслов: *Портрет идеалног/-е драгог/-е*)

„ ...

Ја не тражим принца на белом коњу. То је мит из бајке који не постоји. Особа са којом ћу провести вечност мора бити, за почетак, пристojна. Људи који су безобразни нису пожељни у мојој близини. Та особа мора поштовати моје ставове. Ми не морамо имати исто мишљење, наравно, али не желим да ме она убеђује да грешим. Са том особом желим да се осећам сигурно. Сваки пут када

¹⁰³ Рад ученика В. Т. (ОШ „Станислав Сремчевић“, Крагујевац).

грми или се напољу чују чудни звукови, желим да он буде поред мене и учини те сметње занемарљивим. Између нас не мора постојати само романтична веза. Једно другоме бићемо најбољи пријатељи. Шта год да нас мучи може испливати из нас на светло и заједно ћемо решити проблем. Када је неко тужан можемо посетити наша омиљена места, можемо се засмејавати или било шта друго што нас чини срећнима. Ниједна веза не може наставити даље без искрености. Свом партнеру желим да верујем, као и он мени. Желим да он буде пун разумевања јер никоме није лепо када га осуђују.

...¹⁰⁴

У овом задатку ученик је у делу разраде на занимљив начин приступио теми. Изабрао је да о Вуку Карацићу прича из личног угла и кроз самостално осмишљену и вођену причу. Навео је доста важних података и чињеница, тако да читаоци могу да стекну слику о Вуку Карацићу и да пожеле да се и сами упознају с његовим ликом и делом.

Пример (3) (наслов: *Несрећа зближава људе*)

„ ...

Сећам се једног лета. Била сам на распусту са својом породицом. Уживали смо у сунчаном летњем дану заборављајући на све остале проблеме. Кроз главу су ми летеле мисли да је то био још само један, исти, дан у низу. Међутим, ништа није било исто као што изгледа. Моја мама је добила позив у ком су јој јавили да је мој ујак доживео несрећу на послу. Одједном, дан који је био предвиђен за игру претворио се у мрачан и суморан дан, а и радост у стрепњу и бол. Сви су били узнемирени, а ја сам се осећала као да ми се свет управо преокренуо. Нисмо знали шта се дешава. Брат и ја, јер тада смо били само деца. Следећа ствар коју сам знала је било само то да смо се нашли у болници, да будемо подршка. На срећу, сви људи из болнице су били љубазни радећи све што су могли да помогну. Људи које смо сретали, помагали су нам, пружајући поруке пуне наде и љубави. Кроз неколико дана он се сасвим опоравио. Цела породица је била уз њега охрабрујући га да

¹⁰⁴ Рад ученице Ј. С. (ОШ „Станислав Сремчевић“, Крагујевац).

настави даље. Соба у којој смо се сви налазили, тада је већ била пуна ваздухом у ком су се мешали смех и радост због његовог опоравка, али и сузе радоснице и огромна превазиђена бол.

Цела наша породица била је на окупу. Волела бих да је то био неки други разлог и, несрећа нас је зближила и од тада осећам још већу љубав према свима. Драго ми је да је све испало како треба и сви су били срећни.

...¹⁰⁵

Ученица је промишљено приступила овој захтевној теми (тема је захтевна за узраст ученика осмог разреда), образлаже, наводи примере, размишља, потврђује своје ставове. Излагање тече јасно и разумљиво.

Пример (3) (наслов: *Све бијаше на њему и опет – ничега не беше*)

„ ...

Људи који се врате из рата могу остати без неког дела тела, могу оглувети, али држава никада на њих није обраћала довољно пажње. Инвалиди су се после рата веома мучили, некада нису имали ни хлеба да једу. Ако су хтели да преживе и да се прехране, морали су да нешто раде да би добијали барем неки мали, али за њих веома вредан новац. Држава инвалидима уопште није довољно помагала. Барем су могли да им дају неки мали новац. Инвалидима су највећа помоћ у то време били родитељи, они су их пазили и помагали им као да су још увек деца. Такође и неки људи су, када се сложе давали свој допринос инвалидима. Давали су им новац или неке ствари које њима нису потребне а инвалидима доста значе.

...¹⁰⁶

Ученик је у разради остао недоречен, није навео књижевно дело и лик којим је инспирисан овај наслов. Положај инвалида даје у једном неодређеном и нелоцираном простору и времену, те и не наговештава да говори о ратним инвалидима.

¹⁰⁵ Рад ученице Т. Б. (ОШ „Свети Сава“, Косовска Митровица).

¹⁰⁶ Рад ученика В. М. (ОШ „Станислав Сремчевић“, Крагујевац).

Истраживањем смо обухватили и облике закључка као дела композиције у писменим задацима ученика осмог разреда. Навешћемо неколико примера.

Пример (1)

„ ...

*Следећи пут када кренете да осудите неког станите и размислите. Шта не желите себи, не чините ни другоме. Размишљајте разумно колико год можете, ма колико вам је то тешко. Покушајте да саосећате и схватите. На крају сви смо ми људи.*¹⁰⁷

Пример (2)

„ ...

*Након осам година, растанак ће веома тешко пасти, али са једне стране срећна сам што сам кроз тих осам година срела праве и искрене пријатеље на које могу увек да се ослоним. Будућност носи и доноси бројна искуства и сећања, али будућност неће да ми избрише сећање на основну школу, тај први велики корак и место где сам одрасла и стекла праве пријатеље.*¹⁰⁸

Претходна два примера илуструју закључке у којима ученици после разраде у којој су се бавили темом износе свој завршни став и поруку, кратко и јасно.

Пример (3)

„ ...

*Ја волим себе такву каква јесам. У односу на себе, каква сам била некад и сад, више ми се допада каква сам сада.*¹⁰⁹

¹⁰⁷ Рад ученице Ј. Ђ. (ОШ „Станислав Сремчевић“, Крагујевац) на тему *Лако је осудити, а тешко разумети*.

¹⁰⁸ Рад ученице В. Б. (ОШ „Свети Сава“, Косовска Митровица) на тему *Срели смо се након осам година*.

¹⁰⁹ Рад ученице А. Ђ. (ОШ „Станислав Сремчевић“, Крагујевац) на тему *Ја – некад и сад*.

Ученица није нагласила у закључку које то своје особине, понашања или ставове издваја као боље у односу на своју прошлост, тако да је овај закључак остао непотпун.

Пример (4)

„ ...

*Умро је 6. фебруара 1864. у Бечу. Његове кости пренешене су у Београд 1897. и са великим почастима сахрањен у порти Саборне цркве, поред Доситеја Обрадовића.*¹¹⁰

Овај део састава је у писменом задатку одвојен у други и последњи одељак, што упућује на то да би требало да буде закључак. Међутим, садржајно, ово је пре део разраде, тако да је састав остао без последњег композиционог дела.

Када пишу закључак, ученици осмог разреда још увек нису сигурни какву поруку он треба да садржи. Некада је у питању и недостатак времена, па у журби одвоје један одељак и напишу текст који се надовезује на претходно речено. У истраживачкој грађи смо наишли и на већину писмених задатака који имају коректан закључак у односу на задати наслов, написану разраду и узраст ученика.

Ученици осмог разреда, закључујемо, пишу заглавље и наслов. Писмени задатак се у ОШ „Станислав Сремчевић“, Крагујевац, пише писаним словима ћирилице, а исправак писаним словима латинице. У ОШ „Свети Сава“, Косовска Митровица, и писмени задатак и исправак се пишу писаним словима ћирилице. Већина ученика пише писмени задатак у три одељка; анализом смо утврдили да око 20% појединих композиционих елемената својим садржајима не врши улогу која је предвиђена. Ученицима је најтеже да напишу адекватан увод. Простора за унапређивање писања писмених задатака има у сва три композициона дела, нарочито је потребно увежбавање писања увода и закључка.

¹¹⁰ Рад ученице А. Р. (ОШ „Свети Сава“, Косовска Митровица) на тему *Поносни смо што смо имали Вука Караџића*.

Табела 10. Преглед најважнијих резултата истраживања

Разред	Најважнији резултати истраживања
Пети разред	- у 97,6% писмених задатака постоји написано заглавље писменог задатка, - у 98,4% писмених задатака постоји јасно уочљив наслов, - 84,7% писмених задатака ученика петог разреда је написано у три одељка, - 88, 4% ученичких радова има написану разраду у засебном одељку, - у 77,5% писмених задатака ученика петог разреда поштује се задата форма - увод је написан у засебном одељку, - у 53% писмених задатака ученика петог разреда наилазимо на мотивишући и путоказни увод, - у 25,5% писмених задатака ученика петог разреда наилазимо на формални увод који не одговара нужним захтевима тог дела композиције, - у 17,5% писмених задатака ученика петог разреда нисмо уочили написан увод, - 5% ученичких радова у једном пасусу има и увод, и разраду и закључак, - 13,6% писмених задатака ученика петог разреда нема закључак у засебном пасусу, - 49% писмених задатака има елементе који тај део текста могу да квалификују као закључак, а 51% радова нема елементе закључка (то је обично једна реченица која представља крај разраде, описивања или приповедања или је констатација која не доноси неки став, емоције, доказе, идеју, поруку). Препоруке: Наставници би требало континуирано, а посебно на часовима припреме и колективног исправка писменог задатка да ученике упућују у обавезност присуства свих композиционих елемената у писменом задатку са посебним освртом на писање увода.

Шести разред	- Ученици шестог разреда пишу заглавље писменог задатка са занемарљивим бројем изузетака, - ученици су недоследни у записивању заглавља у складу са упутством које је дао наставник (изостављају поједине речи, не поштују правопис), - датум израде писменог задатка ученици пишу на левој страни папира, а датум исправка на десној страни папира, - писмени задатак се пишу на првој слободној левој страници, а исправак на првој слободној десној страници у вежбанци (недоследни су у поштовању ових правила), - ученици шестог разреда у вежбанкама пишу нови ред правећи неуједначено растојање од почетка реда, - 81,65% писмених задатака ученика шестог разреда завовољава формалну композициону структуру (написани у три и више одељака), - 26% писмених задатака ученика шестог разреда има само формални увод, - сви истраживани радови ученика шестог разреда имају разраду која је различитог обима и квалитета, - 37% ученичких радова има закључак написан у засебном одељку који својим садржајем одговара форми закључка, - 57% ученичких радова има закључак написан у засебном одељку који својим садржајем не одговара форми закључка, - 6% ученичких радова нема закључак написан у засебном одељку, а и не препознајемо га по садржини у разради. Препоруке: Усаглашавање наставне праксе са препорукама о остваривању програма наставе и учења којима се могу увести и теме које захтевају публицистички стил излагања, усаглашавање писања текста заглавља (Први школски писмени задатак из Српског језика и књижевности, са датумом израде задатка на десној страни), обележавање простора у вежбанци у коме ће текст писати ученици и обележавање дела за наставникове напомене, обележавање дела на листу вежбанке од кога ће се писати нови ред. На часовима припреме за израду писменог задатка више пажње посветити разумевању структуралних целина састава од стране ученика и увежбавању као и упућивању на репрезентативне примере са посебним освртом на писање закључка у писменом задатку.
--------------	--

Седми разред	- Ученици седмог разреда пишу заглавље писменог задатка, показују извесну недоследност у писању заглавља у односу на упутство које је дао наставник (изостављају поједине речи), - наслов је јасно уочљив у писменим задацима ученика седмог разреда у испитиваном узорку, - 77,98% ученичких радова задовољава формалну структуру писања рада у три одељка, док тај услов не задовољава 22,02% ученичких писмених задатака, - 70,5% ученичких радова има функционални увод који по садржају одговара захтевима овог дела композиције, - форма и квалитет разраде у писменим задацима се креће од прецизног, детаљног, опширног прилаза теми до радова у којима нисудовољно појашњени захтев из наслова писменог задатка, понављања исте мисли и реченице/речии недоречености, - 72,9% ученичких радова има закључак који по свом садржају одговара захтевима овог дела композиције. Препоруке Потребно усагласити моделе писања заглава писменог задатка и инсистирати на томе да се заглавље пише са назначеним називом школског предмета из кога се писмени задатак ради. Потребно је да наставници на часовима припреме за израду писменог задатка и на часовима израде и анализе писмених састава упућују ученике на потребу и значај израде плана композиције, као и да обрате више пажње и посвете време увежбавању писања закључка рада.
Осми разред	- Ученици осмог разреда пишу заглавље и наслов писменог задатка, али су недоследни у тачном навођењу заглавља писменог задатка, - писање датума израде писменог задатка, није просторно усаглашено, - за писање наслова не постоји јасно правило о удаљености од заглавља и садржаја, - у вежбанкама где у изради писменог задатка постоје записана два наслова, приметили смо доследност у заокруживању редног броја наслова за који су се ученици одлучили, - 89,6% истраживаних писмених задатака је написано у три и више пасуса, - 10,4% писмених задатака не задовољава формалну композициону структуру (мање од три одељка), - око 20% појединих композиционих елемената својим садржајима не врши улогу која је предвиђена,

	- сви анализирани писмени задаци ученика осмог разреда имају написану разраду различитог обима и квалитета, - ученицима је најтеже да напишу адекватан увод. Препоруке Простора за унапређивање писања писмених задатака има у сва три композициона дела, нарочито је потребно увежбавање писања увода и закључка.
--	---

Закључујемо да је писање заглавља и наслова писменог задатка од петог разреда, па све до осмог разреда присутно у високом проценту, али да се недоследност у писању наставља из разреда у разред. Формално заступљена композиција од три или више одељка у петом разреду је присутна у 84,7% писмених задатака, да би у шестом разреду опала на 81,65%, у седмом на 77, 68%, док је у осмом најприсутнија са 89,60%. Формални увод налазимо у 25,5% писмених задатака у петом разреду, у шестом 26%, док у седмом тај проценат достиже 29%, а у осмом разреду 20%. Овакве резултате повезујемо са насловима задатих тема: теме из књижевности и са захтевима анализе књижевних ликова, ученицима представљају већи изазов за писање адекватног увода. Адекватан закључак проналазимо у 49% писмених задатака ученика петог разреда, у шестом разреду он износи 37%, у седмом је висок и износи 77,98% и у осмом разреду скоро 80%. Код писања закључка приметна је осцилација у шестом разреду у негативном смеру, па нагли напредак у седмом разреду и највиши његов скор у осмом. Разрада је присутна у свим писменим задацима са великим осцилацијама у функционалности и квалитету.

2.2.3. Кохезивне везе остварене лексичким понављањем тематске речи у писменим задацима ученика

Током креирања различитих врста текстова, ученици користе бројне начине повезивања реченица у надреченично јединство, то јест различите врсте кохезивних и кохерентних веза. „Ако се везани текст дефинише као смисаоно јединство низа (слиједа) реченица, онда се као први задатак у анализи такве сложене јединице поставља истраживање начина уједињења реченица у дискурс као надреченично јединство. Друкчије речено, у таквом приступу основни је интерес истраживача да разјасни начине везе реченица у тексту“ (Ковачевић 2000,

289). Лингвистика текста препознаје различите врсте кохезивних и кохерентних веза, као и специфичности које се јављају у вези са тим везама. Бусман (2006) средства кохезије сврстава у три групе: понављање елемената у тексту, сажимање текста и употреба морфолошких и синтаксичких средстава. Холидеј и Хасан (1976) тврде да кохезија може бити граматичка и лексичка, а кохезивне везе у енглеском језику деле на пет главних врста: референција, супституција, елипса, конјуктивна кохезија (повезивање везницама) и лексичка кохезија. Де Богранде и Дреслер (2010) као средства кохезије наводе рекуренцију, парцијалну рекуренцију, паралелизам, парафразу, замењивачки елемент, елипсу, глаголска времена, глаголски вид и јункције, а као кохезивно средство говорних текстова наводе интонацију.¹¹¹ Рекуренција је непосредно понављање елемената. Под лексичком рекуренцијом подразумева се понављање неких речи или израза. Овај тип кохезивних веза је често заступљен у писаним текстовима и говору.

Лакић (2014) наводи да постоје „двije врсте кохезивних веза – граматичке и лексичке“ (према Cutting 2002, 13). По тој подели граматичке везе су референца (анафора, катафора и егзофора), елипса (изостављање) и супституција (замена). Лексичке везе се остварују понављањем, синонимима, хиперонимима и неким општим речима. Он истиче и значај дискурских маркера у постојању јасних веза између реченица у тексту.

Ученици у својим писменим саставима повезују реченице у јединствену композициону и садржајну целину. У наслову уочена тематска реч се кроз садржај задатка појављује у различитим језичким јединицама које граде језичко јединство. „Од кохезионих „обједињујућих“ елемената што су показатељи веза реченица у тексту најоучљивија је подударност елемената, тј. редупликација неке језичке јединице у двије или више узастопних реченица“ (Ковачевић 2000, 290). Типови веза које остварују језичке јединице су различити. „Кохезија текста постиже се и лексичко-синтактичким елементима: понављањем истих или сличних синтактичких и/или лексичких јединица, структурним паралелизмима, синонимијом, парафразирањем итд.“ (Штркаљ Деспот 2008, 80). У тексту могу да се понављају фонеме, морфеме, лексеме, синтагме и

¹¹¹ Рекуренција је непосредно понављање елемената. Под лексичком рекуренцијом подразумева се понављање неких речи или израза. Овај тип кохезивних веза је често заступљен у писаним текстовима и говору.

реченице. „За текстуалну анализу најбитније је успоставити суоднос према лексичким и синтаксичким понављањима, тј. према реторским фигурама које настају понављањем лексема, синтагми или реченица...“ (Ковачевић 2000, 291).

У анализираним ученичким радовима понављање лексичких јединица у различитим синтаксичким улогама је често, па ћемо испитати заступљеност понављања различитих синтаксичких модела између инкоактивних и интертекстних реченица. У текстовима уопште узев присутни су следећи синтаксички модели који се понављају: „субјекат – објекат, објекат – објекат, предикат–објекат, прилошка одредба – прилошка одредба, прилошка одредба – субјекат, субјекат – субјекат и прилошка одредба – објекат“ (Ребић 1987, 100).

Инкоактивном реченицом почиње текст или неко поглавље у тексту, она је прва у низу и упућује на садржај реченице која после ње следи ако је на почетку текста, а ако се налази на почетку одељка, онда је она и веза са претходним садржајем. Везе инкоактивних са интертекстним (реченице које се налазе у тексту после инкоактивне реченице) и финитивним реченицама (завршним реченицама) чине надреченично јединство текста. „Предметно-логичка структура текста остварује се различитим синтаксичким везама међу реченицама. Реченице у надреченичном јединству могу условљавати једна другу, следећа реченица излази из претходне – ланчани (линеарни) карактер везе и: следећа реченица не излази из претходне него је она варијација на тему садржану у претходној – паралелни карактер везе“ (Ребић 1987, 95). Текстови настали линеарним везама између реченица називају се текстовима линеарне структуре. У текстовима који су линеарно структурирани посебну важност имају инкоактивне реченице (реченице с „отварачком“ функцијом, које често садрже катафоричне елементе попут *овај, тај, следећи, идући* и сл.) и финитивне реченице (реченице са „затварачком“ функцијом, које често садрже анафоричне елементе попут *зато, због тога, из тих разлога, укратко, једном речју, на крају, да закључимо* и сл.) (Silić 1984, 133). У почетним реченицама присутни су специфични конектори, прошла и будућа глаголска времена. „Конектори су јединице или скупине јединица који имају функцију успостављања специфичног граматичког, логичког или било којег другог семантичког односа, или односа који има обиљежја неких од тих односа

истовремено између двију формалних реченица, или пак између двију реченица унутар сложене реченице у тексту“ (Велчић 1987, 22). Ове реченице имају улогу да „отворе“ даље излагање текста, а у њима се налази садржана хипертема или тематска реч.

Присуство тематске речи истраживали смо у инкоактивним реченицама у двадесет писмених задатака ученика петог разреда Основне школе „Станислав Сремчевић“ у Крагујевцу, рађених на тему *Школа какву замишљам и волим* и забележили следеће примере:

Пример (1)

„За нас је наша школа најлепша, а у будућности ће изгледати још лепше.

Волела бих да наша школа ОШ „Станислав Сремчевић“ има ормариће за ствари, да свако одељење има своју учионицу. У учионицама да уведу камере да се гледа ко шта ради. Наша школа се од других школа разликује по томе што има продавницу. Замишљам да у школи направе књижару, да се ученици боље понашају према наставницима. У садашњој школи врата су удубљена, а у будућности да буду украшена и неполомљена, да направе кабинет за географију, да столови у кабинету техничког не буду поломљени. Табле да нам буду добре, да сваки наставник има своје маркере у боји.

Мислим да ће наша школа у будућности изгледати најлепше.“¹¹²

Пример (2)

„Школа коју замишљам била би чаробна за ђаке.

Када бих била директорка неке школе, ђаци не би хтели да иду кући. Направила бих је као играоницу. У школском дворишту бих направила да буде луна-парк и да неки човек дели шећерну вуну за све ђаке. Наставници, учитељи и учитељице не би задавали домаћи и да се учи. У великој сали за физичко бих

¹¹² Рад ученице С. Л.

*ставила један огроман базен. У малој сали бих направила и набавила справе за гимнастику.*¹¹³

Пример (3)

„Сваком детету школа је понекад бар мало досадна зато ћу је ја сада мало изменити. Да ја могу да направим школу била би мало другачија од садашњих школа.

Школско двориште било би пуно траве, цвећа и дрвећа. Постојало би једно мало игралиште за малишане у школи. Школа би споља била жуте боје и имала би беле прозоре. Ова школа имала би ормариће у које би деца могла да убацују своје књиге и још по неке ствари јер сви ми знамо колико су ранчеви тежки. У приземљу би био боравак и први разред. Затим, на првом спрату би били други, трећи и четврти разред. Наравно, био би још један спрат на коме би били петаци, шестаци, седмаци и осмаци. Школа је пространа па би зато било толико разреда на једном спрату. Увела бих то да сваким даном имамо физичко. Сваки школски час трајао би по тридесет минута, када су скраћени, по петнаест минута. Имали бисмо кабинет за биологију, географију, физику, хемију, музичко, техничко и информатику. У кабинету за музичко би били свакакви инструменти. У кабинету за информатику би били најбољи компјутери на којима би сви ученици могли да играју све игрице бесплатно. Такође, табле у учионицама би биле електронске и ученици би уместо свесака имали таблете на којима би писали.

*То би била та моја школа, која би могла бити стварна само у мојим сновима.*¹¹⁴

У наведеним примерима тематска реч *школа* се налази у наслову теме и уочавамо је у свим инкоактивним реченицама (почетна реченица писменог састава) у различитим падежним облицима и синтаксичким функцијама.

Тематска реч уочава се и у интертекстним и финитивним реченицама у наведеним ученичким радовима. У инкоактивним реченицама реч *школа* отвара

¹¹³ Рад ученице Е. В.

¹¹⁴ Рад ученика С. Ч.

тому, из реченица које следе сазнајемо које су то „добре“ и „лоше“ стране школе, шта би ученици променили, шта им се свиђа, а шта не.

Пошто је задата тема подразумевала да ученици примењују дескрипцију и приповедање, износе своје ставове и мишљење, уочавамо да је понављање тематске речи пре свега употребљено у функцији повезивања са темом и насловом, а онда и у сврху убеђивања читаоца у ставове аутора текста. Наилазимо и на примере где ученици оспоравају неке чињенице у вези са појмом *школа* о коме пишу и расправљају. Понављањем тематске речи *школа* из реченице у реченицу аутор текста истиче и свој лични осећај важности овог појма, те је он тема и рема у реченицама које се нижу у надреченично јединство. Овакве везе доприносе смислености и јединству текста и чине текст лакшим за разумевање ономе ко чита. Информације се преносе једним синтаксичким појмом, па другим, те се информацијско оптерећење преноси са реченице на реченицу, а појам који се лексички понавља након прве реченице постаје исходиште за исказивање следеће реченице. Линеарне везе успостављају јако логичко јединство између реченица у тексту и указују на повезаност семантичких значења са различитим синтаксичким члановима.

У наставку ћемо изложити резултате анализе кохезивних веза остварених различитим синтаксичким улогама лексичке јединице која се понавља – тематске речи *школа* у инкоактивној реченици и реченицама које следе. „Синтаксичка улога лексичких јединица које се понављају и помоћу којих је организована веза међу реченицама може бити различита“ (Ребић 1987, 99).

А) Када је понављање (опетовање) остварено по моделу *субјекат – објекат* (субјекат се налази у инкоактивној реченици у ученичком тексту, а објекат у реченици која се надовезује на њу (у реченици која следи) лексичким понављањем. Понављање по овом моделу представља једну од најјачих кохезивних веза. „Јачина оваквих синтаксичких веза је у томе што се све ознаке везане за субјекат претходне и објекат следеће сједињавају и стварају неразложиво семантичко-синтаксичко јединство. Из оваког семантичко-синтаксичког односа ових чланова настаје и специфична комуникативна структура текста“ (Ребић 1987, 101).

Пример (1)

„Сваком детету школа је понекад бар мало досадна. Зато ћу је ја сада мало изменити.

Да ја могу да направим школу била би мало другачија од садашњих школа.“¹¹⁵

У овом примеру између инкоактивне реченице у уводном делу састава и следеће реченице у уводу нема директног лексичког понављања тематске речи *школа*, али се она подразумева (*школа* је та коју ће ученик „мало изменити“). Веза између ових двеју реченица је остварена анафором. Замењивачки елемент – заменица *је/њу* упућује на именицу *школа* која је кореферентни израз. Са почетном реченицом следећег одељка – разраде остварена је кохезивна веза лексичким понављањем тематске речи *школа* по моделу *субјекат – објекат* – (*школа – школу*). У трећој реченици у тексту (прва реченица у разради) још једном је поновљена реч *школа*, сада у облику *школа* (ген. множ.) и у служби атрибута, тако да имамо још један синтаксички модел *објекат – атрибут*.

Б) Када је понављање (опетовање) остварено по моделу *објекат – субјекат* (објекат се налази у инкоактивној реченици у ученичком тексту, а субјекат у реченици која се надовезује на њу (у реченици која следи)), тада у тексту постоји јака кохезивна веза. Објекат у инкоактивној реченици је исходиште за реченицу која следи. „Претходна реченица граматички је потпуна, а логички непотпуна, па се зато њен смисао надопуњава следећом“ (Ребић 1987, 102). Овакве две реченице тек здружене и посматране као целина имају потпуни смисао и логички су заокружене.

Пример (1)

„Свако дете има своје мишљење о школи, тако имам и ја.

Моја школа носи име „Станислав Сремчевић“.“¹¹⁶

¹¹⁵ Рад ученика С. Ч.

¹¹⁶ Рад ученице Ј. Ћ.

У овом примеру између инкоактивне реченице, која је једина у уводном делу састава, и следеће реченице, којом започиње разрада, остварена је кохезивна веза лексичким понављањем тематске речи *школа* по синтаксичком моделу *објекат – субјекат*. Друга реченица значењски заокружује целину с првом јер сазнајемо ближе на основу које конкретне школе ученик доноси своје мишљење о школи као појму/институцији уопште.

Пример (2)

„Да ја одређујем како би уредили моју школу, она би била много боља и лепша.

Наша школа би имала ормариће да не бисмо морали да вучемо све наше књиге него би нам стајале у ормарићима.“¹¹⁷

Између инкоактивне реченице, која је једина у уводном делу састава, и следеће реченице, којом започиње разрада, остварена је кохезивна веза лексичким понављањем тематске речи *школа* по синтаксичком моделу *објекат – субјекат*. Реч *школа* се у инкоактивној реченици налази у саставу зависне реченице која има функцију допуне – објекта („како би уредили моју школу“) и даје одговор на питање шта то говорник „одређује“. У реченици која следи јасно је читаоцу да се радња односи на појам *школа* и наводе се конкретне активности (опремање ормарићима) и појашњење зашто је то корисно ученицима.

Пример (3)

„Свако дете мора похађати основну школу. То једноставно доживљавамо као некаву обавезу, а не као забаву. Међутим, шта би се десило када би стварно постале мало другачије.

Све школе су скоро на исте.“¹¹⁸

Између инкоактивне реченице у уводу писменог састава и инкоактивне реченице следећег одељка – разраде, остварена је кохезивна веза лексичким

¹¹⁷ Рад ученице Н. С.

¹¹⁸ Рад ученика Д. В.

понављањем тематске речи *школа* по синтаксичком моделу *објекат – субјекат*. У првој реченици у уводном делу састава истиче се обавезност похађања школе као установе, а у првој реченици у следећем одељку настоји се да се ближе појасни појам *школа*. Из обавезности похађања произилази и сличност (истоветност) свих установа.

Пример (4)

„Свако дете замишља и машта о школи у какву би волело да иде.

Ја мислим да свака школа треба да има две фискултурне сале у којима би требало да има два коша, два гола и мрежу за одбојку.“¹¹⁹

У овом примеру између инкоактивне реченице, која је једина у уводном делу састава, и следеће реченице, којом почиње разрада, остварена је кохезивна веза лексичким понављањем тематске речи *школа* по синтаксичком моделу *објекат – субјекат*. Прва реченица пружа само део информације – о чему маштају деца, а друга реченица доноси опис школе у коју би свако дете волело да иде – опис баш онакве школе о којој деца маштају.

В) Понављање (опетовање) може бити остварено и по моделу *субјекат – субјекат*. Овај модел понављања лексема је присутан у текстовима, има јаку стилску функцију када се субјекат налази на почетку узастопних реченица. Овим моделом понављања успостављају се и јаке кохезивне везе, с тим да из теме исказане у првој реченици може, а и не мора да проистекне рема у следећој реченици.

Пример (1)

„За нас је наша школа најлепша, а у будућности ће изгледати још лепше.

Волела бих да наша школа ОШ „Станислав Сремчевић“ има ормариће за ствари да свако одељење има своју учионицу.“¹²⁰

¹¹⁹ Рад ученика Н. М.

¹²⁰ Рад ученице Д. Ј.

У овом примеру између инкоактивне реченице, која је једина у уводном делу састава, и следеће реченице, којом почиње разрада, остварена је кохезивна веза лексичким понављањем тематске речи *школа* (садржана у синтагми *наша школа*) по синтаксичком моделу *субјекат – субјекат*. Кохезивна веза остварена између ове две реченице је веома јака. У инкоактивној реченици уочавамо још једно лексичко понављање – придев *лепа* (именски предикат) и прилог *лепше* (прилошка одредба за начин). Реч је о парцијалној рекуренцији јер имамо исти лексички материјал, а две различите врсте речи. Тема прве реченице *наша школа* остаје актуелна и у следећој реченици, с тим што се у зависним реченицама унутар сложене уводе нови појмови *ормарићи* и *учионице*, који преузимају улогу реме и очекујемо да буду тема реченица које следе.

Пример (2)

„Моја школа се зове „Станислав Сремчевић“. Ја идем у њу (школу) већ пет и по година. Мени се она свиђа онаква каква је, али ипак има пар ствари које бих ту променио.

*Ја бих волео да моја школа нема графите и друге неравнине по зиду.*¹²¹

У овом примеру између инкоактивне реченице из уводног дела задатка и инкоактивне реченице којом почиње разрада остварена је кохезивна веза лексичким понављањем тематске речи *школа* по моделу *субјекат – субјекат*. Заправо, видимо да је присутно понављање синтагме *моја школа*. У другој реченици у уводном делу задатка присутно је заменичко понављање јер је именица *школа* замењена заменичким обликом *њу*, док је у трећој реченици уводног дела задатка реч *школа* замењена заменицом *она*.

Пример (3)

„Моја школа је „Станислав Сремчевић“ и она је веома лепа и посебна на свој начин, али наравно, као и свака школа, она има недостатке.

¹²¹ Рад ученика Ф. Д.

Наша школа има добре и лоше ствари и ја је волим онакву каква је, али ипак бих променио нешто код ње.“

У овом примеру између инкоактивне реченице, која је једина у уводном делу састава, и следеће реченице, којом започиње разрада, остварена је кохезивна веза лексичким понављањем тематске речи *школа* по синтаксичком моделу *субјекат – субјекат*. У овим реченицама реч *школа* се појављује у три различите синтагме: *моја школа*, *свака школа* и *наша школа*. Између реченица је остварено јако кохезионо јединство анафорским понављањем синтагми у којима је главна реч *школа*, у синтаксичкој функцији граматичког субјекта.

Пример (4)

„Свака школа има своје врлине и мане. Школа у коју бих ја волео да идем била би више савремена.

Школа би тада била зелене и беле боје.“¹²²

У овом примеру је кохезивна веза између инкоактивне реченице у уводу са другом реченицом која следи у овом одељку и са првом реченицом у пасусу којим почиње разрада остварена лексичким понављањем тематске речи *школа* синтаксичким моделима *субјекат – субјекат*, *субјекат – субјекат*. У првој реченици реч *школа* се налази у саставу синтагме *свака школа*, а у следеће две реченице самостално; занимљиво је да се у свим трима реченицама налази на почетку реченице, што јој даје анафоричну стилску улогу.

Пример (5)

„Школа је место где се стичу нови другари, где учите, радите тестове и тако даље. Али простор у коме проводимо време мора бити чист и уредан.

Моја школа је лепа.“¹²³

У овом примеру је остварена кохезивна веза лексичким понављањем тематске речи *школа* између инкоактивне реченице у уводу и инкоактивне реченице у следећем пасусу – разради синтаксичким моделом *субјекат – субјекат*.

¹²² Рад ученика Н. В.

¹²³ Рад ученика Д. М.

У другој реченици реч *школа* је у саставу синтагме *моја школа*, а у обема реченицама понављање субјекта као синтаксичке јединице, исказаног истом лексемом, дешава се на почетку реченице (анафора), што доприноси стилогености текста. Информације које се износе о појму школа међусобно нису у чврстој значењској вези. У овом примеру видимо да лексичко понављање не мора априори да допринесе и чврстом јединству садржаја и мисли.

Г) Синтаксичка веза може бити остварена и по моделу *субјекат –атрибут*. Овакве везе продубљују значење садржаја и текста. Синтаксичка валентност тематске речи изречене у првој реченици, а која преузима синтаксичку функцију субјекта, до пуног изражаја долази када преузима дескриптивну функцију атрибута.

Пример (1)

„Школа коју замишљам била би чаробна за *ђаке*.

Када бих била директорка неке школе, ђаци не би хтели да иду кући.“¹²⁴

Кохезивна веза, у овом примеру, је остварена између инкоактивне реченице, која је једина у уводном делу састава, и следеће реченице, којом започиње разрада, лексичким понављањем тематске речи *школа* по синтаксичком моделу *субјекат – атрибут*. У ове две реченице поред тематске речи која се понавља имамо и лексичко понављање речи *ђаци* (*ђаке – ђаци*). У првој реченици реч *ђаке* се налази у служби неправог објекта а у другој у служби граматичког субјекта (модел *објекат –субјекат*).

Д) Понављање (опетовање) може бити остварено и по моделу *субјекат – прилошка одредба*. Овај модел понављања продубљује кохезивне везе у тексту и чини их чврстим. Специфичност ове везе је у томе што се лексичко понављање из синтаксичке функције субјекта као главног реченичног члана премешта на предикатску допуну.

Пример (1)

„Школа је место где деца уче, склапају пријатељства и одрастају.

¹²⁴ Рад ученице Е. В.

*Међутим, постоје неки недостаци које бих волео да изменим у школи.*¹²⁵

Лексичким понављањем се остварује кохезивна веза између инкоактивне реченице, која је једина у уводном делу састава, и следеће реченице, којом започиње разрада. Понављања се тематска реч *школа* по синтаксичком моделу *субјекат – прилошка одредба*. У овом примеру је занимљива позиција тематске речи у реченицама: у првој реченици се налази на почетку реченице, а у реченици која следи на крају.

Пример (2)

„Сви ми као деца маштамо о томе како ће наша школа да изгледа, а ја и данас мислим да ће се нешто променити.

*Идем у ОШ (основну школу) „Станислав Сремчевић“, у њој (школи) има много тога да се доради.*¹²⁶

У овом примеру између инкоактивне реченице, која је једина у уводном делу састава, и следеће реченице, којом започиње разрада, остварена је кохезивна веза лексичким понављањем тематске речи *школа* по синтаксичким улогама *субјекат – прилошка одредба*. У првој реченици се тематска реч налази у саставу синтагме *наша школа*, а у реченици која следи у трансверзалној скраћеници ОШ.

Пример (3)

„Моја школа „Станислав Сремчевић“ је једна од најбољих школа у Крагујевцу, али као и у осталим школама, свако дете би понешто променило.

*Пошто у школи проводим већи део дана, она треба да буде прилагођена нашим потребама.*¹²⁷

Између инкоактивне реченице и следеће реченице којом започиње разрада остварена је кохезивна веза лексичким понављањем тематске речи *школа* по моделу *субјекат – прилошка одредба*. Унутар прве реченице три пута се понавља реч *школа* у различитим падежним облицима и синтаксичким значењима: *школа*

¹²⁵ Рад ученика М. В.

¹²⁶ Рад ученице В. С.

¹²⁷ Рад ученице М. С.

(номинатив – субјекат), школа (генитив, атрибут у оквиру именског предиката) и (у) школама (локатив, прилошка одредба за место).

Пример (4)

„Школа је једно чаробно и весело место. У школи познајеш много пријатеља и наставника. У њој (школи) учиш много тога.

Моја школа је савршена и не бих ништа мењао у њој. Моја школа има много лепих ствари, а и много мана. Ја лично бих у своју школу убацио нове табле за учење и нове столове и столице.“¹²⁸

У овом примеру имамо кохезивне везе остварене између инкоактивне реченице у уводу са следећом реченицом у истом одељку и са три реченице које следе у разрази лексичким понављањем тематске речи *школа*, и то путем следећих синтаксичких модела: *субјекат – прилошка одредба, субјекат-субјекат, субјекат – прилошка одредба*.

Пример (5)

„Волим своју школу. Моја школа као и све на свету има и мане и врлине.

У овој школи сам већ пет година, али на неке ствари не могу да се навикнем, а то су тоалети.“¹²⁹

У овом примеру кохезивна веза између инкоактивне реченице у уводу писаног састава са другом реченицом у уводу и са инкоактивном реченицом следећег одељка – разраде остварена је лексичким понављањем тематске речи *школа* преко синтаксичких модела *објекат – субјекат* и *субјекат – прилошка одредба*.

Ђ) Понављање (опетовање) може бити остварено и по моделу *објекат – објекат*. „Ако је веза између реченица настала по синтаксичком моделу „објекат-објекат“ (објекат претходне и објекат следеће), онда такав текст има јаку кохезију“ (Ребић 1987, 103).

Пример (1)

¹²⁸ Рад ученика С. П.

¹²⁹ Рад ученице С. Д.

„Као дете и ђак једне школске установе упознала сам школу, неке лоше и неке добре стране.

Када бих ја имала школу, потрудила бих се да лоше ствари нестану.“¹³⁰

У овом примеру између инкоактивне реченице и следеће реченице (и последње) у уводу остварена је кохезивна веза лексичким понављањем тематске речи *школа* у служби правог објекта и речи *школа* у другој реченици која је такође у служби правог објекта. Остварен је синтаксички модел *објекат – објекат*.

Е) Понављање (опетовање) може бити остварено и по моделу *објекат – прилошка одредба*.

Пример (1)

„Кад бих ја била неко ко може да промени школе, ја бих своју школу тотално променила.

У мојој школи нема пуно предмета или ствари које бих променила.“

У овом примеру између инкоактивне реченице, која је једина у уводном делу састава, и следеће реченице, којом започиње разрада (такође инкоактивна реченица), остварена је кохезивна веза лексичким понављањем тематске речи *школа* и синтаксичким функцијама *објекат – прилошка одредба*.

Ж) Поред примера у којима смо доказали постојање кохезивне везе између реченице у уводу и реченице која следи у разради, наишли смо и на пример где те везе нема.

Пример (1)

„Моја школа је лепа, али бих ипак променила неке ствари.

Пре две године прозори су били стари, пуни прашине и кад год дуне ветар, отпадали. Сада су промењени и чисти. Има две сале које бих лепше средила...“¹³¹

У овом примеру није остварена кохезивна веза између инкоактивне реченице у уводу и инкоактивне реченице одељка који следи – разраде лексичким понављањем

¹³⁰ Рад ученице Е. Ж.

¹³¹ Рад ученице М. П.

тематске речи *школа* путем неког синтаксичког модела. Тематска реч *школа* се у овом тексту појављује тек у две претпоследње реченице у разради и у финитивној реченици – у закључку.

„Да могу да одлучујем како би школа изгледала, не бих променила много ствари, јер школа је сама по себи лепа.

Увела бих да деца не морају да носе књиге него да имају сопствене ормаре.“

У овом примеру није остварена кохезивна веза лексичким понављањем тематске речи *школа* између инкоактивне реченице у уводу и инкоактивне реченице у следећем одељку – разради.

З) Понављање по моделу *прилошка одредба – прилошка одредба* (прилошка одредба се налази у инкоактивној реченици у тексту и у реченици која се надовезује на њу (у реченици која следи)) Ребић (1987) наводи као заступљен модел понављања у текстовима. Истражујући наш корпус, у ученичким писменим задацима нисмо наишли на овај модел понављања тематске речи *школа* у инкоактивним реченицама у уводу и разради писмених састава.

И) Лексичко понављање по моделу *прилошка одредба – -субјекат* (прилошка одредба се налази у инкоактивној реченици у уводу, а субјекат у реченици која се надовезује на њу (у реченици која следи)) Ребић (1987) наводи као заступљен модел понављања у текстовима. На овај модел нисмо наишли у ученичким задацима које смо истраживали; тематска реч *школа* се не понавља у инкоактивним реченицама у уводу и разради писменог састава у овим синтаксичким функцијама.

Ј) Лексичко понављање по моделу *прилошка одредба – објекат* (прилошка одредба се налази у инкоактивној реченици у уводу, а објекат у реченици која се надовезује на њу (у реченици која следи)) Ребић (1987) наводи као заступљен модел понављања у текстовима. На овај модел нисмо наишли у ученичким текстовима које смо истраживали; тематска реч *школа* се не понавља у инкоактивним реченицама у уводу и разради писменог састава у овим синтаксичким функцијама.

Од двадесет ученичких писаних састава, само у једном нисмо пронашли понављање тематске речи у инкоактивној реченици у уводу и у инкоактивним реченицама у следећем одељку.

Пример (1)

„Да могу да одлучујем како би школа изгледала, не бих променила много ствари, јер школа је сама по себи лепа.

Увела бих да деца не морају да носе књиге него да имају сопствене ормаре.“¹³²

У овом примеру није остварена кохезивна веза лексичким понављањем тематске речи *школа* у инкоактивној реченици у уводу и у инкоактивној реченици у следећем одељку – разради.

На основу анализираних примера долазимо до закључка да ученици петог разреда основне школе стварају различите врсте текстова, међу њима и писмене саставе на теме са захтевом да нешто или неког опишу, а све у складу са прописаним исходима. Тематска реч је присутна у инкоактивним реченицама у писменим задацима јер то предодређује тип дескриптивног текста и на тај начин ученици праве везу са задатом темом. Тематска реч се налази у наслову задате теме и уочава се у свим инкоактивним реченицама у различитим падежним облицима и синтаксичким функцијама.

У писменим задацима ученика петог разреда писаним на тему описивања/дескрипције присутне су кохезивне везе остварене понављањем истих лексема у различитим синтаксичким јединицама. Остварене кохезивне везе су веома јаке, граде логичко јединство и структуру текста. Појам који се лексички понавља у неким примерима се налази унутар синтагме као главни или зависни члан. Сви елементи повезани овом врстом кохезивних веза граде нераскидиво семантичко-синтаксичко јединство. Битно утичу на комуникативност целокупног текста, унапређују је. Утичу и на то да дубље и јаче доживимо саопштено у тексту,

¹³² Рад ученице М. П.

некад нас могу подстаћи на промишљање и на дужи процес доживљавања изреченог.

Опасност нагомилавања ових кохезивних веза је у губљењу информативности самог текста прибегавањем, можда у неким ситуацијама непотребном, лексичком понављању. У ученичким саставима је сачувана информативност и нисмо наишли на бесмислено лексичко понављање које би урушило саму структуру текста који су створили.

Од осам уочених модела лексичког понављања тематске речи у инкоактивним реченицама у уводу и разради писмених задатака у различитим синтаксичким функцијама, најзаступљенији су модели *субјекат – субјекат* и *субјекат – прилошка одредба*.

2.2.4. Уочавање међусобне повезаности параграфа (конектори и маркери)

Размишљање о задатој теми (наслову) писменог задатка реализује се писањем текста и његовим компоновањем у одељке (параграфе или пасусе). Мисли се у писаном саставу преламају и обликују у целине, а свака нова целина доноси и ново промишљање, нову идеју. Све идеје и све целине би требало смислено повезати у један јединствен текст.. Између реченица у једном параграфу морају да се остваре логичке везе. „За разне логичке везе постоје реченични делови (конектори или повезивачи) који ће једну мисао складно спајати са другом“ (Томић 2022, 108). Сваки параграф би требало да има неки свој увод, разраду и закључак, па је стога недопустиво да параграф чини само једна реченица.

Да би један текст био кохерентан (целовит) употребљавају се неке устаљене речи (изрази) којима се међусобно повезују реченице и параграфи. Савремена лингвистика их именује као *дискурсне ознаке (маркере)*, а неки аутори као *реченичне конекторе или везна средства* (Томић 2022, 116).¹³³ О конекторима и маркерима се не говори у актуелним програмима наставе и учења за други циклус обавезног образовања.

¹³³ О конекторима и маркерима се не говори у актуелним програмима наставе и учења за други циклус обавезног образовања.

Када пишемо, трудимо се да реченице склапамо на тај начин што ће нам на првом месту доћи именице и именички скупови (одреднице појма), а после глаголи и глаголски додаци. У следећем кораку реченице повезујемо у одељке/пасусе/параграфе. Редослед идеја би требало увек да иде од општег ка појединачном. Употребу конектора и маркера у писменим задацима показујемо на примерима ученика шестог разреда.¹³⁴

Примери

ИСПРИЧАЋУ ВАМ НЕШТО ЗАНИМЉИВО

„Та зима је свима показала своје зубе. Ми деца смо се радовали свакој пахуљи, а старијима па баш и није одговарала.

Снега је било у изобиљу, а деčјим радостима никад краја. Грудвали смо се, клизали, санкали, и он [...] од падања и смејали се једни другима. Тог викенда решили смо да породично одемо на Копаоник. Као увек и овог пута смо били неуморни и без промишљања на пад уживали смо на снегу. Скоро и да нисмо имали времена да одемо на ручак. Али од толиких активности и хладног времена се и огладни, па смо брат и ја отишли до оближњег киоска да купимо хамбургер. Топао хамбургер је убрзо стигао и свако свој је зграбио у руку. Продавац нам је добронамерно посаветовао да будемо пажљиви јер је плочник испред киоска много клизав. Ходали смо полако назад ка стази, пазећи на сваки корак, све док се нисмо затрчали, а ја потрчао и у следећем тренутку се, заједно са хамбургером, нашао на земљи. У руци је остала само погачица, а пљескавица је, ни мање ни више, завршила баш на мом челу. Видевши ме онако збуњеног како лежим на земљи док је салата летела око мене, мој брат, а и остали почели су да се смеју, а и ја заједно са њима. Чим смо отишли до родитеља препричали смо им овај догађај, а онда се изнова смејали.

¹³⁴ Увидом у цео корпус дошло се до закључка да разред који ученици похађају нема утицаја на избор и фреквенцију одређених конектора па ће се ове појаве илустровати примерима задатака ученика шестог разреда.

*Увек је лепо да неким својим поступком измамите осмехе околине па макар он био и непријатан за вас. Овај догађај ћу сигурно памтити цео свој живот.“*¹³⁵

Записаћемо овај текст у форми засебних реченица да бисмо могли лакше да пратимо анализу кохезије унутар њега.

1. Та зима је свима показала своје зубе.
2. Ми деца смо се радовали свакој пахуљи, а старијима па баш и није одговарала.
3. Снега је било у изобиљу, а дејим радостима никад краја.
4. Грудвали смо се, клизали, санкали, и он [...]од падања и смејали се једни другима.
5. Тог викенда решили смо да породично одемо на Копаоник.
6. Као увек и овог пута смо били неуморни и без промишљања на пад уживали смо на снегу.
7. Скоро и да нисмо имали времена да одемо на ручак.
8. Али од оноликих активности и хладног времена се и огладни, па смо брат и ја отишли до оближњег киоска да купимо хамбургер.
9. Топао хамбургер је убрзо стигао и свако свој је зграбио у руку.
10. Продавац нам је добронамерно посаветовао да будемо пажљиви јер је плочник испред киоска много клизав.
11. Ходали смо полако назад ка стази, пазећи на сваки корак, све док се нисмо затрчали, а ја потрчао и у следећем тренутку се, заједно са хамбургером, нашао на земљи.
12. У руци је остала само погачица, а плескавица је, ни мање ни више, завршила баш на мом челу.

¹³⁵ Рад ученика Ј. М. (ОШ „Свети Сава“, Косовска Митровица).

13. Видевши ме онако збуњеног како лежим на земљи док је салата летела око мене, мој брат, а и остали су почели да се смеју, а и ја заједно са њима.

14. Чим смо отишли до родитеља препричали смо им овај догађај, а онда се изнова смејали.

15. Увек је лепо да неким својим поступком измамите осмехе околине па макар он био и непријатан за вас. Овај догађај ћу сигурно памтити цео свој живот.

Рад има јасну структуру: увод, разраду и закључак. У овом тексту се употребљавају везнички конектори (везници): **а, и, па, јер** и **али** као везници између независних и зависних реченица у главној сложеној реченици; најфреквентнији је везник **а**, који нема у свим реченицама супротно значење. У другој реченици конектор **та** се односи на претходно споменуто време; **а** – уводи контраст између две идеје; **па** **баш и** – истиче контраст између две идеје; **није** – изазива контраст између две идеје; **али** – изазива контраст између две идеје; **и** – обједињава више активности; **па** – означава неки резултат; **свако** – показује временски период у којем се догађа активност; **а и** – обједињава више активности; **увек** – указује на учесталост или постојаност неке идеје или активности; **па** **макар** – истиче контраст између доброг резултата и непријатног догађаја; **овог** – односи се на конкретан временски период. Укратко, у тексту су присутни различити конектори који помажу да се идеје повежу и организују у различитим реченицама.

Тематска реч из наслова *занимљиво* се не понавља у садржају писменог задатка. Приметили смо присуство лексичких веза преко семантичког значења речи *зима* која се појављује у инкоактивној реченици и која је кључна реч, а у реченицама које следе се појављују речи које асоцирају на зиму: снег, грудвати се, клизати, санкати, Копаоник, хладно време, клизаво, лед. Редослед излагања је логичан. За овај текст писменог задатка, на основу изнетог, можемо тврдити да је кохерентан.

МОЈА ПРВА ЉУБАВ

„Као мала деца били смо несташни, а играли смо се многих игара, имали смо своје пријатеље и добро се проводили, али ту је било и оно најсмешније а то је заљубљивање.

Моја прва љубав тј. моје прво заљубљивање десило се у вртићу. Он је тренутно шести разред и иде у друго одељење. Сад уопште не схватам како је он могао да ми се свиђа. Био је веома добар друг. Има браон очи и косу и доста се удебљао. Најгоре је било што није био баиш редован у вртићу тј. баиш је ретко долазио и много ми је било жао због тога. Зато сваки пут када би дошао ја би седела за његов сто и досађивала му, углавном сам му певала песмице које сам ја измишљала. Иначе, сви у кући су знали да сам била заљубљена па и моја родбина. Када би дошла кући увек би напоменула шта сам ја са њим радила односно шта сам му певала и шта сам му причала. Не волим што ме и дан данас родбина ... за њега. Ево још једна информација која и није тако битна, али име му почиње на слово Д.

*Искрено детињство је најлепши део живота и треба често да се подсећате свог детињства. Мени је детињство управо било најлепше због заљубљивања.*¹³⁶

Записаћемо овај текст у засебним реченицама да бисмо могли лакше да пратимо анализу кохезије унутар њега.

1. Као мала деца били смо несташни, а играли смо се многих игара, имали смо своје пријатеље и добро се проводили, али ту је било и оно најсмешније а то је заљубљивање.

2. Моја прва љубав тј. моје прво заљубљивање десило се у вртићу.

3. Он је тренутно шести разред и иде у друго одељење.

4. Сад уопште не схватам како је он могао да ми се свиђа.

5. Био је веома добар друг.

6. Има браон очи и косу и доста се удебљао.

¹³⁶ Рад ученице Т. М. (ОШ „Свети Сава“, Косовска Митровица).

7. Најгоре је било што није био баш редован у вртићу тј. баш је ретко долазио и много ми је било жао због тога. Зато сваки пут када би дошао ја би седела за његов сто и досађивала му, углавном сам му певала песмице које сам ја измишљала.

8. Иначе, сви у кући су знали да сам била заљубљена па и моја родбина.

9. Када би дошла кући увек би напоменула шта сам ја са њим радила односно шта сам му певала и шта сам му причала.

10. Не волим што ме и дан данас родбина [...] за њега.

11. Ево још једна информација која и није тако битна, али име му почиње на слово Д.

12. Искрено детињство је најлепши део живота и треба често да се подсећате свог детињства.

13. Мени је детињство управо било најлепше због заљубљивања.

Рад има формалну структуру: увод, разраду и закључак. У уводној реченици која је по сасатаву сложена, као ни у уводу нема тематске речи *љубав*. Веза са насловом се постиже последњом реченицом у оквиру сложене реченици у уводу, и то речју *заљубљивање*. У тој реченици реч *заљубљивање* је део именског предиката, а у следећој реченици део субјекатског скупа. Веза између одељака и друге и треће реченице формално не постоји, нема тематске речи која би се поновила у некој варијанти. Можемо само да повежемо логички да је *он* та поменута *прва љубав*. У разради тече опис дечака, не увек усаглашен и повезан, а закључак има бледа обележја која би требало да има: не помиње се тематска реч *љубав*, већ *заљубљивање*, није успостављена веза и нема става у односу на појам *прва љубав*.

У тексту су присутни везници **и**, **а**, **али**, **па** у улози конектора и од њих је најфреквентнији везник **и**. Појаснићемо њихову функцију појединачно: **а** – уводи контраст између идеја; **и** – обједињава идеје; **тј.** – скраћеница за „то јест“, наводи појашњење; **сад** – означава промену става и времена; **зато** – уводи објашњење и резултат; **иначе** – уводи контраст и допуну; **кад** – означава временски период; **за** –

уводи циљ и намеру; **али** – уводи контраст између идеја; **због** – уводи објашњење; **ево** – указује на нову информацију; **искрено** – истиче искреност израза; **мени** – наводи одређени став. Ови конектори помажу да се текст организује у целину тако што ће мисли и идеје бити међусобно повезане. У овом тексту је било још простора за употребу неколико конектора, те стога кохезију у овом ученичком раду можемо проценити као средње јаку.

Ако упоредимо ова два текста, можемо закључити да у оба наилазимо на одређени ниво кохезије различитог степена повезаности и јасноће у структури. У првом тексту се доследније употребљавају лексичке везе и конектори, па нам је текст јаснији за разумевање приликом читања. У другом тексту је нешто слабија повезаност између појединих реченица и пасуса, као и између увода, разраде и закључка. Недостаје понављање кључне тематске речи, а могућности за употребу конектора нису у потпуности искоришћене.

Наставници би требало континуирано да подстичу ученике на употребу конектора у писменим саставима. Разноврсност употребљених конектора доприноси лепоти стила писања и чини га богатијим. Уколико се користе претерано, могу да учине текст претрпаним непотребним речима. Од изузетне важности је да ученици разумеју значење конектора и да их употребљавају логично и смислено те да на тај начин логички повезују идеје и граде јединствену и чврсту структуру текста.

III ПРЕДЛОЗИ ЗА УНАПРЕЂИВАЊЕ НАСТАВНЕ ПРАКСЕ

3.1. Методички приступи настави писменог изражавања

Теоријским и практичним аспектима наставе бави се научна дисциплина методика наставе. Она подразумева дефинисање циљева и задатака предмета, планирање наставног процеса, корелацију с другим предметима, методе и технике којима се реализује настава, дидактичке принципе и облике рада са ученицима, коришћење уџбеника и других наставних средстава. „Методика наставе српског језика и књижевности је интердисциплинарна наука, јер се заснива на методологији науке о језику, науке о књижевности и дидактике као педагошке науке. Она проучава српски језик и књижевност у наставном процесу“ (Маринковић 2000, 9). Без методичких знања настава свих школских предмета, па тиме и предмета Српски језик и књижевност би била упитна. „Методика наставе сваког предмета представља посебну, специјалну дидактику“ (Илић 2006, 19). Имајући у виду да је дидактика педагошка дисциплина која изучава наставни процес, принципе на којима се реализује настава, наставне садржаје, врсте наставе и наставне методе, наставна средства и ресурсе, као и организацију наставе, то закључујемо да је она општија од методике наставе једног школског предмета. Илић је посебно истицао усмереност методике наставе као научне дисциплине на градиво, ученика, наставника, циљ наставе, наставна средства и наставне методе.

Методика наставе Српског језика и књижевности се развијала захваљујући научницима који су се бавили српским језиком. „Међу нашим истакнутим стручњацима за језик и књижевност који су допринели унапређењу наставе језика и књижевности ваља посебно споменути Богдана Поповића, Александра Белића, Антуна Барца, Зденка Шкреба и Драгишу Живковића. Мада су се сви они питањима наставе бавили само у контексту свога ширег стручног и научног деловања, неке њихове идеје о настави језика и књижевности имају трајну вредност и налазе се у самим темељима и наше савремене наставе“ (Илић 2006, 29).

Школски предмет Српски језик и књижевност који се изучава у свих осам разреда обавезног образовања је најсложенији предмет узимајући у обзир три тематске/програмске целине које се изучавају у оквиру њега. „Градиво из језика је

егзактно и потиче из наука о језику, а садржаји из књижевности припадају књижевној уметности коју прате науке о књижевности. Спој ова два подручја чини треће подручје културу изражавања, јер се у њему они функционално испољавају и повезују, што је за ученике веома битно. Подручје културе изражавања развија њихову културу говора и писања“ (Петровачки 2008, 9–10). У методици наставе српског језика и књижевности посебно место заузима део који се односи на методiku наставе језичке културе у области писменог изражавања. „Методика наставе писменог изражавања посебно место даје писменим саставима и њу интересује све оно што се у настави чини како би се ученици оспособили за продукцију састава – теме, врсте, њихове тематске и композиционе специфичности, али и поступци при њиховом вредновању и оцењивању“ (Илић 2006, 58). Према Милији Николићу (1992, 254) настава говорне културе и писмености се обавља на четири подручја, и то: подробно упознавање језика као знаковног система којим се остварује усмено и писано изражавање, савлађивање правописа, обука у примењивању изражајне моћи језика и обучавање ученика да самостално стварају целовите текстове који могу имати употребну вредност у друштвеној пракси. Подучавање ученика писању састава је комплексан и одговоран задатак коме претходе сазнања из области граматике и правописа, као и познавање стилских могућности приликом изражавања на српском језику. „Методички приступ подучавању језичке културе у домену писменог изражавања почива првенствено на чињеници да је писање сложен конгнитивни процес али и друштвене и мотивацијске аспекте писања наставник треба узети у обзир када се планира настава, јер у супротном неће бити у могућности ученике увести у теоријска знања о писмености, организовати ефикасне практичне вежбе и мотивисати ученике“ (Капларевић 2020, 102).

Ученицима би требало да буду јасни и познати сви кораци у креирању текста/писменог састава, сви структурални/композицијски елементи, као и могућности повезивања делова текста у целину. У савременој настави је од превасходне важности процес учења кроз који пролазе ученици, а то за писање састава конкретно значи да је потребно са ученицима на часу проћи кроз све фазе настанка писаног састава, полазећи од прикупљања материјала до његовог распоређивања у плану композиције. „Активности наставника треба да буду

усмерене на упознавање ученика са стратегијама писања, почевши од генерисања идеја и њиховог превођења у писани текст па до захтева да самостално ураде ревизију и евалуацију својих радова, али тако да ученици могу да користе ове стратегије у будућности“ (Капларевић 2020, 106).

Методика израде писмених задатака из школског предмета Српски језик и књижевност претежно се заснива на учењу у школи, али се неке фазе за оспособљавање ученика за адекватно писање пребацују и на самостално учење, истраживање, читалачке навике и креативно писање ван формалних задатака. „Методика израде писмених задатака је фундаментално питање у култури изражавања. Не вреди пуно познавања појединих облика изражавања, уколико се добро не познају фазе у изради састава и сви елементи који улазе у један писани састав“ (Stevanović 1982, 23).

У припреми и изради писменог задатка први корак је избор облика изражавања, за који је одговоран наставник. Облици изражавања се представљају ученицима и увежбавају се у складу са важећим програмом наставе и учења прописаним од стране Министарства просвете, а вежбе су прилагођене узрасту и индивидуалним способностима и склоностима ученика. У другом кораку наставник врши избор теме која треба да буде у складу са обликом изражавања који се захтева на писменом задатку. Затим, наставник са ученицима анализира тему и заједно долазе до битних елемената – садржаја и тежишта теме. Садржај састава одређује тема, прецизније њен наслов, а тежиште одређује опсег у ком ће се кретати писање садржаја у писменом задатку, његов правац и смер, ограничење на неки простор или време. У следећем кораку ученици прикупљају и сређују материјал за писање. Све што се јави као идеја, асоцијација, слика на предложеној тему у наслову, ученици записују у тезама, као кључне речи или у облику мапе ума. Прикупљени материјал, у следећој фази, ученици распоређују у три композиционе целине: увод, разраду и закључак, путем плана композиције. Наставник даје упутства у вези са писањем композиционих целина.

У наставничкој пракси се види потреба за променом парадигме у приступу припреми за израду писмених задатака инсистирањем на изради плана композиције

и увођењем нових врста текстова који могу да буду продукт писменог задатка. У актуелним уџбеницима потребно је обезбедити простор за садржаје који су у вези са техникама израде писменог задатка, репрезентативне примере и различите типове вежбања за ученике. Такође, и научна сазнања из области лингвистике текста би требало да буду заступљена у настави и уџбеницима граматике у области језичке културе и да буду један од елемената за боље разумевање и креирање ученичких текстова.

У циљу побољшања наставне праксе, препоручујемо увођење иновативних наставних метода на часовима припреме за израду писменог задатка: рад на различитим задацима у паровима и групи, креативне задатке са савременим темама, употребу разноврсних дигиталних алата, увођење специјализоване вежбанке за израду писмених задатака и адекватну обуку наставника у овој области.

Припрема за писање и развој ученичких копетенција у овој области почињу много раније него што се ученици сретну са израдом формалног писменог задатка у четвртом рареду основне школе. Већ у узрасту од 3 до 5 година деца почињу да пишу прва слова и речи. У том раном развојном узрасту родитељи могу да подстакну развој ових вештина тако што ће деци учинити лако доступним оловке, бојице и папир; затим, тако што ће са децом разговарати о цртежима, о животном окружењу, заједно са дететом израђивати сликовне словарице. Поласком у први разред основне школе од деце се очекује да ће савладати почетно читање и писање. „Док пише ученик развија моћ запажања, уочава детаље, уме да диференцира битно од мање битног, обогаћује своје представе о реченици (уочава дуже и краће реченице), обогаћује властити лексички фонд, уочава структуру реченице“ (Милатовић 1986, 10). Милатовић скреће пажњу на сам процес писања који пре свега има одређене техничке и хигијенске захтеве, затим па средства за писање, коришћење усправног или косог писма, притискање или повлачење, координацију покрета, целовито писање слова и речи, повезивање слова, и на облик и положај слова (Милатовић, 1986, 158-160).

Мотивација и компетенције ученика у домену писменог изражавања се могу развијати различитим наставним и ваннаставним активностима. Укључивање

ученика у рад школских секција (литерарна, новинарска и лингвистичка), пројектна настава, пројекти и књижевни конкурси могу позитивно да утичу на развој писменог изражавања ученика.

3.1.1. Образац за методичку писану припрему за час припреме за израду писменог задатка у петом разреду

Име и презиме наставника	
Наставни предмет	Српски језик и књижевност
Разред и одељење	Пети разред
Редни број часа	
Датум	
Наставна област	Језичка култура
Наставна тема	
Назив наставне јединице	Припрема за израду писменог задатка
Тип наставног часа	Утврђивање и увежбавање
Циљеви часа	Оспособљавање ученика да правилно користе српски језик у различитим комуникативним ситуацијама, у говору и писању. Неговање љубави према српском језику код ученика. Мотивисање ученика да стварају оригиналне писмене саставе према обрађеним наставним садржајима.
Исходи	Ученик ће на крају часа бити у стању да: препознаје карактеристике дескрипције као облика казивања, - препознаје елементе писања портрета, - користи дескрипцију као начин казивања у писаном саставу.
Кључни појмови	Описивање, портрет, друг/другарица
Међупредметна корелација	Књижевност Информатика и рачунарство
Опште међупредметне компетенције	Компетенције за учење Комуникација
Наставне методе	Монолошка, дијалогска, истраживачка, текстуална
Облици рада	Фронтални, у пару, индивидуални
Наставна средства	Наставни листићи, бели папир А4, свеске

ТОК ЧАСА	
Активности наставника	Активности ученика
УВОДНИ ДЕО ЧАСА 10 минута	
Наставник поздравља ученике и припрема на катедри материјал за прву вежбу. Обраћа се ученицима најављујући циљ часа: „Припремаћемо се за писмени задатак који следи вежбајући дескрипцију као облик изражавања.“ Најављује вежбу за почетак часа коју ученици раде са другарицом/другом из клупе (рад у пару). Наставник сваком пару ученика даје штампани материјал (Прилог 1) на ком су кључни појмови у вези са речима ДЕСКРИПЦИЈА (опис, приказивање, представљање, начин изражавања) и ПОРТРЕТ (веран опис неке личности, слика, физички изглед, карактер). Наставник саопштава задатак: „Потребно је да откријете на који се појам/реч односе излистане речи у колони – решите асоцијације.“ Наставник даје повратну информацију и на тај начин обнавља усвојена знања о дескрипцији као облику изражавања и портретисању као врсти дескриптивног изражавања. Наставник сваком ученику даје стикер са задатком да на њему напише име свог доброг друга или другарице.	Ученици прате шта ради наставник, слушају шта је најављени циљ часа. Ученици читају материјал, договарају се, износе своје идеје у пару. Ученици саопштавају како су урадили вежбу, слушају повратну информацију наставника. Ученици на стикеру пишу име свог доброг друга/другарице.

ГЛАВНИ ДЕО ЧАСА 25 минута	
Активности наставника	Активности ученика
Када су сви ученици записали на стикеру име свог доброг друга/другарице, наставник их уводи у следећи задатак и пише на табли наслов. <i>Мој добар друг/другарица (портрет)</i> Саопштава ученицима да ће сада имати задатак да у писменом саставу опишу свог доброг друга или другарицу. Наставник сваком ученику даје чист папир и <i>Мали подсетник за портретисање речима</i> (Прилог 2). Наставник појашњава следећи корак у раду: „Покушајте да одговорите на питања која су на листићу замишљајући свог друга/другарицу чије сте име записали на стикеру. Одговоре записујте на белом папиру у тезама (једна реч или скуп речи). Ако на нека питања не знате одговор, прескочите их. За овај задатак имате 10 минута.“ Напомена: На листићу је дат шири избор питања које наставник може да модификује према карактеристикама одељења у којем држи час или ако има ученика који се образује по ИОП-у 2 или ИОП-у 3 (диференцирани задаци). Наставник обилази ученике, помаже ако је неком од ученика потребна подршка. Након времена предвиђеног за рад на задатку, наставник позива ученике да узму своје свеске и да на основу сачињеног концепта – датих одговора пишу писмени састав у своју свеску. Наставник пита ученике који одговори могу да им послуже за уводни део писменог састава. Које одговоре ће искористити за писање разраде? Да ли ће разрада имати више одељака или само један?	Ученици слушају најаву задатка, узимају материјал за рад и упознају се са њим. Ученици размишљају, пишу одговоре на питања у облику теза на папиру. Ученици припремају своје свеске. Ученици учествују у дискусији. Ученици у својим свескама пишу писмени састав користећи као план претходно дате одговоре на питања из <i>Подсетника</i>.

ПРИЛОГ 1

Реши асоцијације:

ОПИС	СЛИКА
ПРИКАЗИВАЊЕ	ВЕРАН ОПИС НЕКЕ ЛИЧНОСТИ
ПРЕДСТАВЉАЊЕ	ФИЗИЧКИ ИЗГЛЕД
ОБЛИК ИЗРАЖАВАЊА	КАРАКТЕР

ПРИЛОГ 2

Мали подсетник за портретисање речима

Када желиш да опишеш неку личност, потруди се да то буде искрено и уверљиво.

Одговоре на ова питања повежи у целину и добићеш портрет те личности.

1. Ко је он/она?

Како се зове? Да ли има неки надимак и ако има, зашто га је добио/добила? Колико година има? Где живи? Одакле се познајете?

Мало више о њему/њој...

Шта су његове/њене жеље, чега се плаши? Како се облачи (тренерка, цинс, хаљинице...)? Имате ли неке заједничке тајне? Ко су његови/њени чланови породице? Ко су његови/њени пријатељи? Како изгледа његово/њено окружење/соба? Коју музику слуша (певач, певачица, група)? Које књиге чита? Које игрице игра? На којим друштвеним мрежама има профил?

2. Како он/она физички изгледа?

Шта се посебно истиче у физичком изгледу те личности? Да ли његов/њен изглед утиче на његово/њено понашање и како? Да ли хода не неки специфичан начин

(брзо, тешко, споро, неспретно)? Да ли говори на неки посебан начин? Да ли има неки карактеристичан покрет?

3. Каква је по карактеру та личност?

Које су његове/њене јакe стране? Које су његове/њене слабости? Како реагује када га/је хвале? Како реагује када га/је вређају или грде? Да ли је насилан/насилна? Да ли волиш да се дружиш са њим/њом и због чега? Шта он/она мисли? Шта осећа? Да ли има неке навике?

4. Сећаш ли се неке посебне прилике/ситуације у којој је та личност оставила утисак на тебе (позитиван или негативан)?

3.1.2. Образац за методичку писану припрему за час припреме за израду писменог задатка у шестом разреду

Име и презиме наставника	
Наставни предмет	Српски језик и књижевност
Разред и одељење	Шести разред
Редни број часа	
Датум	
Назив наставне области	Језичка култура
Наставна тема	
Назив наставне јединице	Припрема за израду писменог задатка
Тип наставног часа	Утврђивање и увежбавање
Циљеви часа	Оспособљавање ученике да правилно користе српски језик приликом писменог изражавања. Припрема ученика за креирање самосталних и оригиналних приповедачких садржаја.
Исходи	Ученик ће на крају часа бити у стању да: - препознаје карактеристике приповедања као облика казивања; - препознаје захтеве приликом приповедања о догађају из живота; - користи приповедање као облик казивања у писаном саставу.
Кључни појмови	Приповедање, догађај, несташлук

Међупредметна корелација	Књижевност Информатика и рачунарство
Опште међупредметне компетенције	Компетенције за учење Комуникација
Наставне методе	Монолошка, дијалогска, истраживачка, текстуална
Облици рада	Фронтални, рад у пару, индивидуални
Наставна средства	Наставни листићи, бели папир А4, свеске
ТОК ЧАСА	
Активности наставника	Активности ученика
УВОДНИ ДЕО ЧАСА 10 минута	
Активности наставника	Активности ученика
Наставник почиње с радом и најављује да ће се на овом часу припремати за следећи писмени задатак. Тема ће се односити на приповедање о догађајима из живота. Наставник сваком ученику даје припремљен листић са примером наратива (приповедања) (Прилог 1). Наставник саопштава ученицима задатак: „Пред вама је краћи текст из познатог романа за децу <i>Ја, Алексија</i>. Ваш задатак је да прочитате тај текст и да одговорите на питање: Шта је радила Алексија са својом мамом? Запишите све глаголе из текста.“ Ученици на задатку раде 5 минута. Затим наставник позива ученике да добровољно изнесе како су урадили задатак, па даје повратну информацију ученицима о квалитету урађеног задатка; закључује да је овај текст написан у наративу јер приповеда о догађају и расположењу (шта је радила јунакиња романа, како се осећала).	Ученици прате шта ради наставник, слушају шта је најављени циљ часа. Ученици преузимају материјал и слушају обавештење о задатку. Ученици читају материјал, раде индивидуално на задатку. Ученици саопштавају како су урадили задатак, слушају повратну информацију наставника.
ГЛАВНИ ДЕО ЧАСА 25 минута	
Активности наставника	Активности ученика
Наставник најављује главни део часа и задатак да ће радити припрему за писмени задатак који ће бити на следећем часу. Пише наслов на табли. <i>Један мој несташлук</i> (приповедање о догађају из живота)	Ученици слушају најаву задатка, записују наслов у својим свескама.

Саопштава ученицима да ће сада имати задатак да у писменом саставу испричају један свој несташлук. Позива их да кажу своје прве асоцијације на реч <i>несташлук</i> и записује их у претходно отвореном дигиталном алату https://www.mindmup.com/ Централни појам је реч <i>несташлук</i>, а појмове које ученици саопштавају наставник распоређује у дигиталној мапи ума. Могући изглед мапе дајемо у прилогу, као и упутство за коришћење алата (Прилог 2). Ова активност траје око 5 минута. Наставник пита ученике које би појмове са мапе могли да искористе за увод, које за разраду, а које за закључак. Сваком ученику даје половину белог папира А4 формата са захтевом да та размишљања запишу. Кроз дискусију наставник даје смернице и повратне информације шта би било добро да се искористи у ком композиционом елементу. Наставник обилази ученике, помаже ако је неком од ученика потребна подршка. За овај задатак ученици имају 20 минута.	Ученици учествују у активности казујући своје асоцијације. Ученици распоређују појмове излистане на дигиталној мапи у план израде писменог састава по композиционим елементима. Ученици пишу састав у својим свескама. Ученици размишљају, пишу одговоре на питања на папиру.
ЗАВРШНИ ДЕО ЧАСА 10 минута	
Активности наставника	Активности ученика
Наставник позива ученике да прочитају своје радове. Наставник прати читање, даје повратну информацију у вези са деловима композиције (увод, разрада и закључак) и да ли је присутна нарација као облик казивања.	Ученици појединачно читају радове. Слушају повратну информацију наставника и по потреби записују коментаре и сугестије, питају наставника ако имају недоумице.
НАЧИНИ ПРОВЕРЕ ОСТВАРЕНОСТИ ИСХОДА	
Посматрање свих урађених задатака (у пару и индивидуални) Брзина и квалитет решавања свих вежби и задатака Успешност у уочавању карактеристика нарације Успешност у писању композиције писменог састава и наративног текста	

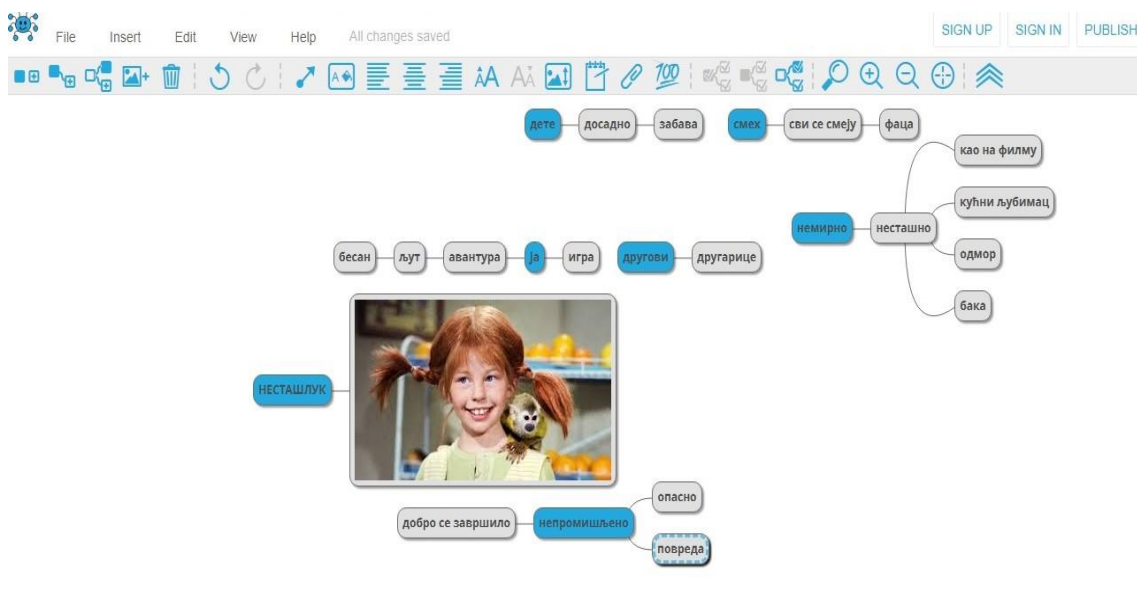
САМОПРОЦЕНА РАДА НАСТАВНИКА
Колико су ученици били активни и мотивисани током рада на задацима? Да ли су сви ученици били активни? На ком нивоу су ученици остваривали исходе? Шта је могло другачије?
САМОПРОЦЕНА РАДА УЧЕНИКА
Оцени на скали од 1 до 10 колико си сада спреман/спремна за израду писменог задатка. 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

ПРИЛОГ 1

... Из неке књижаре су јавили да су за мене стигли поручени уџбеници, а мама и ја смо данас поподне куповале свеске и сав остали могући и немогући прибор. Обе обожавамо ово спремање пред школу. Знам да је бебасто и јадно што седим са својом лудом мајком усред гомиле папира и уживам док увијамо књиге и свеске у увијаче, лепимо стикере и шљокице и технички прецизним словима исписујемо моје податке на налепнице и прве странице свезака. ... Бранка Трифуновић, <i>Ја, Алексија</i>
Прочитате текст, па одговорите на питања:
Шта је радила Алексија са својом мамом?
Запиши све глаголе из текста.

Шта мислиш који облик изражавања је у овом тексту користио писац?

ПРИЛОГ 2

Mind Map

Је дигитални алат за креирање мапе ума. Лак је за коришћење, не морате да се региструјете и можете да користите бесплатну верзију. Пружа велике могућности: убацивање слике, текста, гранање... Налази се на линку <https://www.mindmup.com/>.

3.1.3. Образац за методичку писану припрему за час припреме за израду писменог задатка у седмом разреду

Име и презиме наставника	
Наставни предмет	Српски језик и књижевност
Разред и одељење	Седми разред
Редни број часа	

Датум	
Назив наставне области	Језичка култура
Наставна тема	
Назив наставне јединице	Припрема за израду писменог задатка
Тип наставног часа	Утврђивање и увежбавање
Циљеви часа	Оспособљавање ученика да правилно користе српски језик у писаној комуникацији. Развој вештина за критичко размишљање и састављање једноставнијих аргументативних текстова. Припрема ученика за креирање самосталних писмених састава.
Исходи	Ученик ће на крају часа бити у стању да: - препознаје карактеристике једноставног аргументативног текста; - препознаје захтеве за комбиновањем приповедања и изношења аргумената; - користи план композиције за израду писменог састава.
Кључни појмови	Приповедање, аргумент, аргументативни текст, план композиције.
Међупредметна корелација	Књижевност
Опште међупредметне компетенције	Компетенције за учење Компетенције за сарадњу Компетенције за комуникацију
Наставне методе	Дијалогска, истраживачка, текстуална.
Облици рада	Фронтални, рад у пару, индивидуални.
Наставна средства	Картице, наставни листић, бели папир формата А4, свеске.
ТОК ЧАСА	
Активности наставника	Активности ученика
УВОДНИ ДЕО ЧАСА 10 минута	
Активности наставника	Активности ученика
Наставник почиње с радом и најављује да ће се на овом часу ученици припремати за писмени задатак који следи. Тема на писменом задатку и на часу припреме биће у вези са приповедањем и аргументацијом о догађајима из живота и поступцима људи. Писмени састав, дакле, захтева комбиновано писање приповедачког и аргументативног текста. Нов захтев за ученике седмог разреда приликом писања овог састава представљаће изношење аргумената или	Ученици прате шта ради наставник, слушају шта је најављени циљ часа.

доказа за оно што се наводи. Аргумент или доказ је нека чињеница, неки податак који наводимо да бисмо потврдили истинитост свог става, мишљења или тврдње. „Наслов на који данас пишете писмени састав гласи <i>Размишљам о људима сличним Феми</i>. Пре него што почнете да пишете саставе у својим свескама, да се подсетимо ко то беше Фема.“ Наставник дели ученицима картице са задатком да изаберу само оне које се односе на лик Феми из књижевног дела <i>Покондирена тиква</i> Јована Стерије Поповића (садржај картица је у прилогу припреме). Наставник поставља питање: „Шта на основу изабраних картица можете да кажете о Феми? Шта би још могли да додате?“ Да ли познајете неку особу која је слична Феми?“	Ученици преузимају картице и слушају обавештење о задатку. Ученици разгледају картице, читају текст, међусобно се договарају и врше избор, раде у пару на задатку. Ученици, по избору картица, одговарају на питање.
ГЛАВНИ ДЕО ЧАСА 25 минута	
Активности наставника	Активности ученика
Наставник најављује главни део часа и саопштава ученицима да ће радити припрему за писмени задатак који ће бити реализован на следећем часу. Пише наслов на табли. Размишљам о људима сличним Феми (приповедање и аргументација) Саопштава ученицима да је њихов задатак да у писменом саставу опишу особе које по свом понашању личе на Фему, да објасне шта мисле о њима и зашто тако мисле. Позива их да направе план композиције будућег писменог састава груписањем идеја које им се јављају. Ученици добијају наставни листић формата А4 са могућим планом композиције и инструкцију да припрему путем овог обрасца раде десет минута: Напишите неколико кључних речи у вези са насловом:	Ученици слушају најаву задатка, записују наслов у својим свескама. Ученици учествују у активности и записују нацрт плана композиције.

Размислите о следећем: Ко су људи који вас подсећају на Фему? Одакле их знате? Које особине и поступци су им заједнички? Наведите примере. Како сте се ви осећали у друштву тих људи? Да ли сте некако реаговали? Увод: Започните састав неком констатацијом, својим ставом или личним искуством. Разрада: Ко ме и зашто ово говорите? Који је ваш лични став према особама сличним Феми? Појасните ваш став, илуструјте ситуацијама и догађајима из живота. Шта посебно одобравате или не? Закључак: Да ли је ваш став оправдан? Да ли имате нека предвиђања за те особе или неке препоруке? Да ли бисте после свих ових одговора променили увод? Када будете сигурни у план вашег текста, почните с писањем у својој свесци.	Ученици размишљају, пишу одговоре на питања на папиру. Овај задатак раде индивидуално.
Ученици самостално раде на задатку, наставник прати рад ученика и предвиђено време за ту активност. Уколико примети да је неком ученику/ци потребно појашњење или помоћ, прилази му/јој и помаже. Одговара и на питања ученика који подигну руку.	
ЗАВРШНИ ДЕО ЧАСА 10 минута	
Активности наставника Наставник позива ученике да прочитају своје радове. Наставник прати читање, даје повратну информацију у вези са деловима композиције (увод, разрада и закључак) и говори о томе да ли је присутно аргументовање као облик казивања.	Активности ученика Ученици појединачно читају радове. Слушају повратну информацију наставника и по потреби записују коментаре и сугестије.
НАЧИНИ ПРОВЕРЕ ОСТВАРЕНОСТИ ИСХОДА Посматрање свих урађених задатака (у пару и индивидуални). Брзина и квалитет решавања свих вежби и задатака. Успешност у уочавању могућих доказа за аргументовање става. Успешност у писању композиције писменог састава и комбиновања приповедачког и аргументативног текста.	

САМОПРОЦЕНА РАДА НАСТАВНИКА	
Колико су ученици били активни и мотивисани током рада на задацима? Да ли су сви ученици били активни? На ком нивоу су ученици остваривали исходе? Шта и како је могло другачије?	
САМОПРОЦЕНА РАДА УЧЕНИКА	
Изабери и означи тврдње које се односе на тебе:	
1. Овај задатак је захтевао да критички размишљам. НЕ	ДА
2. Мислим да је веома лако пронаћи аргументе за свој став. НЕ	ДА
3. Помогла су ми питања за план композиције у изради састава. НЕ	ДА

ПРИЛОГ 1

ЖИВИ У ПАРИЗУ	ПОШТУЈЕ СВОГ БРАТА	УДОВИЦА	УДАТА ЗА ФИЛОЗОФА
БОГАТА	УОБРАЖЕНА	НИЈЕ ОБРАЗОВАНА	ЗНА СТРАНЕ ЈЕЗИКЕ
ПОНИЖАВА ДРУГЕ ЉУДЕ	ВРЕДНА И КУЋАНИЦА	ПОМОДАРКА	ЦЕЊЕНА У ДРУШТВУ
ПОШТУЈЕ ДРУГЕ ЉУДЕ	ЖЕЛИ ДА ЈОЈ СЕ ДИВЕ	ПРАВЕДНА	ИСКРЕНА

ПРИЛОГ 2

Напишите неколико кључних речи у вези са насловом:
Ко су особе које вас подсећају на Фему? Одакле их знате? Које особине и поступци су им заједнички? Наведите примере. Како сте се ви осећали у друштву тих људи? Да ли сте некако реаговали?
Увод: Писање састава започните неком констатацијом, својим ставом или личним искуством.
Разрада: Ко ме и зашто ово говорите? Који је ваш лични став према особама сличним Феми? Појасните ваш став, илуструјте ситуацијама и догађајима из живота. Шта посебно одобравате или не?
Закључак: Да ли је ваш став оправдан? Да ли имате нека предвиђања за те особе или неке препоруке?
Да ли бисте после свих ових одговора променили увод?
Када будете сигурни у план вашег текста, почните с писањем у својој свесци.

3.1.4. Образац за методичку писану припрему за час припреме за израду писменог задатка у осмом разреду

Име и презиме наставника	
Наставни предмет	Српски језик и књижевност
Разред и одељење	Осми разред
Редни број часа	
Датум	
Наставна област	Језичка култура
Наставна тема	

Назив наставне јединице	Припрема за израду писменог задатка
Тип наставног часа	Утврђивање и увежбавање
Циљеви часа	Припремање ученика за израду писменог задатка упознавањем елемената који се вреднују. Овладавање техником израде кохезивног текста у форми писменог задатка. Развијање уредности и креативности код ученика.
Исходи	Ученик ће на крају часа бити у стању да: - зна елементе из садржаја написаног писменог задатка који се вреднују; - разуме елементе композиције добро организованог писменог задатка; - користи правилно српски језик и правопис приликом израде писменог задатка; - мотивисан да креира уредне и оригиналне писмене саставе.
Кључни појмови	Садржај писменог задатка, композиција, граматика, правопис, уредност и оригиналност.
Међупредметна корелација	Граматика
Опште међупредметне компетенције	Компетенције за учење Компетенције за сарадњу Комуникација
Наставне методе	Дијалогска, истраживачка, текстуална
Облици рада	Фронтални, у пару, индивидуални
Наставна средства	Наставни листићи, бели папир А4, свеске
ТОК ЧАСА	
Активности наставника	Активности ученика
УВОДНИ ДЕО ЧАСА 10 минута	
Наставник поздравља ученике, износи захтев да је потребно на овом часу да ученици буду подељени у четири групе, лепи на зиду папире са бројевима од 1 до 4 и са ученицима прави распоред столова за седење у близини означених папира. Затим ученике дели у групе и замоли сваку групу да заузме своје место. На катедри се налази припремљен материјал за час. Пошто су ученици заузели своја места у групама, наставник им се обраћа најављујући циљ часа: „На овом часу се припремамо за предстојећи писмени задатак тако што ћемо разговарати о свим елементима задатка који су важни и који се вреднују (оцењују).	Ученици прате шта ради наставник, помажу приликом размештања столова, прате којој групи припадају и заузимају своје место у групи. Слушају шта је најављени циљ часа.

На овом часу ћете радити у групама. Наставник свакој групи редом нуди да извуку једну од четири картице, а последњој групи остаје картица коју нико претходно није извукао. На картицама се налазе следећи помови: Садржај писменог задатка, Композиција писменог задатка, Језик и правопис писменог задатка, Уредност написаног писменог задатка и посебности ученика. Задатак за ученике гласи: Размислите и на нивоу групе продискутујте о томе који се све елементи подразумевају у области коју сте изабрали приликом оцењивања писменог задатка. На шта све треба обратити пажњу из те области када пишете писмени задатак? Када у дискусији дођете до заједничких одговора, запишите их на папир. За израду овог задатка имате 10 минута. Након тога, групе презентују своје радове.	Ученици читају материјал, договарају се, износе своје идеје у пару. Ученици саопштавају како су урадили вежбу, слушају повратну информацију наставника. Ученици се упознају са задатком.
ГЛАВНИ ДЕО ЧАСА 25 минута	
Активности наставника	Активности ученика
Наставник свакој групи даје материјал потребан за рад (задатак за групу у штампаном облику, беле папире А4 формата, фломастере) и ученици приступају изради задатка. После 10 минута наставник позива представнике група да прочитају до којих су закључака дошли. Групе извештавају, наставник прати излагање и позива учеснике других група да се надовежу ако имају још идеја. Када све групе известе, наставник похвали труд свих ученика и позива их да ураде следећи задатак. Задатак гласи: Обележите једном бојом све елементе на чек листи које сте препознали као важне у претходном задатку, а другом бојом елементе за које сматрате да су такође важни за вредновање писменог задатка из области коју сте добили. Предвиђено време за рад је 5 минута. Прва група добија чек-листу 1 (Прилог 3).	Ученици слушају најаву задатка, узимају материјал за рад и упознају се са њим. Ученици размишљају, разговарају, дискутују, записују одговоре на питања на папиру. Ученици у оквиру својих група извештавају о урађеном задатку. Ученици раде други задатак.

ПРИЛОГ 1

Картице са темама за четири групе

ПРВА ГРУПА Садржај писменог задатка	ДРУГА ГРУПА Композиција писменог задатка
ТРЕЋА ГРУПА Језик и правопис писменог задатка	ЧЕТВРТА ГРУПА Уредност написаног писменог задатка и посебности ученика

ПРИЛОГ 2

Задатак 1 за групе

Размислите и на нивоу групе продискутујте о томе које све елементе обухвата област коју сте изабрали приликом оцењивања писменог задатка. На шта све треба обратити пажњу из те области када се пише писмени задатак? Када у дискусији дођете до заједничких одговора, запишите их на папир.

За израду овог задатка имате 10 минута. После тога групе презентују своје радове.

ПРИЛОГ 3

Чек-листа 1

Добро одабрани примери којима се аргументује став о задатој теми.

Добро и детаљно обрађени захтеви теме.

Садржај је богат и одговара задатој теми.
 О теми је писано детаљно, а не уопштено.
 Основна идеја је јасно саопштена.
 Целокупан садржај писменог задатка је у вези са задатом темом.

ПРИЛОГ 4

Чек-листа 2

Садржај је организовано изложен: увод, разрада, закључак.
 Садржај писменог задатка је логичан и повезан.
 Подела садржаја на пасусе је логична и оправдана јер су то компактне целине.
 Свака реченица доноси нову мисао.
 Мисли се развијају прогресивно и појашњавају тему.
 Редослед излагања је логичан.

ПРИЛОГ 5

Чек-листа 3

Избор лексике/речи је разноврстан, оригиналан и примерен.
 Нема честе употребе фраза и устаљених израза и понављања истих речи.
 Употребљавају се речи чије је значење јасно ученику.
 Реченице су јасне и прецизне, прилагођене облику изражавања, без сувишних или недовољних делова.
 Реченице нису предуге што води њиховој нејасноћи.
 Поштовање правописних правила је на високом нивоу.
 Ученик правилно пише сва слова.
 Ученик је доследан у поштовању гласовних промена, писању глаголских облика, писању негације, скраћеница и др.

ПРИЛОГ 6

Чек-листа 4

Писмени задатак је чист, прегледан и уредан.

Писмени задатак је написан на левој страни у вежбанци, има заглавље, наслов и датум израде.

Задатак нема мрље и жврљотине.

Рукопис је читак.

Ученик је показао оригиналност у приступу задатој теми и начину изражавања.

Ученик је приликом израде задатка имао нека ограничења или потребе.

ПРИЛОГ 7

Задатак 2 за групе

Обележите једном бојом све елементе на чек-листи које сте препознали као важне у претходном задатку, а другом бојом елементе за које сматрате да су такође важни за вредновање писменог задатка из области коју сте добили, а нисте их претходно поменули. За израду овог задатка имате 5 минута.

ПРИЛОГ 8

Подсетник са важним елементима за вредновање писменог задатка¹³⁷

Добро одабрани примери којима се аргументује став о задатој теми.

Добро и детаљно обрађени захтеви теме.

Садржај је богат и одговара задатој теми.

О теми је писано детаљно, а не уопштено.

Основна идеја је јасно саопштена.

Целокупан садржај писменог задатка је у вези са задатом темом.

¹³⁷ Подсетник је креиран по угледу на документ Препоруке критеријума за оцењивање, Друштво за српски језик и књижевност Краљево. Доступно на <https://drustvosj.fil.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2019/10/>.

Садржај је организовано изложен: увод, разрада, закључак.

Садржај писменог задатка је логичан и повезан.

Подела садржаја на пасусе је логична и оправдана јер су то компактне целине.

Свака реченица доноси нову мисао.

Мисли се развијају прогресивно и појашњавају тему.

Редослед излагања је логичан.

Избор лексике/речи је разноврстан, оригиналан и примерен.

Нема честе употребе фраза и устаљених израза и понављања истих речи.

Употребљавају се речи чије је значење јасно ученику.

Реченице су јасне и прецизне, прилагођене облику изражавања, без сувишних или недовољних делова.

Реченице нису предуге што води њиховој нејасноћи.

Поштовање правописних правила је на високом нивоу.

Ученик правилно пише сва слова.

Ученик је доследан у поштовању гласовних промена, писању глаголских облика, писању негације, скраћеница и др.

Писмени задатак је чист, прегледан и уредан.

Писмени задатак је написан на левој страни у вежбанци, има заглавље, наслов и датум израде.

Задатак нема мрље и жврљотине.

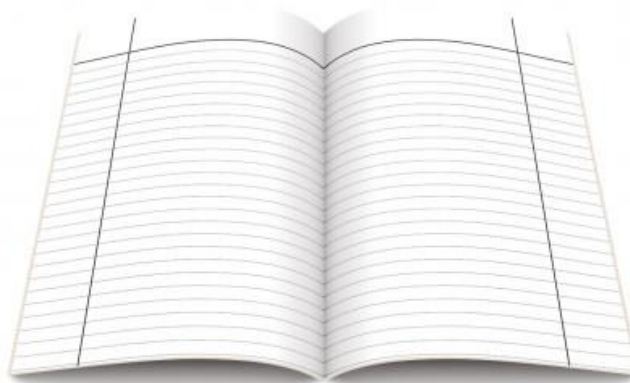
Рукопис је читак.

Ученик је показао оригиналност у приступу задатој теми и начину изражавања.

Ученик је приликом израде задатка имао нека ограничења или потребе.

3.2. Специјализоване вежбанке за израду писмених задатака из Српског језика и књижевности у основној школи

Писмени задаци из Српског језика и књижевности у основној и средњим школама у Републици Србији раде се у посебним свескама које се називају *вежбанке*. Вежбанке су дате у А4 формату, имају меке корице и 12 унутрашњих листова. Унутрашње странице су у дикто дезену (у линијама), а свака страница садржи и две наглашене линије, од којих прва – хоризонтална означава простор за писање заглавља писменог задатка, а друга – вертикална одваја простор за писање рада од простора за наставникове белешке. У вежбанкама ученици писмене задатке пишу плавом хемијском оловком или плавим мастилом помоћу пенкала, а наставник оловком у црвеној боји исправља грешке у саставу, пише коментаре и оцену урађеног задатка. У оваквим вежбанкама се раде и формални писмени задаци из страних језика. Вежбанке се могу набавити у продавницама робе широке потрошње и књижарама, а цене се крећу од 25,00 до 70,00 динара.

Слика 12. Унутрашњи изглед вежбанке¹³⁸

¹³⁸ Слика је преузета са сајта предузећа Универзал из Новог Сада, <https://www.uni.rs/vezbanke-i-notne-sveske/29352-vezbanka-a4-dikto-octopus-unl-0004>.

Како смо из резултата истраживања описаног у претходном поглављу сазнали, при изради писмених задатака веома су фреквентне грешке и одступања у писању заглавља, датума израде и наслова, као и места одакле се започиње нови ред у пасусима који чине писмене задатке ученика другог циклуса обавезног образовања. Као предлог за унапређивање наставе и смањење поменутих грешака и других одступања у писменим задацима ученика, предлажемо увођење специјализованих свески – вежбанки за израду писмених задатака из школског предмета Српски језик и књижевност.

Специјализоване вежбанке би чиниле корице, 14 унутрашњих листова за писање (26 страница), који би били штампани у дактило дезену, са три вертикалне линије, две у црвеној боји и једном у плавој. Прва црвена вертикална линија (скроз на левој страни) означавала би простор од кога се пише. Плава вертикална линија била би увучена за „око два прста“, налазила би се на левој страни и означавала би простор од ког се пише само нови ред. Друга црвена линија би се налазила на десној страни и означавала би границу до које пишу ученици; остатак простора био би намењен коментарима наставника. Свака страница у специјализованој вежбанци имала би овакву штампу, чиме би ученицима било олакшано сналажење приликом израде писменог задатка, радови би били уреднији и визуелно уједначенији. На овај начин избегло би се провизорно одређивање места где се пише заглавље јер би се писало у првој празнини, наслов испод заглавља у размаку од једне празнине и садржај писменог задатка испод наслова размаком од једне празнине. Датум израде би се писао на десној страни, у другој празнини у простору иза црвене линије. Такође, сваки нови ред (пасус или одељак) почињао би од плаве линије. У садржају писменог задатка не би требало да буде прескакања и одвајања елемената композиције празнинама.

Ове вежбанке би, поред понуђеног иновативног графичког решења, нудиле и писани садржај који би био од помоћи ученицима да што квалитетније ураде писмени задатак. На првој страници предлажемо поздравну и мотивишућу поруку, преглед исхода из области писменог изражавања за одређени разред за који је намењена специјализована вежбанка, те потом краћи подсетник о композицији писменог задатка. На другој страни дајемо могући план композиције за састав са

одређеним обликом изражавања који се уводи у конкретном разреду или је најучесталији захтеван облик изражавања према резултатима нашег истраживања. На предлог плана композиције дајемо и написан састав са техничким решењем у предложеном формату за писање у нашој вежбанци. После примера, у специјализованој вежбанци дајемо кратке савете ученицима о томе како да још боље пишу, неколико питања за размишљање/самоевалуацију о писменом задатку и преглед коректорских знакова који се често користе приликом прегледања писмених задатака.

Сама насловна страница специјализоване вежбанке је дизајнирана у ведрим бојама, са означеним простором за уписивање података о ученику. Арапском цифром означен је разред којем је вежбанка намењена, а на дну насловне стране налази се табела за уписивање оцена са свих четирју писмених задатака. Наслов вежбанке је написан штампаним словима ћирилице и гласи *ВЕЖБАНКА ЗА ПИСМЕНЕ ЗАДАТКЕ ИЗ СРПСКОГ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ 5 (6, 7, 8)*.

Овако конципирана свеска за израду писмених задатака из Српског језика и књижевности би требало да прође процедуру одобравања од стране Министарства просвете, а преко Завода за унапређивање образовања и васпитања и да тако постане део уџбеничког комплета за одређени разред или да буде самостална као додатно наставно средство. Испитивањем тржишта смо дошли до информације да би овакве специјализоване вежбанке штампане у великим тиражима по цени коштања у књижарама биле чак и конкурентне вежбанкама које се тренутно могу набавити.

3.2.1. Специјализована вежбанка за израду писмених задатака из Српског језика и књижевности у петом разреду

Предлог специјализоване вежбанке за израду писмених задатака у петом разреду после насловне стране, на којој се налазе подаци о ученику и простор за уписивање оцена са сва четири писмена задатка, садржи прву страницу где се обраћамо петацима мотивационом поруком *Пишите срцем, учите речима*. Затим следи, у краткој форми, подсећање на основне карактеристике облика изражавања који се примењују у петом разреду (дескрипција, приповедање и дијалог). Наставља се садржајем о композицији писменог задатка са описом појмова увод, разрада и закључак. Надовезује се текст под насловом *Вежбамо дескрипцију*, у коме се на наслов *Мој омиљени школски предмет* даје могући план композиције и састав написан у за то прилагођеном простору вежбанке. На трећој страници је наслов *Вежбамо приповедање*, са могућим планом композиције и на следећој страници пример састава на ову тему. На петој страницу су кратки савети како још боље писати саставе и преглед коректорских знакова. Следи 14 листова (26 страница) за писање.

Назив школе _____

Име и презиме _____

Разред и одељење _____

Школска година _____

ВЕЖБАНКА

ЗА ПИСМЕНЕ ЗАДАТКЕ
ИЗ СРПСКОГ ЈЕЗИКА
И КЊИЖЕВНОСТИ

ОЦЕНЕ

Први писмени задатак	Други писмени задатак	Трећи писмени задатак	Четврти писмени задатак

Драги петаџи,

Пред вама је вежбанка која ће вам помоћи да успешније урадите писмени задатак из Српског језика и књижевности.

Пишите срцем, учите речима.

У петом разреду требало би да:

- разликујете облике изражавања;

**- користите различите облике ка-
звања:**

- дескрипцију (портрет и пејзаж),
- приповедање у 1. и 3. лицу,
- дијалог.

Облик изражавања је начин на који организујемо текст који ствармо.

Дескрипција или **описивање** је описивање бића, предмета и појава.

Портрет је опис неке личности.

Пејзаж је опис природе.

Када говорите у своје име, то је **приповедање у првом лицу**.

Када говорите о догађајима којима нисте присуствовали/присуствовале, то је **приповедање у трећем лицу**.

Композиција писменог задатка

Увод

Једна до три реченице, саопштавате тему, главну мисао, изнесите став.

Разрада

Опширно пишете о теми у оквирима који су дати у наслову са што више детаља и чињеница. Разрада може имати више пасуса.

Закључак

Кратак, изнесите став о теми, позитивно или негативно мишљење.

Вежбамо дескрипцију

Наслов: Мој омиљени школски предмет

План композиције:

1. Опишите свој омиљени школски предмет. Искористите сва своја чула приликом тог описивања, зажмурите и замислите час тог школског предмета: шта видите, шта чујете, како се осећате док се бавите тим предметом?
2. У уводу представите тај школски предмет.
3. У разради наведите тај школски предмет са што више детаља и образложите шта вам је најлепше у вези са њим.
4. У закључку објасните зашто је то ваш омиљени предмет.

Први школски писмени задатак из Српског језика и књижевности		
		рађен: 20.10.2024.
	Мој омиљени школски предмет	
	Мој омиљени школски предмет је српски језик. Одувек сам волела овај предмет, јер ми омогућава да се изразим, пишем и читам. Највише волим када учимо о књигама и причама, јер кроз њих могу да отпутујем у различите светове и упознам нове ликове.	
	Српски језик није само обичан школски предмет – он је мој прозор у свет речи. Свака нова књига коју прочитам доноси ми много нових сазнања, а најлепше је када треба да напишемо састав о нечему што смо прочитали. Задатак постаје изазов у којем могу да покажем све оно што сам научила. Свака реченица постаје као слагалица коју треба да повежем како би текст био што јаснији и лепши.	
	Посебно ми се свиђа учење о правопису и граматички јер то помаже да пишем исправно и лепо. Учимо и о правилима коришћења великог слова, тачке, запете и других знакова. Сваки пут када исправно напишем неки задатак, осећам се поносно, као да сам створила нешто вредно. Осим што волим да учим о граматички, уживам и у креативним задацима. На пример, када треба да напишем песму или причу на задату тему, моја машта постане најважнија. Волим да се играм речима и да стварам нове светове кроз писање. Најлепши део је када могу да поделим своје идеје са другима јер на часу читамо радове и разговарамо о њима.	
	На српском језику учим како да читам наглас, да правилно изговарам речи и схватим поруку коју писац жели да пренесе. Волим када разговарамо о књигама и ликовима из њих. Можемо да анализирамо њихов карактер и понашање, а наставница нам помаже да боље разумемо сваки део приче.	
	Иако има више школских предмета које волим, српски језик и књижевност је за мене посебан, јер ме повезује са маштом и лепим писањем. Научила сам много о томе како је важно правилно користити речи и добро се изражавати.	

Вежбамо приповедање

Наслов: Незабораваан тренутак са летњег распуста

План композиције:

1. Напишите причу о незаборавном тренутку током летњег распуста.
2. У уводу представите где и када се одиграо догађај.
3. У разрази испричајте како се све одвијало.
4. У закључку напишите како се осећате сада када се сетите тог тренутка.
5. Приповедајте у првом лицу, користите прошло и садашње време. Обавезно наведите детаље који тај тренутак чине незаборавним и како сте се осећали/осећале у тој ситуацији.

[illegible]

* Садржај писменог задатка је дат као могући одговор на дату тему и креирала га је ауторка вежбанке.

Да још боље пишете – савети:

- Употребите различите речи за описивање.
- Користите речи као што су затим, после да повежете мисли и идеје.
- Пазите на граматичке и правописне грешке (писање одричне речце не испред глагола, именица, придева; писање именичких одричних заменица; писање великог слова).

Размишљајте о свом писменом задатку:

- Да ли је мој текст јасан и логичан?
- Да ли је сваки део текста повезан са претходним?
- Да ли је мој закључак смислен?

Коректорски знаци

Коректорски знак	Назив	Опис/Упутство	Пример измене
Λ	Уметање текста	Означава где треба додати реч или део текста.	„Мачка је црна.” → „Мачка је врло црна.”
текст	Брисање текста	Означава да део текста треба избрисати	„Мачка је веома врло црна.”
Текст ↔ Текст	Замена текста	Прецртани текст се замењује новим текстом изнад или испод.	Лепа је мачка.” → „Мачка је лепа.”
↔	Премештање текста	Показује да се реч или део текста премешта на друго место у реченици.	Мачка врло је црна.” → „Мачка је врло црна.”
Подвлачење (В/м)	Исправка великих/малих слова	Подвлачење слова са ознаком „В” за велико или „м” за мало слово.	„мачка” → „Мачка”
. или ,	Исправка интерпункције	Додаје или уклања потребне интерпункцијске знаке.	Мачка је црна” → „Мачка је црна.”
—	Састављено писање речи	Означава да речи треба написати заједно	„по ноћ” → „поноћ”
	Растављено писање речи	Означава да речи треба раздвојити.	„уствари” → „у ствари”

[illegible]

3.2.2. Специјализована вежбанка за израду писмених задатака из Српског језика и књижевности у шестом разреду

Специјализована вежбанка за израду писмених задатака за шести разред на корици има истоветан садржај као и вежбанка за пети, само се разликује по броју који означава разред. Шестацима је намењена мотивишућа порука *Наше мисли лете, а записане мисли иду пешице*. Даље се наводе и кратко појашњавају облици изражавања који се уводе у овом разреду, а то су: препричавање, обавештење, вест и извештај. Ученици се подсећају на композицију писменог задатка (увод, разрада, закључак), па после наслова *Вежбамо препричавање* следи предлог плана композиције на задатак *Аска и вук (препричавање без сажимања)* и пример писменог састава написан у специјализованој вежбанци. На трећој страници је наслов *Вежбамо извештавање*, након чега је дат наслов писменог састава *Извештај са школског излета* са могућим планом композиције и одговарајућим примером писменог састава. Следе савети за још боље писање и коректорски знаци, па 26 страница за писање писмених задатака и исправака писмених задатака.

Назив школе _____

Име и презиме _____

Разред и одељење _____

Школска година _____

ВЕЖБАНКА

ЗА ПИСМЕНЕ ЗАДАТКЕ
ИЗ СРПСКОГ ЈЕЗИКА
И КЊИЖЕВНОСТИ

ОЦЕНЕ

Први писмени задатак	Други писмени задатак	Трећи писмени задатак	Четврти писмени задатак

Драги шестаци,

Пред вама је вежбанка која ће вам помоћи да успешније урадите писмени задатак из Српског језика и књижевности.

Наше мисли лете, а записане речи иду пешице.

У шестом разреду требало би да:

Разликујете облике изражавања;

Користите различите облике изражавања:

- **препричавање** различитих типова текстова, без сажимања и са сажимањем,
- **причање** (о догађајима и доживљајима) и описивање,
- **састављање обавештења, вести и извештаја.**

Облик изражавања је начин на који организујемо текст који стварамо.

Препричавање различитих типова текстова, без сажимања и са сажимањем је причање својим речима о нечему што сте прочитали, без издвајања или са издвајањем најважнијих детаља.

Обавештење доноси информацију о садржају догађаја.

Вест је новинарски текст у коме новинар објективно пише о догађају. Извештај је проширена вест (одговара на питања ко, шта, где, када и како).

Извештај је проширена вест (одговара на питања ко, шта, где, када и како).

Композиција писменог задатка

Увод

Једна до три реченице, саопштавате тему, главну мисао, изнесите став.

Разрада

Опширно пишете о теми у оквирима који су дати у наслову са што више детаља и чињеница. Разрада може имати више пасуса.

Закључак

Кратак, изнесите став о теми, позитивно или негативно мишљење

Вежбамо препричавање

Наслов: Аска и вук (препричавање без сажимања)

План композиције:

1. Испричајте ток догађаја у причи поштујући редослед дешавања и наведите детаље којих се сећате.
2. У уводу кратко представите Аску. Ко је она? Шта је чини посебном међу другим овцама? Да ли су родитељи подржали Аску и њено интересовање?
3. У разради наведите зашто је Аска одлучила да плеше пред вуком. Како је вук реаговао на Аскин плес? Шта Аска показује својим понашањем у ситуацији када јој је живот угрожен? Ко је помогао Аски?
4. У закључку објасните које врлине Аска показује и шта сте научили из њеног понашања.
5. Пишите својим речима, онако како сте запамтили текст, поштујући редослед дешавања у приповетки.

Вежбамо извештавање

Наслов: Извештај са школског излета

План композиције:

1. Напишите новинарски извештај о актуелном, важном, истинитом и занимљивом догађају.
2. У уводу одговорите на питања ко, шта, где, када и зашто.
3. У разрази наведите што више детаља о школском излету.
4. У закључку можете да цитирате или парафразирате нечије речи.
5. Питања која могу да вам помогну при извештавању: како сте се припремали за излет, шта сте видели током путовања од ваше школе до места на које сте се упутили, шта сте све радили на излету, како сте се понашали према природи

Да још боље пишете – савети:

- Употребите различите речи за описивање детаља.
- Користите речи као што су а, па, те, да повежете мисли и идеје.
- Пазите на граматичке и правописне грешке (писање речи после извршених гласовних промена и одступања од гласовних промена; писање одричне заменице са предлозима; писање сложених глаголских облика; писање имена васионских тела; обратите пажњу на растављање речи на крају реда и употребу знакова интерпункције).

Размишљајте о свом писменом задатку:

- Да ли је мој текст јасан и логичан?
- Да ли је сваки део текста повезан са претходним?
- Да ли је мој закључак смислен?

Коректорски знаци

Коректорски знак	Назив	Опис/Упутство	Пример измене
Λ	Уметање текста	Означава где треба додати реч или део текста.	„Мачка је црна.” → „Мачка је врло црна.”
текст	Брисање текста	Означава да део текста треба избрисати.	„Мачка је веома врло црна.”
Текст ↔ Текст	Замена текста	Прецртани текст се замењује новим текстом изнад или испод.	Лепа је мачка.” → „Мачка је лепа.”
↔	Премештање текста	Показује да се реч или део текста премешта на друго место у реченици.	Мачка врло је црна.” → „Мачка је врло црна.”
Подвлачење (В/м)	Исправка великих/малих слова	Подвлачење слова са ознаком „В” за велико или „м” за мало слово.	„мачка” → „Мачка”
. или ,	Исправка интерпункције	Додаје или уклања потребне интерпункцијске знаке.	Мачка је црна” → „Мачка је црна.”
—	Састављено писање речи	Означава да речи треба написати заједно	„по ноћ” → „поноћ”
	Растављено писање речи	Означава да речи треба раздвојити.	„уствари” → „у ствари”

[illegible]

3.2.3. Специјализована вежбанка за израду писмених задатака из Српског језика и књижевности у седмом разреду

У специјализованој вежбанци за седми разред ученике на писање мотивише порука *Највећа вредност писања је оригиналност*. Наглашава се да би требало да разликују облике изражавања, књижевноуметнички од публицистичког функционалног стила, да би требало да састављају кохерентан текст на задате теме наративног и дескриптивног типа, као и да могу да напишу једноставан аргументативни текст позивајући се на чињенице и да користе технички и сугестивни опис у изражавању, напишу електронску поруку поштујући нормативна правила и саставе текст репортажног типа. Сви ови појмови су и кратко објашњени. Следи подсетник на композицију писменог задатка, па на другој страници вежбање сугестивног описа. Трећину те странице захвата слике Саве Шумановића са мотивом пролећа коју је потребно да ученици опишу сугестивним описивањем уз помоћ плана композиције који је, такође, дат. Пред ученицима је даље у вежбанци писмени састав под насловом *Пејзаж из снова* настао као сугестиван опис поменуте слике. На четвртој страници је предлог плана за композицију репортаже под насловом *Незаборавна екскурзија*, па следи састав. И у вежбанци за седми разред се налази кратак подсетник за још боље писање и преглед коректорских знакова, а у наставку 26 страница прилагођених писању писменог задатка и исправку истог.

Назив школе _____

Име и презиме _____

Разред и одељење _____

Школска година _____

ВЕЖБАНКА

ЗА ПИСМЕНЕ ЗАДАТКЕ
ИЗ СРПСКОГ ЈЕЗИКА
И КЊИЖЕВНОСТИ

ОЦЕНЕ

ОЦЕНЕ			
Први писмени задатак	Други писмени задатак	Трећи писмени задатак	Четврти писмени задатак

Драги седмаци,

Пред вама је вежбанка која ће вам помоћи да успешније урадите писмени задатак из Српског језика и књижевности.

Највећа вредност писања је оригиналност.

У седмом разреду требало би да:

- разликујете облике изражавања;
- разликујете књижевноуметнички
- од публицистичког функционалног стила;
- саставите кохерентан текст у складу са задатом темом наративног и дескриптивног типа;
- напишете једноставнији аргументативни текст позивајући се на чињенице;
- користите технички и сугестивни опис у изражавању;
- напишете електронску (имејл или СМС) поруку поштујући нормативна правила;
- саставите текст репортажног типа.

Облик изражавања је начин на који организујемо текст који стварамо.

Књижевноуметничким стилем су написана књижевна дела.

Публицистичким стилем пишу новинари.

Кохерентан текст – делови текста су повезани у једну целину.

Аргументативни текст – доказима читаоца убеђујете у исправност свог мишљења.

Технички опис – верно описивање без осећања научним стилем.

Сугестивни опис – не мора бити верно, присутна осећања аутора, писано књижевноуметничким стилем.

Репортажа – актуелан и занимљив текст у коме се износе субјективни описи догађаја, предела и људи.

Композиција писменог задатка

Увод

Једна до три реченице, саопштавате тему, главну мисао, износите став.

Разрада

Опширно пишете о теми у оквирима који су дати у наслову са што више детаља и чињеница. Разрада може имати више пасуса.

Закључак

Кратак, изнесите став о теми, позитивно или негативно мишљење

Вежбамо сугестиван опис

Наслов: Пејзаж из снова

План композиције:

1. Ваш задатак је да напишете састав о слици Саве Шумановића коју видите на табли. Замислите да се налазите на овом месту и дочарајте нам шта видите, примећујете, чујете и осећате.
2. У уводу напишите шта сте прво приметили на слици, па одговорите на питања: Како слика делује на вас – весело, тужно, меланхолично? Које боје преовлађују на слици? Да ли вас слика подсећа на неко место на коме сте били?
3. За писање разраде искористите следећа питања и захтеве. Шта све видите на овом пејзажу? Опишите. Да ли слика делује статично или уочавате неки покрет (у крошњама дрвећа, на небу)? Каква осећања у вама буди ова слика? Да ли би желели да се нађете на том месту и зашто? Да ли можете да замислите и опишете неки звук у овом пејзажу?
4. У закључку у једној реченици опишите општи утисак који је слика оставила на вас. Одговорите на питања: Шта вам се највише допало на слици и зашто? Коју поруку преноси сликар путем ове слике? Како бисте назвали ову слику?

Вежбамо извештавање – репортажа

Наслов: Незаборавна екскурзија

План композиције:

1. Опишите са што више детаља екскурзију на којој сте били/биле са својим одељењем. Поред података, напишите и своје личне доживљаје путовања.
2. У уводу саопштите ко је, где и када путовао.
3. У разрази испричајте ко је још осим ученика био на екскурзији, где сте се окупили за полазак, ко вас је возио. Опишите кроз која сте места пролазили, шта сте све видели, запазили и шта сте радили током путовања. Где сте се одмарали и задржавали? Које знаменитости сте обишли? Шта је на вас оставило посебан утисак и зашто?
4. У закључку напишите како сте се осећали на крају путовања.
5. Репортажу можете писати у првом лицу.

Други школски писмени задатак из Српског језика и књижевности		
		рађен: 20.10.2024.
Незаборавна екскурзија (репортажа)		
	Са својим другарима, ученицима седмог разреда Основне школе	
„Станислав Сремчевић“ у Крагујевцу, била сам у септембру 2024. године на		
дводневној екскурзији на Копаонику.		
На екскурзију су са ученицима кренуле и одељењске старешине и помоћник		
директора. Окупили смо се испред школе, узбуђени и нестрпљиви да што пре		
пођемо. Са прозора аутобуса гледали смо своје родитеље како машу, неки с		
осмехом, а неки са благом забринутошћу.		
Путовање ка Копаонику је било прилика да уживамо у прелепим		
пределима. Док смо пролазили кроз Гружу и Краљево, наставници су нам скре-		
тали пажњу на знаменитости попут средњовековне тврђаве Маглић, која се		
уздизала изнад Ибарске долине. Неки ученици су фотографисали кроз прозор,		
док су други у глас питали када ће стићи, а неки су и певали.		
Прва дестинација коју смо обишли био је средњовековни мана-		
стир Студеница који попут беле лађе стоји насукан у зеленој долини поред		
реке Студенице мирно чувајући мошти српског владара Стефана Немање и		
његове жене Ане. Следеће задржавање и обилазак био је у Јошаничкој Бањи.		
Ту смо обишли спомен обележје Милунки Савић и саслушали причу о тој хе-		
роини из Првог светског рата. Ту нас је поздравио хук планинске речице која је		
журно грабила према Ибру.		
Поподне смо стигли на Копаоник и сместили смо се у Крагујевач-		
ком одмаралишту. Убрзо смо се упутили ка жичари која води на Панчићев врх.		
„Ово је невероватно! Као у бајци!“, узвикнула је једна моја другарица		
док је гледала како се залазеће сунце скрива по тамнозеленој шуми четинара.		
Сви су били добро расположени, чуо се смех и граја. Вратили смо		
се у одмаралиште са првим сутоном, уморни и гладни. Време је брзо проле-		
тело у игри и дружењу, морали смо у своје собе, али се ником није спавало.		
Знали смо да нас чека устајање у 7.00 часова и наставак путовања.		
Сутрадан смо наставили пут према Новом Пазару. Прво смо обишли Петрову		
цркву, а затим смо кренули у обилазак града који се раширио око реке Рашке.		
Очарао нас је необичан спој различитих култура, старе грађевине, а посебно		
Амир агин конак који постоји од 17. века. У Новом Пазару смо ручали чувене		

пазарске ћевапе и мантије и засладили се баклавама.

Последње што смо обишли на овом путовању био је манастир Сопоћани, задужбина Немањића. Из порте манастира смо посматрали околне брежуљке по којима се играо Свети Сава у детињству. У сећању ћемо понети и слике старог града Раса који је у непосредној близини манастира.

Када су аутобуси кренули назад према Шумадији, сви смо били преплављени различитим осећањима, препричавали смо гласно доживљаје и делили фотографије, било нам је жао што се све ово завршава, а неко је једва чекао да загрли родитеље, неке су играли лептирићи у стомаку и наговештавали прву љубав... Чули су се коментари: „Ово је била најбоља екскурзија! Ово је било боље од сваке игрице! Када идемо опет?“ Наставници и помоћник директора су били уморни, али задовољни понашањем својих ученика и срећни што се нико није разболео или повредио, па су нас јавно похвалили.

Да још боље пишете – савети:

- Употребите различите речи за описивање.
- Користите речи као што су затим, после да повежете мисли и идеје.
- Пазите на граматичке и правописне грешке (писање одричне речце не испред глагола, именица, придева; писање именичких одричних заменица; писање великог слова).

Размишљајте о свом писменом задатку:

- Да ли је мој текст јасан и логичан?
- Да ли је сваки део текста повезан са претходним?
- Да ли је мој закључак смислен?

Коректорски знаци

Коректорски знак	Назив	Опис/Упутство	Пример измене
Λ	Уметање текста	Означава где треба додати реч или део текста.	„Мачка је црна.” → „Мачка је врло црна.”
текст	Брисање текста	Означава да део текста треба избрисати	„Мачка је веома врло црна.”
Текст ↔ Текст	Замена текста	Прецртани текст се замењује новим текстом изнад или испод.	Лепа је мачка.” → „Мачка је лепа.”
↔	Премештање текста	Показује да се реч или део текста премешта на друго место у реченици.	Мачка врло је црна.” → „Мачка је врло црна.”
Подвлачење (В/м)	Исправка великих/малих слова	Подвлачење слова са ознаком „В” за велико или „м” за мало слово.	„мачка” → „Мачка”
. или ,	Исправка интерпункције	Додаје или уклања потребне интерпункцијске знаке.	Мачка је црна” → „Мачка је црна.”
—	Састављено писање речи	Означава да речи треба написати заједно	„по ноћ” → „поноћ”
	Растављено писање речи	Означава да речи треба раздвојити.	„уствари” → „у ствари”

[illegible]

3.2.4. Специјализована вежбанка за израду писмених задатака из Српског језика и књижевности у осмом разреду

Комплет вежбанки завршавамо предлогом за осми разред, са насловном страницом истог дизајна као и код осталих трију и разликом у броју који означава разред коме је вежбанка намењена.

Мисао Бенцамина Френклина о важности и значају писања изабрали смо као поруку ученицима: *Или напиши нешто вредно читања, или уради нешто вредно писања*. Ученици се подсећају на уочавање разлике између административног, научног и разговорног функционалног стила, као и на карактеристике приказа, расправе и краћих есеја. Следи преглед композиционих елемената, па вежба за писање приказа уметничког дела. Дат је могући изглед плана композиције за било које књижевно дело, па следи писмени састав *Лето када сам научила да летим* Јасминке Петровић (приказ уметничког дела – књиге). На трећој страници пред осмацима је вежба за писање писменог састава расправљачког типа. Дат је наслов *Професионална оријентација у основним школама у Србији је довољно развијена и помаже ученицима у избору занимања*, могући план композиције и пример састава. И за осмаке су дати кратки савети за још боље писање и преглед коректорских знакова. Следи 26 страница за писање писмених задатака и исправака.

Назив школе _____

Име и презиме _____

Разред и одељење _____

Школска година _____

ВЕЖБАНКА

ЗА ПИСМЕНЕ ЗАДАТКЕ
ИЗ СРПСКОГ ЈЕЗИКА
И КЊИЖЕВНОСТИ

ОЦЕНЕ

ОЦЕНЕ			
Први писмени задатак	Други писмени задатак	Трећи писмени задатак	Четврти писмени задатак

Драги осмаци

Пред вама је вежбанка која ће вам помоћи да успешније урадите писмени задатак из Српског језика и књижевности.

Или напиши нешто вредно читања, или уради нешто вредно писања.

Бенџамин Френклин

У осмом разреду требало би да:

- уочавате разлику између административног, научног и разговорног функционалног стила;
- пишете и говорите поштујући карактеристике различитих функционалних стилова;
- напишете приказ, расправу и краћи есеј.

Функционални стил је начин употребе језика.

Приказом се представља неко уметничко дело, преносе информације о делу и има циљ да заинтересује публику.

Расправа се пише научним функционалним стилем. У расправи се износи свој став или мишљење о неким појавама у друштву, о актуелним дешавањима, моралном ставу или проблему у заједници.

Есеј чини мишљење аутора о некој теми из уметности, науке, историје или живота

Композиција писменог задатка

Увод

Једна до три реченице, саопштавате тему, главну мисао, износите став.

Разрада

Опширно пишете о теми у оквирима који су дати у наслову са што више детаља и чињеница. Разрада може имати више пасуса.

Закључак

Кратак, изнесите став о теми, позитивно или негативно мишљење

Вежбамо писање приказа

Наслов: Приказ уметничког дела

План композиције:

1. Изаберите уметничко дело које желите да прикажете (књига, часопис, позоришна представа, ликовно дело, филм, телевизијско остварење, музичко дело).
2. У уводу представите то дело наводећи основне податке о њему (наслов, врста, време настанка, садржај).
3. У разради наведите још више информација о делу и/или процену квалитета тог уметничког дела.
4. У закључку напишите поруку која би заинтересовала публику.

Вежбамо писање расправе

Наслов: Професионална оријентација у основним школама у Србији је довољно развијена и помаже ученицима у избору средње школе

План композиције:

1. Напишите текст научним стилем у коме доказујете исправност или неисправност тврђења. Као доказ наведите коришћену литературу или други извор.
2. У уводу изнесите став или мишљење, наведите шта је предмет расправе, представите циљ и методе истраживања. Објасните шта је професионална оријентација. Наведите зашто је важна за ученике осмог разреда. Поставити основно питање: Да ли је професионална оријентација у основним школама у Србији довољно развијена и ефикасна?
3. У разради оправдајте или критикујте, изнесите доказе, аргументе и чињенице, анализирајте, појасните. Које активности постоје у школама (радионице, тестирања, разговори са стручњацима...)? Шта је добро у овом систему (на пример, пружа основне информације, помаже неодлучним ученицима...)? Шта недостаје (на пример, нема довољно практичних примера, ученици нису увек заинтересовани, не добијају индивидуалну подршку...)? Упоредити с другим земљама. Истражите мишљење ученика на ову тему.
4. У закључку обједините и систематизујте резултате и дајте ваше мишљење.
5. Ваше емоције приликом писања расправе нису важне и не могу да утичу на доказивање.

Други школски писмени задатак из Српског језика и књижевности		
		рађен: 20.10.2024.
Професионална оријентација у основним школама у Србији		
је довољно развијена и помаже ученицима у избору средње школе		
Један од најважнијих избора које ученик доноси током основног образовања јесте одлука о даљем школовању. Избор средње школе у великој мери утиче на будућност ученика, због чега је професионална оријентација веома важна. Основна школа има задатак да помогне ученицима да препознају своје способности, интересовања и могућности. Поставља се питање: да ли је професионална оријентација у основним школама у Србији довољно развијена и да ли ученици добијају потребну подршку приликом одабира занимања?		
У нашим школама професионална оријентација најчешће подразумева разговоре са наставницима, педагогом и психологом, информисање о упису у средње школе и тестирање способности и интересовања. Неке школе организују и радионице или представљања различитих занимања, што ученицима помаже да стекну бољи увид у изборе који су пред њима. Ове активности су корисне јер усмеравају ученике и помажу им да лакше донесу одлуку о даљем школовању.		
Ипак, упркос овим активностима, многи ученици осмог разреда и даље нису сигурни шта желе да упишу. Један од разлога је то што се професионалној оријентацији не посвећује довољно времена. Често се све своди на неколико састанака са стручним сарадницима, а систем тестирања способности није довољно развијен да би дао потпуну слику. Такође, ученици често немају прилику да се ближе упознају са стварним радним окружењем, јер у нашој земљи ретко постоје програми посета компанијама или стручна пракса у основним школама.		
У неким другим земљама професионална оријентација је интегрисана у наставни процес и ученици већ у основној школи имају прилику да истражују различита занимања кроз практичан рад. На пример, у Немачкој и скандинавским земљама постоје програми који омогућавају ученицима да одлазе на једнодневне праксе у различите фирме, како би стекли реалну представу о томе шта одређено занимање подразумева. Такође, у Француској ученици завршног разреда током читаве школске године иду на такозвани „стаж“ и упознају се са свим захтевима занимања које им се свиђа.		

	Многи ученици у Србији сматрају да професионална оријентација	
	није довољно ефикасна. Често се ослањају на савете родитеља или бирају	
	школу на основу онога што уписују њихови пријатељи, а не на основу својих	
	стварних способности и интересовања. Један од предлога за унапређење си-	
	стема јесте увођење више практичних активности, као и чешће анкетирање	
	ученика како би се сазнало шта им је заиста потребно.	

	На основу анализе можемо закључити да професионална оријентација у основним школама у Србији постоји, али да није довољно развијена и да ученицима често недостаје конкретна подршка приликом избора занимања. Да би се овај процес побољшао, било би корисно увести више практичних програма, омогућити ученицима да боље упознају различите професије и проширити сарадњу са средњим школама и компанијама. На тај начин би сви ученици били информисани и могли да донесу сигурну одлуку о свом будућем образовању.
--	--

Да још боље пишете – савети:

- Употребите различите речи за описивање.
- Користите различите везнике и речце да повежете мисли и идеје.
- Пазите на граматичке и правописне грешке (писање имена из страних језика; спојено и одвојено писање речи; употреба интерпункцијских и правописних знакова)

Размишљајте о свом писменом задатку:

- Да ли је мој текст јасан и логичан?
- Да ли је сваки део текста повезан са претходним?
- Да ли је мој закључак смислен?

Коректорски знаци

Коректорски знак	Назив	Опис/Упутство	Пример измене
Λ	Уметање текста	Означава где треба додати реч или део текста.	„Мачка је црна.” → „Мачка је врло црна.”
текст	Брисање текста	Означава да део текста треба избрисати	„Мачка је веома врло црна.”
Текст ↔ Текст	Замена текста	Прецртани текст се замењује новим текстом изнад или испод.	Лепа је мачка.” → „Мачка је лепа.”
↔	Премештање текста	Показује да се реч или део текста премешта на друго место у реченици.	Мачка врло је црна.” → „Мачка је врло црна.”
Подвлачење (В/м)	Исправка великих/малих слова	Подвлачење слова са ознаком „В” за велико или „м” за мало слово.	„мачка” → „Мачка”
. или ,	Исправка интерпункције	Додаје или уклања потребне интерпункцијске знаке.	Мачка је црна” → „Мачка је црна.”
—	Састављено писање речи	Означава да речи треба написати заједно	„по ноћ” → „поноћ”
	Растављено писање речи	Означава да речи треба раздвојити.	„уствари” → „у ствари”

[illegible]

IV ЗАКЉУЧАК

Истраживање појма и значаја писменог изражавања ученика у основној школи, којима смо се у уводном делу овога рада бавили, представља оквир за ширу и детаљнију анализу обавезних и формалних писмених задатака из школског предмета Српски језик и књижевност, што чини централни део дисертације. Писмени задаци су облик писане комуникације, а међусобном комуникацијом људи остварују потребу да примају информације од других и да их другим људима шаљу. Комуникацију је могуће остварити на различите начине – слушањем, говорењем, размењивањем мишљења, дописивањем. Језик је најмоћније средство комуникације у свим својим видовима и кодовима. Развојем научних сазнања о комуникацији успостављена је језичка култура као скуп језичких норми које воде ка успешнијем комуницирању. Научна дисциплина која се бави изучавањем језичке културе је лингвистика језичке културе.

У размењивању информација људи користе језик у усменом и писаном облику. Усмено изражавање се манифестује путем говора и слушања, а писмено изражавање се остварује писањем различитих врста састава, чемупретходи читање различитих врста текстова, књижевних и некњижевних. Да би појединац могао успешно да одговори захтевима савременог доба, друштво у коме живи треба да препозна приоритет и значај рада на развоју језичког изражавања – усменог и писменог. Овој идеји највише доприноси образовање изучавањем матерњег језика. У Републици Србији један од стратешких циљева образовања јесте развој ученичких компетенција за комуникацију на матерњем језику, усмену и писану. Учењем матерњег језика ученици се припремају за културну језичку комуникацију. Школски предмет Српски језик и књижевност заузима кључну улогу у развоју језичке културе код ученика. Писмено изражавање на матерњем језику изучава се на часовима овог школског предмета током свих осам година обавезног образовања. Писмено изражавање, којим смо се бавили у овом раду, је актуелна

тема, препозната у циљевима образовања и стандардима образовних постигнућа ученика.

У средишту нашег истраживања су били обавезни и формални школски писмени задаци који представљају својеврсно огледало језичке културе ученика. Појаснили смо појам писменог задатка и појам композиције у писменом задатку остајући у домену методике наставе српског језика и језичке културе и сродних лингвистичких дисциплина. Циљ истраживања је био да се утврди у којој мери су присутни елементи композиције у ученичким писменим задацима у другом циклусу обавезног образовања, те на која се најчешћа одступања и недостатке наилазило. Такође, желели смо да укажемо и на значај израде плана композиције приликом израде писменог задатка, као и да утврдимо на који начин ученици повезују делове текста у целину.

У основној хипотези смо пошли од претпоставке да су у писменим задацима ученика другог циклуса обавезног образовања ретко присутни сви елементи композиције са својим суштинским одликама. Претпоставили смо и да у садржајима актуелних уџбеника нема довољно садржаја о техникама писања писменог задатка, да ученици користе све облике изражавања који су дефинисани исходима, да се у ученичким текстовима само формално поштује композиционо јединство и да се добро осмишљеним методичким активностима могу очекивати боља ученичка постигнућа у домену писменог изражавања.

У оквиру предмета Српски језик и књижевност, у предметној области *Језичка култура* предвиђени су различити облици писменог изражавања, а садржаји се реализују путем вежбања, домаћих задатака – писаних састава и школских писмених задатака. Школски писмени задатак је текст који настаје писменим изражавањем ученика у учионици током наставног процеса. То су репрезентативни писмени састави који имају контролну функцију и оцењују се сумативном оценом. Број писмених задатака у другом циклусу обавезног образовања је утврђен правилником и исти је у свим разредима – четири обавезна писмена задатка, по два у сваком полугодишту.

Композиција писменог задатка подразумева слагање свих делова написаног текста у јединствену целину која је читаоцима јасна и разумљива. Подразумевани делови композиције су увод, разрада и закључак. Успостављањем доброг композиционог јединства настаје текст у коме су редослед догађаја важних за радњу и распоред свих значајних појединости добро постављени и усклађени. Срж композиције у писменом задатку представља и присутна прогресија изложених идеја и равномерни распоред садржаја. Ученицима се препоручује да у првом кораку при изради писменог задатка приступе изради плана композиције. Том приликом систематично анализирају задату тему, приступају прикупљању грађе и праве план излагања у будућем тексту. У току припреме за писмени задатак, као и приликом писања других писаних састава, ученици имају прилику да развијају вештине израде плана композиције, што је предуслов доброј композицији и композиционом јединству у писменом задатку који ће бити записан у вежбанци. У *Образовним стандардима за крај обавезног образовања* на основном, средњем и напредном нивоу препознајемо очекивања да ученици пишу текст са свим елементима композиције и композиционог јединства.

Поред наведеног, у раду смо пратили и заступљеност наставних садржаја из области *Језичке културе* (писменог изражавања) у актуелним уџбеницима одобреним од стране Министарства просвете. Садржаји уџбеника би требало да прате планове и програме наставе и учења и да ученицима на разумљив начин доносе сазнања која су предвиђена исходима. Истраживањем је обухваћен корпус од четрдесет одобрених уџбеника од петог до осмог разреда основне школе. Утврдили смо да нису у свим уџбеницима за пети разред подједнако заступљени садржаји који се односе на технику израде писменог задатка. Садржај је углавном намењен репродуктивном учењу, а у неколико уџбеника налазимо образложења аутора уз примере. На основу анализе уџбеника граматике за шести разред закључујемо да само у уџбенику Креативног центра (Маринковић 2019) постоје садржаји у вези са техникама израде и композицијом писменог задатка. У уџбеницима се углавном описују облици изражавања, дају примери и спорадично вежбања. Издавачи нису имали таксативну обавезу да креирају садржаје о поменутих појмовима, али како су писмени задаци у шестом разреду обавезни, претпоставља се да би у уџбенику требало да се нађу и садржаји у вези са њима. Од

одобрених уџбеника за седми разред, само смо у уџбенику издавачке куће Нови Логос *Дар речи, граматика српског језика за седми разред основне школе* (Савовић и други) пронашли садржаје који се односе на израду обавезних писмених задатака и њихову композицију. Појам *кохерентан текст*, који је дефинисан у исходима учења, није појашњен у садржајима одобрених уџбеника. Одобрени уџбеници у осмом разреду својим садржајима углавном прате прописане исходе (сви истражени уџбеници имају лекције којима се појашњава појам расправе, неки од њих имају и подробније описан начин писања расправљачког текста и есеја). Ни у једном уџбенику за осми разред ближе се не помиње техника израде писменог задатка. Анализирани уџбеници доносе информације и садржаје о новим облицима изражавања који се изучавају у осмом разреду, првенствено о расправи.

У писменим задацима ученика другог циклуса обавезног образовања срећу се различити облици изражавања. Најзаступљенији су: дескрипција (портрет и пејзаж), наратив, репортажа и расправа. Прописани исходи у вези са облицима изражавања, као и наставни садржаји који их прате се из разреда у разред квантитативно увећавају и садржајно усложњавају. Током реализације наставних садржаја у вези са облицима изражавања, ученици се упућују на репрезентативне примере (књижевна дела). Истраживање наставне праксе је показало да захтеви тема писмених задатака углавном припадају књижевноуметничком стилу изражавања, а да се теме са захтевима за писање текста научним, административним или публицистичким стилем ретко срећу. Писмени задаци писани научним, административним и публицистичким стилем више су изузетак и оглед, него као устаљена активност.

Закључак који се на основу поменуте анализе може извести јесте да се планирани исходи из разреда у разред квантитативно повећавају и садржајно усложњавају; слично прати и наставне садржаје путем којих се остварују исходи. У току реализације наставних садржаја у вези са облицима изражавања, ученици се упућују на репрезентативна књижевна дела која су већ интерпретирана и у којима су заступљени одређени облици изражавања. Стваралачки поступци ученика којима увежбавају и примењују сазнања о различитим облицима изражавања су засновани на повезивању свих трију наставних области – *Књижевности, Језика и Језичке културе*. Од изузетне важности је оспособљавање ученика да у усменој и

писаној комуникацији аргументовано образлажу своје ставове и мишљења, да успешно користе све облике описивања и приповедања, да користе цитате и различите нелинеарне текстове, као и да успешно пишу есеје и приказе. Значајно је да се инсистира на томе да ученици све норме писменог изражавања доследно примењују и када комуницирају путем савремених информационо-комуникационих технологија. Компетенције за успешну примену различитих облика изражавања у стваралачким радовима/текстовима ученици могу да развију само систематичним и стрпљивим вежбањем, размишљањем и писањем.

За истраживање којим смо се у раду бавили коришћен је корпус од 480 писмених задатака распоређених у 120 вежбанки ученика од петог до осмог разреда основних школа „Станислав Сремчевић“ у Крагујевцу, „Свети Сава“ у Косовској Митровици и „Петефи бригада“ у Кули, рађених током школских година 2018/19, 2019/20, 2020/21. и 2021/22. Полазна тачка истраживања је било утврђивање усклађености задатих наслова на писменим задацима са обавезујућим облицима изражавања који се изучавају по разредима, а који су дати у исходима учења. Током истраживања је примењивано више различитих метода и техника: анализирана је и описивана педагошка документација и ученичке вежбанке у којима су рађени формални писмени задаци из трију школа у Републици Србији, писмени задаци су аналитички разматрани и процењивани по категоријама структуралности композиције (заступљеност три композициона елемента – увод, разрада и закључак), а добијени резултати су синтетизовани. Коришћена је и метода анализе методичке теорије и педагошке документације у разматрању места писмених задатака ученика са становишта заступљености свих елемената композиционог јединства. Методом дескрипције утврдили смо постојање и одлике јединствене композиције, а компаративном методом је испитивана заступљеност композиционих елемената. За истраживање кохезивних елемената у текстовима писмених задатака коришћена је метода аналитичког приступа читањем ученичких састава.

Резултати истраживања наслова писмених задатака задатих ученицима петог разреда указују на закључак да су у њима присутни сви обавезујући облици писаног изражавања: дескрипција (портрет и пејзаж) и приповедање. Наставници

су задавали нешто више наслова који су као облик изражавања захтевали дескрипцију (51,6%), а приповедачке теме обухватају 48,4% задатака. Најзаступљенији облик изражавања на писменим задацима у петом разреду основне школе је дескрипција, а у оквиру ње портрет. Ученици су описивали неку блиску особу, лик из књижевног дела или животињу – кућног љубимца. У анализираним писменим задацима ученика петог разреда заступљеније је писање у 1. лицу од изражавања у 3. лицу (само у 12% ученичких радова смо наишли на овај облик изражавања). На избор изражавања у 1. лицу утиче задат облик наслова писменог задатка, као и претходна припрема за писмени задатак. Дијалог, као облик изражавања, присутан је у мањем броју писмених задатака и њиме ученици покушавају да унесу динамику у приповедање и пресликавају разговоре из стварног живота. Ученици су имали и наслове који су захтевали писање о доживљају књижевног дела и догађаја из свакодневног живота и маште. Закључили смо да наставници изабраним насловима школских писмених задатака у петом разреду постављају ученицима захтеве који су у вези са исходима наставе и учења; наслови су повезани са књижевним текстовима који се као репрезентативни облици изражавања обрађују у склопу обавезних или изборних садржаја из тематске области *Књижевност*, као и са наставом граматике и правописа и са облицима изражавања који су предвиђени за пети разред. Израдом школских писмених задатака остварују се прописани исходи и проверава се ниво њихове реализације.

Програм наставе и учења за шести разред основне школе (2018) предвиђа да се ученици оспособе за писмено изражавање препричавањем различитих типова текстова, без сажимања и са сажимањем, причањем (о догађајима и доживљајима) и описивањем, те да буду оспособљени да састављају обавештење, вест и кратки извештај. Из прегледа наслова тема које су наставници давали ученицима на часу реализације школског писменог задатка може се закључити да су присутни већ познати (у петом разреду обрађени) облици писаног изражавања – дескрипција (портрет и пејзаж) и приповедање о догађајима из живота и доживљају књижевног дела. У примерима који су део истраживачке грађе није било писмених задатака на тему препричавања текста или делова текста нити писања обавештења, вести или извештаја. Од укупно 31 наслова које смо идентификовали у ученичким вежбанкама највећи број њих – 21 (67,74%) односи се на захтев да се писмени

задатак пише приповедачким текстом, 5 наслова (16,12%) захтева дескрипцију (описивање пејзажа, себе или јунака из књижевног дела), док 5 наслова (16,12%) има комбиноване захтеве дескрипције и приповедања. Закључак је да је најзаступљенији начин изражавања у шестом разреду приповедање, и то о догађајима из живота (16 наслова или 51,61%). Из датих наслова закључујемо да су се наставници управљали према прописаном програму наставе и учења и тежили остваривању исхода из области *Језичка култура – писмено изражавање* задавањем адекватних наслова за израду писмених задатака.

У седмом разреду се увежбавају нови облици писменог изражавања: технички и сугестивни опис, једноставан аргументативни текст и репортажни текст. Из прегледа наслова тема које су наставници давали ученицима на часу реализације школског писменог задатка може се закључити да су присутни већ познати (у петом и шестом разреду обрађени) облици писаног изражавања – дескрипција (портрет и пејзаж) и приповедање о догађајима из живота и доживљају књижевног дела, као и нови облици изражавања – технички и сугестиван опис, репортажа и аргументативни текст. Од укупно 33 наслова 10 наслова (30,30%) захтевају комбинацију приповедања, описивања и изношења аргумената, затим се јавља 14 наслова (42,42%) који захтевају приповедање - приповедање о доживљају књижевног дела (6 наслова), приповедањем о догађају/доживљају из живота (6 наслова), приповедање о историјском догађају (2 наслова), 6 наслова (18,18) захтева дескрипцију као начин изражавања, 1 наслов захтева извештавање као облик изражавања – репортажу (3,03%) и два су наслова (6,06%) са аргументативним захтевом. Наведени подаци упућују на закључак да су у овом разреду наслови које су давали наставници као задатак за писање на часу израде писменог задатка били разноврсни и да су њима обухваћени сви предвиђени облици изражавања и врсте текстова (у складу са предвиђеним функционалним стиливима изражавања).

У осмом разреду је планирано увежбавање писања приказа, есеја и расправе. Увидом у ученичке вежбанке закључујемо да су наставници ученицима задавали наслове којима се захтева примена различитих облика изражавања и да су на писменим задацима била понуђена по два наслова. Испод наслова у вежбанкама

нема забелешке о томе који се облик изражавања захтева и препоручује, па смо ишчитавањем задатака дошли до закључка какви су то захтеви били. У овом разреду су присутни већ познати и увежбани облици изражавања (у петом, шестом и седмом разреду обрађени) – дескрипција (портрет и пејзаж), приповедање о догађајима из живота и доживљају књижевног дела, као и аргументативни текстови, есеји и расправа. Од укупно 47 наслова највећи број њих – 26 (55,3%) захтева комбинацију приповедања, описивања и изношења аргумената, затим се јавља девет наслова (19,1%) који одговарају есејистичком приступу, шест наслова (12,8%) код којих као захтев преовлађује описивање лика из књижевног дела, три наслова (6,38%) са захтевима приповедања о неким догађајима и исто толико наслова (6,38%) за које закључујемо да су дати са захтевом да настане расправљачки писани текст. Нема наслова са захтевом описивања ентеријера и екстеријера, као ни захтева за писањем репортажног текста. Теме су разноврсне, захтевне и пружају могућност за исказивање сопственог размишљања, те су самим тим мотивишуће за ученике. У вежбанкама смо уочили по два или три записана наслова, што потврђује да су наставници давали могућност ученицима да изаберу тему која им је ближа. Наслови које смо евидентирали током истраживања захтевају различите облике изражавања. Наставници полазе од већ увежбаних и уводе нове облике (есеј и расправу). Нисмо наишли на захтев за приказом књиге, позоришне представе или филма у писменом задатку. Из ученичких текстова који по начину казивања припадају есеју и расправи уочавамо да ученици износе своје ставове и мишљење, наводе чињенице и тврдње. У расправљачким текстовима запажамо дилеме ученика у вези са неким проблемом или ситуацијом коју покушавају да реше и аргументују до краја свог писменог задатка. Ипак, проценти показују да нови облици изражавања расправа, есеј и приказ нису довољно заступљени у писменим задацима, па би требало што више часова и примера посветити управо њима.

На основу резултата истраживања који се односе на структуру целовитог писменог задатка – заступљеност три композициона дела – увода, разраде и закључка и њихову организацију по пасусима, дошли смо до следећег закључка. Заглавље и наслов писменог задатка се пишу у висок проценту писмених задатака од петог до осмог разреда. Међутим, ученици су недоследни у томе да испоштују

тачност писања ова два захтева. Формално заступљена композиција од три или више одељака у петом разреду је присутна у 84,7% писмених задатака, да би у шестом разреду опала на 81,65%, у седмом на 77,68%, док је у осмом најприсутнија са 89,60%. Адекватан увод налазимо у 25,5% писмених задатака у петом разреду, 26% у шестом, у седмом тај проценат достиже 29%, док у осмом разреду износи 20%. Овакве резултате повезујемо са насловима задатих тема: теме из књижевности и са захтевима анализе књижевних ликова ученицима представљају већи изазов за писање адекватног увода. Адекватан закључак проналазимо у 49% писмених задатака ученика петог разреда, у шестом разреду он износи 37%, у седмом је висок и износи 77,98% и у осмом разреду скоро 80%. При писању закључка приметна је осцилација у шестом разреду у негативном смеру, па нагли напредак у седмом разреду, док је највиши његов скор у осмом. Разрада је присутна у свим писменим задацима са великим осцилацијама у функционалности и квалитету.

У истраживаној области кохезивних веза остварених лексичким понављањем тематске речи у писменим задацима ученика петог разреда са дескриптивним обликом изражавања дошли смо до следећих закључака. Ученици петог разреда основне школе стварају различите врсте текстова, међу њима и писмене саставе на теме са захтевом да нешто или неког опишу, а све у складу са прописаним исходима. Тематска реч је присутна у инкоактивним реченицама у писменим задацима јер то предодређује тип дескриптивног текста и на тај начин ученици праве везу са задатом темом. Тематска реч се налази у наслову задате теме и уочава се у свим инкоактивним реченицама у различитим падежним облицима и синтаксичким функцијама. У писменим задацима ученика петог разреда писаним на тему описивања (дескрипције) присутне су кохезивне везе остварене понављањем истих лексема у различитим синтаксичким јединицама. Остварене кохезивне везе су веома јаке, граде логичко јединство и структуру текста. Појам који се лексички понавља у неким примерима се налази унутар синтагме као главни или зависни члан. Сви елементи повезани овом врстом кохезивних веза граде нераскидиво семантичко-синтаксичко јединство. Битно утичу на комуникативност целокупног текста, унапређују је. Утичу и на то да дубље и јаче доживимо саопштено у тексту, некад нас могу подстаћи на промишљање и на дужи процес доживљавања изреченог. Опасност од нагомилавања ових кохезивних веза је у

губљењу информативности самог текста уколико се прибегава, можда у неким ситуацијама беспотребно, лексичком понављању. У анализираним ученичким саставима је сачувана информативност и нисмо наишли на бесмислено лексичко понављање које би урушило саму структуру написаног текста. Од осам уочених модела лексичког понављања тематске речи у инкоактивним реченицама у уводу и разрази писмених задатака у различитим синтаксичким функцијама, најзаступљенији су модели *субјекат – субјекат* и *субјекат – приложка одредба*.

У оквиру истраживања међусобне повезаности параграфа у писменим задацима упоређивањем текста два писмена задатка ученика шестог разреда под насловима *Испричаћу вам нешто занимљиво* и *Моја прва љубав* два текста уочено је да у оба текста наилазимо на одређени ниво кохезије различитог степена повезаности и јасноће у структури. У тексту *Испричаћу вам нешто занимљиво* се доследније употребљавају лексичке везе и конектори, па нам је текст јаснији за разумевање приликом читања. У другом тексту је нешто слабија повезаност између појединих реченица и пасуса, као и између увода, разраде и закључка. Недостаје понављање кључне тематске речи, а могућности за употребу конектора нису у потпуности искоришћене. Разноврсност употребљених конектора доприноси лепоти стила писања и чини га богатијим. Уколико се, пак, користе претерано, могу да учине текст претрпаним непотребним речима. Од изузетне важности је да ученици разумеју значење конектора и да их употребљавају логично и смислено те да на тај начин логички повезују идеје и граде јединствену и чврсту структуру текста.

Основна хипотеза изнета у опису нашег истраживања да су у писменим задацима ученика другог циклуса обавезног образовања ретко присутни сви елементи композиције и да се углавном ради само о њиховом формалном навођењу и поштовању композиционог јединства без суштинске повезаности између њих показала се тачном. Утврдили смо да су увод и закључак, као обавезни делови композиције, често само формални, а не и функционални елементи композиције.

Хипотеза у којој претпостављамо да актуелни уџбеници не нуде садржаје о техникама писања писменог задатка се, такође, потврдила као тачна јер је

занемарљив број уџбеника у којима смо пронашли садржаје у вези са поменутим активностима.

Хипотеза да ученици примењују све облике изражавања који су прописани исходима је тачна. Ученици користе захтеване облике изражавања у својим радовима.

Следећа теза да ученици у својим радовима само формално поштују композиционо јединство имајући на уму постојање кохезивних веза није потврђена јер смо у истраженом корпусу утврдили присуство средње јаких кохезивних веза понављањем тематске речи и нешто слабије везе употребом конектора.

На основу свега изнетог у раду, теоријског, законодавног и истраживачког приступа теми којом смо се бавили, предлажемо следеће:

- у петом, али и у другим старијим разредима, је од посебне важности обучавање ученика које је у вези са техникама израде писменог задатка, композицијом и планом за израду композиције писменог задатка;

- потребно је да наставници приликом припреме за израду и израде писменог задатка обавезно дају детаљна појашњења и упутства у вези са темом и насловом писменог задатка и захтеваним обликом изражавања;

- потребно је да наставници континуирано, у свим разредима, упућују ученике на значај и обавезност присуства сва три композициона елемента, са посебним освртом на писање увода и закључка; неопходно је ученике стално упућивати на репрезентативне примере и вежбања;

- потребно је усагласити рад у наставној пракси са препорукама о остваривању програма наставе и учења у свим разредима и увести и теме/насловне које захтевају и примену других стилова изражавања (публицистички стил), као и нове врсте текстова;

- важно је уједначити писање текста заглавља (Први школски писмени задатак из Српског језика и књижевности, са датумом израде задатка на десној

страни), обележити простор у вежбанци у коме ће текст писати ученици и обележити део за наставникове напомене, тепростор на листу вежбанке од кога ће се писати нови ред;¹³⁹

- потребно је да наставници континуирано подстичу ученике на употребу конектора у писменим саставима уз позивање на референтне примере и појашњавање значења конектора и маркера.

На крају ваља истаћи да формални писмени задаци из школског предмета Српски језик и књижевност представљају један од кључних сегмената наставе овог предмета јер омогућавају ученицима да развијају компетенције у области комуникације на матерњем језику, критичко мишљење и креативност, што су предуслови функционалне писмености и позиционирања у савременом друштву. У стратешким и законским документима писмено изражавање и писмени задаци имају ваљано и актуелно место. У наставничкој пракси се види потреба за променом парадигме у приступу припреми за израду писмених задатака инсистирањем на изради плана композиције и увођењем нових врста текстова који могу да буду продукт писменог задатка. У актуелним уџбеницима потребно је обезбедити простор за садржаје који су у вези са техникама израде писменог задатка, репрезентативне примере и различите типове вежбања за ученике. Такође, и научна сазнања из области лингвистике текста би требало да буду заступљена у настави и уџбеницима граматике у области језичке културе и да буду један од елемената за боље разумевање и креирање ученичких текстова.

У циљу побољшања наставне праксе, препоручујемо увођење иновативних наставних метода на часовима припреме за израду писменог задатка: рад на различитим задацима у паровима, креативни задаци са савременим темама, употреба разноврсних дигиталних алата, увођење специјализоване вежбанке за израду писмених задатака и адекватна обука наставника у овој области.

¹³⁹ Једно од могућих решења се нуди у наменски дизајнираним вежбанкама за писмене задатке из Српског језика и књижевности које су дате у прилогу.

Оваим радом су обухваћени кључни аспекти писмених задатака из Српског језика и књижевности у другом циклусу обавезног образовања, а простор и потребу за даљим научним истраживањима видимо у области употребе различитих наставних метода и техника, посебно дигиталних и интерактивних, у настави писменог изражавања, као и у приступима за мотивацију ученика за писање као процес.

Писмено изражавање и писмени задаци су много више од мере остварености исхода и достизања образовних стандарда јер развијају и обликују мишљење и креативност код ученика, развијају писменост и комуникацијске вештине, те су стога од суштинског значаја за образовање и живот у савременом друштву.

ЛИТЕРАТУРА

1. Васиљевић, Н. (2023). Писмено изражавање и школски успјех ученика млађег школског узраста. *Норма*, година XXVIII/1, 9–20.
2. Велчић, М. (1987). *Увод у лингвистику текста*. Загреб: Школска књига.
3. Виденовић, М., Чапрић, Г. (2020). *ПИСА 2018: извештај за Републику Србију*, Београд: Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.
4. Вучковић, М. (1988). *Методика наставе српскохрватског језика: у млађим разредима основне школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
5. Ђорђевић, И. (2017). Интерпункција у писменим задацима ученика средњих школа. *Учење и настава*, година III/1, 73–90.
6. Живковић, Д. (2001). *Теорија књижевности са теоријом писмености*. Београд: Драганић.
7. Запутил, М., Чорболоковић, С. (2021). Писмени задатак у савременој настави српског језика и књижевности. *Књижевност и језик*, LXVIII/1, 175–186.
8. Ивић, И. (2012). *Опишити стандарди квалитета уџбеника: водич за добар уџбеник*. Београд: Klett.
9. Илић, П. (2006). *Српски језик и књижевност у наставној теорији и пракси. Методика наставе*. Нови Сад: Змај.
10. Јањић, М. (2023). Настава језичке културе на темељима научног и академског наслеђа проф. др Милије Николића. У: Бајић, Љ., Мркаљ, З., Брборић, В.. *Међународни научни скуп Научно дело и наслеђе професора др Милије Николића (167-180)*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност.
11. Јовић, Д., Станисављевић, В. (1978). *Језик и култура говора*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
12. Капларевић, Т. (2020). *Методички приступ настави језичке културе у домену писменог изражавања*. Београд (докторска теза, доступно на <https://docplayer.rs/204472254-методички-приступ-настави-језичке-културе-у-домену-писменог-изражавања.html>).
13. Ковачевић, М. (2000). *Стилистика и граматица стилских фигура*. Крагујевац: Кантакузин.
14. Маринковић, С. (2000). *Методика креативне наставе српског језика и књижевности*. Београд: Креативни центар.
15. Милатовић, В. (2007). *Усмено и писмено изражавање*. Београд: Рачунарски факултет.
16. Милатовић, В. (1986). *Настава почетног читања и писања*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
17. Милићевић, Б. (1976). *Настава културе изражавања од петог до осмог разреда основне школе*. Сарајево: Свјетлост.

18. Милчић, М., Сорак, З. (2020). *Компетенције за целоживотно учење: приручник за хранитеље*. Крагујевац: Удружење хранитеља „Чуперак“.
19. Михајловић, Ј. (2024). *Српски језик и књижевност у наставним плановима и програмима за основну школу у Републици Србији (упоредна анализа)*. Косовска Митровица: Филозофски факултет у Приштини с привременим седиштем у Косовској Митровици.
20. Мићић Димовска, М., Бељански, С. (2010). *Од А до Ш*. Нови Сад: Либер.
21. Мур, Џ. Е. (2010). *Како писати нељичевне текстове*. Београд: Креативни центар.
22. Недовић, М. (1998). *Васпитни подсетник: приручник за наставнике, ђаке и родитеље*. Чачак: Графика Јуреш.
23. Николић, М. (1992). *Методика наставе српског језика и књижевности*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
24. Николић, М. (2010). *Теорија језичке културе: у науци о српском језику и славистици*. Београд: Чигоја штампа.
25. Петровачки, Љ. (2008). *Методичка истраживања у настави Српског језика и књижевности*. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду.
26. Пешикан, А. (2017). Улога уџбеника у савременом образовању. У: Стевановић, Ј., Пешикан, А., Радуловић, М.. Педагошка истраживања и школска пракса (7–12). Београд: Учитељски факултет.
27. Радуловић, О. (2013). *Књижевни појмовник*. Београд: Едука.
28. Спасић, Ј. (2014). Репортажа у настави српског језика. *Узданица*, XI/1, 75–85.
29. Станковић Шошо, Н. (2010). *Мали речник књижевних термина за основну школу*. Београд: Нови Логос.
30. Стевановић, Ј. (2013). *Нормативно-стилистички аспекти културе изражавања средњошколаца*. Крагујевац (докторска дисертација, доступна на <https://ipir.ipisr.org.rs/bitstream/id/191/332.pdf>).
31. Стевановић, М. (1982). *Методички приручник за наставу српскохрватског језика и књижевности у основној школи*. Горњи Милановац: Дечје новине.
32. Стокић, Р. (1997). Писмени задатак у основној школи. *Учитељ*, 57, 68–74.
33. Токин, М. (2019). *Унапређивање писменог изражавања у старијим разредима основне школе*. Нови Сад, (докторска теза, доступно на <https://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/11964>).
34. Bugarski, R. (2009). *Uvod u opštu lingvistiku*. Beograd: Čigoja štampa.
35. Vidović, I. (2010). *Školski pismeni zadaci i njihovo mjesto u vaspitno-obrazovnom procesu*. Republički pedagoški zavod Republike Srpske; <http://www.rpz-rs.org> (posećeno 11. 6. 2021).
36. Glovacki-Bernardi, Z. (1990). *O tekstu*. Zagreb: Školska knjiga.
37. De Beaugrande, R. A., Dressler, W. U. (2010). *Uvod u lingvistiku teksta*. Zagreb: Disput.
38. Dimitrijević, R. (1962). *Osnovi teorije pismenosti*. Beograd: Savremena škola.

39. Živković, D. (1985). *Pravi put i stranputice u pisanju*. Beograd: Nova prosveta.
40. Lehman, C. M., Debbie D. DuFrene, D. D. (2015). *Poslovna komunikacija = BCOM*. Beograd: Data Status.
41. Marković, M. (2008). *Poslovna komunikacija: sa poslovnim bontonom*. Beograd: Clio.
42. Podboj, M. (2010). Jezik i prostor: prostor u tekstu. *Hrvatistika: studentski jezikoslovni časopis*, Vol 4 (4), 47–57.
43. Rebić, Č. (1987). *Metodički pristup sintaksi vezanog teksta*. Sarajevo: Svjetlost.
44. Ružić, A. (2022). *Putovanje u središte priče*. Beograd: Kreativni centar.
45. Silić, J. (1978). *Raspravljjanje u nastavi usmenog i pismenog izražavanja*. Sarajevo: IGKRO „Svjetlost“.
46. Simić, K. (2015). *Osnovi metodike nastave*. Brčko: Evropski univerzitet.
47. Stevanović, M. (1980). *Usmene i pisane vežbe u osnovnoj školi*. Gornji Milanovac: Dečje novine.
48. Tomić, S. (2022). Knjiga koja nedostaje: priručnik za funkcionalnu pismenost. Beograd: 3D.
49. Štrkalj Despot, K. (2008). Tekstna kohezija u hrvatskoj srednjovjekovnoj drami. *Croatika et Slavica ladertina*, Vol. 4 No.4., 65-87.

Уџбеници и приручници

Граматике

1. Влаховић, Б. (2018). *Жубор језика: српски језик и језичка култура, уџбеник за пети разред основне школе*. Београд: Едука.
2. Вукић, М., Петровић, С., Савић, С., Ћоровић, Ј. (2018). *Похвала језику: уџбеник српског језика за пети разред основне школе*. Београд: Герундијум.
3. Вукић, М., Шофранац, Т., Којић, М. (2019). *Изазов речи, уџбеник српског језика за шести разред основне школе*. Београд: Герундијум.
4. Вуловић, Н. (2018). *Српски језик и језичка култура за пети разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике.
5. Вуловић, Н., Рудњанин, С. (2019). *Српски језик и језичка култура за шести разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике.
6. Гојковић, В., Васиљевић, Ј. (2021). *Аплауз говору, уџбеник српског језика за осми разред основне школе*. Београд: Герундијум.
7. Ђукановић, В. (2018). *Граматика – Српски језик за пети разред основне школе*. Београд: БИГЗ.
8. Журић, Ј., Ангеловски, Ј. (2018). *Жубор језика, српски језик и језичка култура за пети разред основне школе*. Београд: Едука.
9. Журић, Ј., Ангеловски, Ј. (2019). *Говор и језик: српски језик и књижевност за шести разред основне школе*. Београд: Едука.

10. Журић, Ј., Ангеловски Ј. (2020). *Српски језик и језичка култура – уџбеник са вежбањима за осми разред основне школе*. Београд: Едука.
11. Журић, Ј. (2021). *Српски језик и језичка култура, уџбеник са вежбањима за осми разред основне школе*. Београд: Едука.
12. Кликовац, Д. (2020). *Српски језик за седми разред основне школе*. Београд: Креативни центар.
13. Ковачевић, Ј., Гојковић, В. (2020). *Одсјај израза, Уџбеник српског језика за седми разред основне школе*. Београд: Герундијум.
14. Ломпар, В. (2018). *Грамматика за пети разред основне школе*. Београд: Клет.
15. Ломпар, В. (2019). *Грамматика 6, уџбеник за шести разред основне школе*. Београд: Клет.
16. Ломпар, В. (2020). *Грамматика, Српски језик и књижевност за седми разред основне школе*. Београд: Клет.
17. Ломпар, В. (2021). *Грамматика, Српски језик и књижевност за осми разред основне школе*. Београд: Клет.
18. Маринковић, С. (2018). *Српски језик, уџбеник за пети разред основне школе*. Београд: Креативни центар.
19. Маринковић, С. (2019). *Српски језик, уџбеник за шести разред основне школе*. Београд: Креативни центар.
20. Маринковић, С. (2021). *Српски језик, уџбеник за осми разред основне школе*. Београд: Креативни центар.
21. Милићевић, Д., Ракоњац Николов, С. (2018). *Грамматика, српски језик и књижевност за пети разред основне школе*. Београд: Вулкан издаваштво.
22. Милићевић, Д., Ракоњац Николов, С. (2019). *Грамматика, Српски језик и књижевност за шести разред основне школе*. Београд: Вулкан издаваштво.
23. Милићевић, Д., Ракоњац Николов, С. (2020). *Грамматика 7, Српски језик и књижевност за седми разред основне школе*. Београд: Вулкан издаваштво.
24. Милићевић, Д., Ракоњац Николов, С. (2021). *Грамматика 8: Српски језик и књижевност за осми разред основне школе*. Београд: Вулкан издаваштво.
25. Милошевић, Ј. (2018). *Грамматика 5, Српски језик и књижевност за пети разред основне школе*. Београд: Вулкан издаваштво.
26. Новокмет, С. и други (2019). *С речи на дела: Грамматика српског језика за пети разред основне школе*. Београд: БИГЗ.
27. Новокмет, С., Ћорђевић, В., Станковић, Ј., Стевановић, С., Булатовић, Ј. (2020). *С речи на дела: Грамматика српског језика за седми разред основне школе*. Београд: БИГЗ.
28. Новокмет, С., Ћорђевић, В., Станковић, Ј., Стевановић, С., Булатовић, Ј. (2021). *С речи на дела 8: Грамматика српског језика за осми разред основне школе*. Београд: БИГЗ.
29. Ракоњац Николов, С., Милићевић, Д. (2019). *Грамматика 6 – Српски језик и књижевност за шести разред основне школе*. Београд: Вулкан знање.

30. Рудњанин, С. (2020). *Српски језик и језичка култура за седми разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике.
31. Рудњанин, С. (2021). *Српски језик и језичка култура за осми разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике.
32. Савовић, С., Срдић, Ј., Ћећез Иљукић, Д. (2019). *Дар речи – Граматика српског језика за шести разред основне школе*. Београд: Нови Логос.
33. Савовић, С., Срдић, Ј., Ћећез Иљукић, Д. (2020). *Дар речи: Граматика српског језика за седми разред основне школе*. Београд: Нови Логос.
34. Савовић, С., Срдић, Ј., Ћећез Иљукић, Д., Вулић, С. (2021). *Дар речи: Граматика српског језика за осми разред основне школе*. Београд: Нови Логос.
35. Слијепчевић, С., Станковић Шошо, Н., Сувајџић, Б. (2018). *Језичко благо, Граматика за пети разред основне школе*. Београд: Нови Логос.
36. Слијепчевић Бјеливук, С., Станковић Шошо, Н., Сувајџић, Б. (2019). *Језичко благо, Граматика српског језика за шести разред основне школе*. Београд: Нови Логос.
37. Слијепчевић Бјеливук, С., Станковић Шошо, Н., Сувајџић, Б. (2020). *Језичко благо, Граматика српског језика за седми разред основне школе*. Београд: Нови Логос.
38. Слијепчевић Бјеливук, С., Станковић Шошо, Н., Сувајџић, Б. (2021). *Језичко благо, Граматика српског језика за осми разред основне школе*. Београд: Нови Логос.
39. Срдић, Ј. (2018). *Дар речи, Граматика за пети разред основне школе*. Београд: Нови Логос.
40. Станковић, Ј., Стевановић, С., Булатовић, Ј. (2019). *С речи на дела – Граматика, Српски језик и књижевност за шести разред основне школе*. Београд: БИГЗ.
41. Чукановић, И. (2021). *Приручник за наставнике: српски језик и књижевност 8*. Београд: Вулкан издаваштво.

Документа

1. *Закон о основама образовања и васпитања*, Службени гласник РС, број 88/2017, доступно на: https://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2018/02/ZOSOV_Sl_gl_88_17.pdf (посећено 31. 7. 2022).
2. *Закон о основама система образовања и васпитања*, Службени гласник РС, бр. 88/2017, 27/2018 – др. закон, 10/2019, 27/2018 – др. закон и 6/2020, доступно на:
3. https://www.paragraf.rs/propisi_download/zakon_o_osnovama_sistema_obrazovanja_i_vaspitanja.pdf (посећено 22. 4. 2021).

4. Чапрић, Г. (ур.) (2010). *Обавезни стандарди за крај обавезног образовања*. Београд: Министарство просвете Републике Србије, Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања, доступно на: https://ceo.edu.rs/wp-content/uploads/obrazovni_standardi/kraj_obaveznog_obrazovanja/Predlog%20standarda.pdf (посећено 30. 7. 2022).
5. *Обавезни стандарди за крај обавезног образовања за наставни предмет Српски језик*, доступно на: http://ceo.edu.rs/images/stories/obrazovni_standardi/kraj_obaveznog_obrazovanja/Srpski%20jezik.pdf (посећено 22. 4. 2021).
6. *Правилник о програму наставе и учења за трећи разред основног образовања и васпитања*, доступно на: <https://infoepa.files.wordpress.com/2019/01/program-za-iii-razred-os.pdf> (посећено 9. 6. 2021).
7. *Правилник о програму наставе и учења за четврти разред основног образовања и васпитања* (Службени гласник РС – Просветни гласник, бр. 11/2019), доступно на: <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/viewdoc?uuid=7f60db16-8760-4e25-bc8a-f69fe1fb2e2c> (посећено 9. 6. 2021).
8. *Правилник о плану наставе и учења за пети и шести разред основног образовања и васпитања и програму наставе и учења за пети и шести разред основног образовања и васпитања* (Службени гласник РС – Просветни гласник, бр. 15/2018).
9. *Правилник о програму наставе и учења за седми разред основног образовања и васпитања* (Службени гласник РС – Просветни гласник, бр. 5/2019), доступно на: <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/viewdoc?uuid=1cd9f883-ccfe-4a73-8ccd-95bc212169e1>.
10. *Правилник о програму наставе и учења за осми разред основног образовања и васпитања* (Службени гласник РС – Просветни гласник, бр. 11/2019), доступно на: <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/viewdoc?uuid=7f60db16-8760-4e25-bc8a-f69fe1fb2e2c>.
11. *Правилник о садржају и начину вођења евиденције и издавању јавних исправа у основној школи* (Службени гласник РС, бр. 55/2006, 51/2007, 67/2008, 39/2011, 82/2012 и 8/2013), доступно на: <http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2015/08/> (посећено 11. 6. 2021).
12. *Правилник о стандардима образовних постигнућа за крај првог циклуса основног образовања и за крај основног образовања* (Службени гласник РС, бр. 104/24).

БИОГРАФИЈА

Зорица Сорак је рођена 1969. године у Белом Брду, општина Лепосавић. Основну школу и гимназију похађала у Рашки. Студије Југословенских књижевности и српског језика завршила је 1995. године на Филолошком факултету Универзитета у Приштини. На Београдском универзитету, Филозофском факултету – 2014. године је завршила мастер студије на програму Образовне политике на тему „Утицај хранитељске породице на образовна постигнућа деце на породичном смештају“. Рад у струци, као наставница српског језика, је започела 1995. године у ОШ „Стана Бачанин“ у Лешку. Следећу школску годину наставља на радном месту наставнице и школске библиотекарке у ОШ „Сестре Радовић“ у Белосавцима код Тополе, а од 1998. до 2023. ради у ОШ „Станислав Сремчевић“ у Крагујевцу на пословима наставнице српског језика, библиотекарке и помоћнице директора. Од школске 2023/24. распоређена је на рад у допунску наставу на српском језику Министарства просвете Републике Србије у Источну Француску. Од 2012. има звање педагошке саветнице. За педагошки рад је добила националне награде: Диплому *Вук Караџић*, Награду *Мина Караџић* и *Светосавску* награду. Чланица је Удружења књижевника Србије.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а Зорица Сорак

број индекса 14/16

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

ЕЛЕМЕНТИ КОМПОЗИЦИЈЕ У ПИСМЕНИМ ЗАДАЦИМА УЧЕНИКА ДРУГОГ ЦИКЛУСА
ОБАВЕЗНОГ ОБРАЗОВАЊА

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

Зорица Сорак

У Косовској Митровици, _____

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Зорица Сорак

Број индекса 14/16

Студијски програм Језик и књижевност

Наслов рада ЕЛЕМЕНТИ КОМПОЗИЦИЈЕ У ПИСМЕНИМ ЗАДАЦИМА
УЧЕНИКА ДРУГОГ ЦИКЛУСА ОБАВЕЗНОГ ОБРАЗОВАЊА

Ментор Др Јелена Михајловић

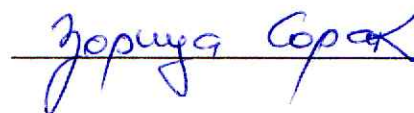
Потписани/а _____

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Приштини, са привременим седиштем у Косовској Митровици.**

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Приштини, са привременим седиштем у Косовској Митровици.

Потпис докторанда

У Косовској Митровици, _____

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Приштини, са привременим седиштем у Косовској Митровици унесе моју докторску дисертацију под насловом:

ЕЛЕМЕНТИ КОМПОЗИЦИЈЕ У ПИСМЕНИМ ЗАДАЦИМА УЧЕНИКА ДРУГОГ ЦИКЛУСА ОБАВЕЗНОГ ОБРАЗОВАЊА

која је моје ауторско дело.

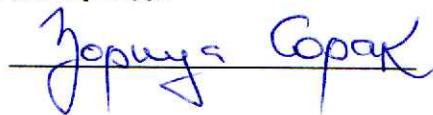
Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
- ☒ 3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Косовској Митровици, _____

1. Ауторство - Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.
2. Ауторство – некомерцијално. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.
3. Ауторство - некомерцијално – без прераде. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом

делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела:

4. Ауторство - некомерцијално – делити под истим условима. Дозвољава умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. Ауторство – без прераде. Дозвољава умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. Ауторство - делити под истим условима. Дозвољава умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.

Прилог 4.

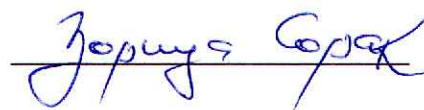
Изјављујем

да током писања докторске дисертације под насловом

ЕЛЕМЕНТИ КОМПОЗИЦИЈЕ У ПИСМЕНИМ ЗАДАЦИМА УЧЕНИКА ДРУГОГ
ЦИКЛУСА ОБАВЕЗНОГ ОБРАЗОВАЊА

- нисам користио/ла моделе, платформе, чет-ботове и програме генеративне вештачке интелигенције, односно велике језичке моделе, за писање и генерисање текста дисертације, у целости или било којег њеног дела (изузев у случајевима када су тако генерисани односно написани садржаји предмет истраживања).

Потпис докторанда

A handwritten signature in blue ink, appearing to read 'Zorica Stok', written over a horizontal line.